

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
Державний науково-методичний центр
змісту культурно-мистецької освіти

Алла Величко

СЛОВНИК-ДОВІДНИК ЮНОГО МУЗИКАНТА

Комплекс навчально-методичного забезпечення
навчальних предметів
«Музична грамота та практичне музикування»,
«Бесіди про мистецтво», «Сольфеджіо»
та «Музична література»
(друга редакція)

Для мистецьких шкіл

2025

УДК 78(03)
ББК 85.31я2
В27

Затверджено до друку науково-методичною радою Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти (протокол науково-методичної ради №3 від 23.12.2024).

Автор-укладач

Величко А. Є.

завідуюча теоретичним відділом Золотоніської школи мистецтв
Черкаської області, спеціалістка вищої категорії, викладачка-методистка

Рецензенти:

Давидова О. М.

доцентка кафедри історії української музики та музичної фольклористики
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського,
кандидатка мистецтвознавства, членкиня Національної спілки композиторів України

Кулик В. В.

завідуюча теоретичним відділом
Київської дитячої музичної школи № 35 Солом'янського району м. Києва, спеціалістка вищої
категорії, викладачка-методистка, кандидатка мистецтвознавства

Павленко Т. П.

завідуюча відділом музично-теоретичних дисциплін КЗ Білоцерківської міської ради
«Білоцерківська школа мистецтв № 1», спеціалістка вищої категорії, викладачка-методистка,
заслужена діячка мистецтв України, членкиня Національної всеукраїнської музичної спілки

Шевчук С. Й.

викладачка Львівського державного музичного ліцею ім. С. Крушельницької, спеціалістка вищої
категорії, лауреатка першої премії конкурсу «Мистецтво молодих – 2001» (музикознавство)

Академії мистецтв України

Яворська Л. М.

викладачка Комунального закладу фахової передвищої освіти «Черкаський музичний фаховий
коледж ім. С. С. Гулака-Артемівського Черкаської обласної ради», спеціалістка вищої категорії

Редактори:

Бриль М. М.

директорка Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти,
кандидатка психологічних наук, заслужена працівниця культури України

Смольська Н. І.

методистка вищої категорії Київського міського методичного центру
закладів культури та навчальних закладів,
членкиня Національної всеукраїнської музичної спілки

Івченко П. О.

методистка вищої категорії Державного методичного центру
навчальних закладів культури і мистецтв України

Величко А. Словник-довідник юного музиканта: комплексне навчально-методичне забезпечення навчальних предметів «Музична грамота та практичне музикування», «Бесіди про мистецтво», «Сольфеджіо» та «Музична література» (для мистецьких шкіл). Вид. 2-ге, перероб. та допов. Київ : ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2025. 244 с.

«Словник-довідник юного музиканта» пропонує учням мистецьких шкіл базові поняття основних навчальних предметів. Він містить близько 800 музичних термінів, «Алфавітний покажчик імен», «Словник іншомовних слів та музичних термінів» та додатки – таблиці гам, інтервалів, акордів.

ISBN 978-617-502-180-4

© Величко А. Є., 2020, 2025
© ДНМЦЗКМО, 2020, 2025

ЗМІСТ

Від автора	4
Як користуватися «Словником-довідником юного музиканта»	5
А	7
Б	21
В	31
Г	42
Д	51
Е	65
Ж	71
З	73
І	79
К	83
Л	105
М	109
Н	122
О	128
П	134
Р	145
С	153
Т	172
У	184
Ф	186
Х	193
Ц	196
Ч	198
Ш	200
Щ	202
Ю	202
Алфавітний покажчик імен	203
Словник іншомовних слів та музичних термінів . . .	219
Додатки	228
Список використаної літератури	242

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

І

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

ВІД АВТОРА

Ідея створення «Словника-довідника юного музиканта» виникла як результат наполегливих педагогічних пошуків більш ефективних форм навчання в мистецьких школах.

Особливістю «Словника-довідника юного музиканта» є те, що в ньому подано інформацію відразу з кількох навчальних предметів, які відіграють важливу роль у формуванні майбутнього митця: «Музична грамота та практичне музикування», «Бесіди про мистецтво», «Сольфеджіо», «Музична література».

В умовах сучасного інформаційного буму, коли розум дитини переобтяжений великою кількістю різноманітних фактів, джерело інформації має бути зручним для постійного використання. Незважаючи на те, що невід'ємною частиною нашого життя став інтернет, можливості якого невичерпні, друковане видання, яке «завжди під рукою», у навчальній практиці має свої переваги. Учні повинні отримувати найсуттєвіше в доступній та лаконічній формі. Саме таке завдання вирішує це видання.

Для створення «Словника-довідника юного музиканта» були використані різні авторитетні музикознавчі джерела. У виданні визначення термінів адаптовано до вікових особливостей учнів мистецьких шкіл. Враховувалося, на якому році навчання учні ознайомлюються з тим чи іншим терміном, тобто здатність дітей сприймати матеріал відповідного рівня складності. Низка формулювань подаються так, що їх можна засвоювати поступово: спочатку – стисле визначення, далі – більш розширене.

В окремих випадках збережено загальноприйнятні визначення, сформульовані іншими авторами (джерела вказані у використаній літературі).

«Словник-довідник юного музиканта» буде корисний учням та викладачам мистецьких шкіл.

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ «СЛОВНИКОМ-ДОВІДНИКОМ ЮНОГО МУЗИКАНТА»

Юний друже! Перед тобою надзвичайно потрібна і корисна книга. Вона відкриє тобі секрети Країни Музики, познайомить з різними музичними термінами і поняттями. Щоб навчитися користуватися Словником, проведемо тренування.

Знайди розділ «Зміст». Ти бачиш тут літери українського алфавіту. Біля них надруковані цифри; вони вказують, на якій сторінці Словника знаходиться кожна з цих літер. Крім того, якщо ти закриєш книгу і подивишся на сторінки з правого боку, то помітиш кольорову «доріжку», що веде згори донизу. Розкрий книгу в будь-якому місці; ти побачиш на зовнішніх полях кожної сторінки зображення певної літери. Влаштуй собі гру: «Я швидко знаходжу потрібну літеру». Робиться це так. Відкрий обкладинку книги. У ліву руку візьми якусь частину сторінок і починай випускати їх з руки, притримуючи великим пальцем. Ти помітиш, як із правого боку будуть миготіти літери. Загадай собі певну літеру, а потім, користуючись запропонованим способом, відкрий її. Потренуйся так декілька разів: з кожним разом ти вправлятимешся швидше і легше.

Словник – це така книга, яку не потрібно читати послідовно від початку до кінця. Він стане тобі в нагоді, коли ти захочеш дізнатися про значення якогось окремого слова, терміну чи поняття. У твоєму «Словнику» близько 800 термінів. Як же знайти необхідне слово? Щоб це зробити, потрібно знати *закономірності побудови* Словника.

Усі терміни в Словнику розташовані в алфавітному порядку. Але на кожну літеру алфавіту починається багато слів. Тому потрібно подивитися на другу літеру слова. Вона підкаже тобі, яке слово знаходиться раніше, а яке – далі. Інколи буває, що в різних словах більша кількість літер є однаковою. Користуйся алфавітом і так само визнач алфавітну послідовність третьої, четвертої літери, аж поки не знайдеш потрібне слово.

Наприклад, ти хочеш дізнатися про значення слова «Соліст». Відшукай літеру «С». Далі зверни увагу на другу літеру слова – «о» і проглянь слова, доки не знайдеш потрібний термін:

Соліст (італ. *solista* від латин. *solus* – один) – 1. Виконавець музичного твору для одного голосу чи інструмента. 2. Виконавець окремої партії в *ансамблі, хорі* чи *оркестрі*. 3. Артист, що виконує провідну партію в *опері, балеті, ораторії* тощо.

Ти бачиш, що заголівкове слово виділене **жирним шрифтом**; у кожному з них позначено наголос. Далі в дужках розміщено переклад слова, якщо воно має іншомовне походження. Наприклад, італійське слово «solista» походить від латинського «solus» – «один» (нижче є перелік умовних скорочень на зразок: англ. – англійська тощо). Після цього йде пояснення значення слова. Інколи буває, що слово має декілька значень. У такому випадку кожне з цих значень отримує своє пояснення і позначене цифрами (1. 2. 3.).

У статтях досить часто зустрічаються слова, виділені *курсивом*. Так позначені терміни, які ти можеш знайти в цьому Словнику. Для полегшення сприйняття окремі (ключові) слова виділені **жирним курсивом**, щоб привернути увагу з першого погляду.

Багато статей доповнено ілюстраціями, таблицями, відповідними позначками, схемами та нотними прикладами. Інколи є відсилання до розділу «Додатки». Там ти знайдеш таблиці мажорних і мінорних тональностей, інтервалів та акордів, їхні позначення, перелік епітетів для визначення характеру мелодії чи музичного твору в цілому тощо. Також ти можеш скористатися «Словником іншомовних слів та музичних термінів». Окрім того, є розділ «Алфавітний покажчик імен», де ти отримаєш необхідну інформацію про композиторів та назви їхніх найвідоміших творів.

Умовні скорочення

англ. – англійська	португ. – португальська
ар. – арабська	поч. – початок
гр. – грецька	р. – рік
див. – дивись	рр. – роки
до н.е. – до нашої ери	с. – сторінка
ісп. – іспанська	симф. – симфонічний
італ. – італійська	СО – симфонічний оркестр
і т.д. – і так далі	ст. – століття; ступінь
і т. ін. – і таке інше	та ін. – та інші
латин. – латинська	тюрк. – тюркська
напр. – наприклад	угор. – угорська
н.е. – нашої ери	ч. – частина
нім. – німецька	чес. – чеська
норв. – норвезька	фр. – французька
орк. – оркестр	ф-но – фортепіано
пол. – польська; половина	

Словник-довідник юного музиканта

А

Абревіату́ра (латин. abbrevio – скорочую) – у музиці – знаки, що використовуються:

- 1) для **спрощення** нотного запису:
  - а) перенесення звуків на октаву;
  - б) подвоєння звуків;
  - в) швидкого повтору одного або кількох звуків (*тремоло*);
  - г) позначення особливих прийомів гри (*глісандо, арпеджіо* тощо);
  - д) позначення мелізмів (*форшлаг, трель, мордент, групето*);
- 2) для **скорочення** запису нотного тексту:
  - а) повторення п'єси або її частини (*реприза*);
  - б) окремих тактів;
  - в) груп нот чи акордів;
  - г) пауз (тривалістю в декілька тактів) тощо.

Наприклад:

- 1а) **перенесення звуків на октаву вгору чи вниз («октавний пунктир»):**

Пишеться:

Виконується:

Пишеться:

Виконується:

1 б) подвоєння звуків в октаву:

Пишеться:

Виконується:

Пишеться:

Виконується:

1 в) тремоло:

1 г) глісандо:

арпеджіо:

Пишеться:

Виконується:

1 д) *мелізми:*

- *форшлаг* довгий (неперекреслений)

Пишеться:

Виконується:

- *форшлаг* короткий (перекреслений)

• трель:

Пишется: Виконується:

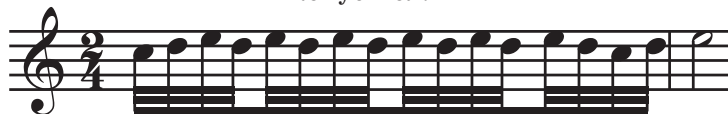

Пишется: Виконується:

або

Виконується:

Пишется: Виконується:

Пишется: Виконується:

• мордент:

Прямий простий мордент

Пишется: Виконується:

Прямий подвійний мордент

Пишется: Виконується:

Зворотній (перекреслений) простий мордент

Пишеться: Виконується:

Зворотній (перекреслений) подвійний мордент

Пишеться: Виконується:

• *группето*:

Пишеться: Виконується:

Пишеться: Виконується:

Пишеться: Виконується:

Пишеться: Виконується:

Пишеться: Виконується:

Пишеться: Виконується:

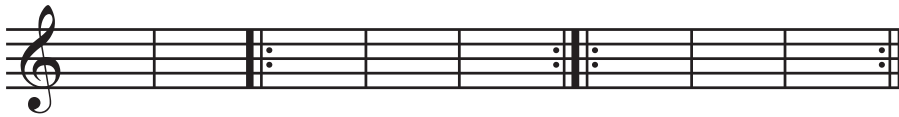

2 а) *реприза* (див. *Реприза*):

Пряма
реприза

Подвійна
реприза

Зворотна
реприза

вольта – знак повторення усієї п'єси або її частини зі змінами
(див. *Вольта*):

2 б) *знак повторення одного такту*:

Пишеться:

Виконується:

знак повторення двох тактів:

Пишеться:

Виконується:

2 в) знак повторення групи нот:

Пишеться:

Виконується:

2 г) пауз, що тривають декілька тактів (в оркестровій музиці):

Авангардизм (фр. *avant* – попереду та *garde* – охорона) – сукупність новаторських напрямів мистецтва ХХ ст. Авангардисти прагнули оновити мистецтво за змістом і формою. До музичного авангардизму належать такі композиторські техніки як *сонористика*, *мінімалізм*, *алеаторика*, *конкретна музика*, *електронна музика*.

Авлос (гр. *aulos* – пробка) – давньогрецький духовий інструмент на зразок гобоя. Мав різке звучання, використовувався в античній трагедії, у військовій музиці та для супроводу співу. Виконавець міг грати на двох інструментах одночасно. Вважається далеким попередником сучасного гобоя.

Автентичний каданс – див. *Каданс*.

Автор (від латин. *au(c)tor* – творець) – у мистецтві – людина, яка створює художній твір. Автор музики – композитор.

Адажіо (італ. *adagio* – повільно, спокійно) – 1. Повільний темп у музиці, що відповідає повільному кроку. 2. Частина циклічного твору (*симфонії*, *сонати*, *концерту*, *квартету*), що виконується

в повільному темпі і має характер роздуму. 3. Назва п'єси в повільному темпі. 4. Повільний ліричний танець у класичному балеті.

А́ед (гр. aedon – співаю, оспівую) – давньогрецький співак і поет; складав епічні пісні про богів та героїв і виконував їх у власному супроводі на струнному інструменті (лірі, кіфарі).

Акаде́мія – 1. Філософська школа, заснована давньогрецьким мислителем Платоном біля Афін (IV ст. до н. е.); була названа на честь міфічного героя Академа. 2. Заклади, товариства (вчених, філософів, поетів, музикантів), що виникли в Італії в епоху *Відродження*. Вони ставили за мету розвиток науки і мистецтва (наприклад, академія «Санта-Чечілія», Болонська філармонічна академія тощо). 3. У XVIII ст. академіями називали концерти, публічні музичні вечори. 4. У наш час – вища наукова установа (Академія наук України), вищий заклад мистецької освіти (Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка тощо) або концертне товариство, театр (Королівська академія музики в Лондоні; Академія танцю в Парижі тощо).

А капéла (італ. a cappella – як у каплиці) – хоровий спів без інструментального супроводу (див. *Капела*).

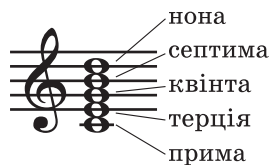
Акі́н – народний поет-імпровізатор і співак у казахів, киргизів та деяких інших народів.

Акола́да (фр. accolade – з'єднувати дужкою) – дужка (пряма або фігурна), що з'єднує два або більше нотоносців з однаковими або різними ключами. Означає, що записані на них ноти виконуються одночасно. Зустрічається в записі творів для окремих музичних інструментів (орган, фортепіано, арфа, челеста, баян, акордеон, бандура тощо), у хорових чи інструментальних партитурах.

Акомпанемéнт (фр. accompagnement – супровід) – музичний супровід мелодії, вокального чи інструментального твору. Виконується або на окремому інструменті (фортепіано, гітара, бандура, баян, кобза тощо), або вокальним чи інструментальним ансамблем, хором, оркестром. Виконавець акомпанементу – акомпаніатор.

Акорд (італ. accordo – злагодженість) – сполучення кількох (не менше трьох) звуків різної висоти (див. *Додатки*). Найбільш поширені акорди терцієвої будови, у яких звуки розташовані по терціях (або можуть бути розташовані по терціях). Акорди терцієвої будови: тризвук (три звуки), септакорд (чотири звуки), нонакорд (п'ять звуків). Нижній звук акорду називається основним тоном (або прима). Інші звуки мають назву відповідно до інтервалу, який вони утворюють з основним тоном: терція – терцієвий тон; квінта – квінтовий тон; септима – септимовий тон і т. д. Назви тонів зберігаються і при оберненнях акорду.

У сучасній гармонії використовуються також акорди нетерцієвої будови.

Акордеон (фр. accordeon; accord – акорд, співзвучність) – музичний інструмент, що має дві різні клавіатури: ліву кнопкову (з готовими акордами) та праву клавiшну клавіатуру (фортепіанного типу). Наявність перемикачів регістрів дає можливість змінювати тембр і подвоювати звуки в октаву та унісон.

Акордеон

Акордовий звук – у багатоголосній музиці – звук, що входить до складу акорду.

Акордовий склад (акордова *фактура*) – спосіб викладу багатоголосного музичного тексту, оснований на послідовності акордів (див. *Фактура*).

Акорди терцієвої будови – див. *Акорд*.

Акт (латин. *actus* – дія) – закінчена частина драматичного твору або театральної вистави (*драми, опери, балету*), що відокремлена від попередньої і наступної частин перервою (*антрактом*).

Аку́стика музична (гр. *akusticos* – слуховий) – наука, що вивчає природу музичних звуків, особливості їх утворення, поширення та сприйняття.

Акце́нт (латин. *accentus* – наголос) – раптова зміна гучності окремого звука чи акорду за допомогою сильнішого наголосу. Активність виділення акценту залежить від характеру музики та способу звуковидобування. Для позначення акцентів існують різні графічні знаки:

– нота виконується голосніше за інші, але не різко;

– нота виконується протяжніше, «глибше» за інші; такий штрих називається «портаменто» або *non legato* («нон легато» – не зв'язно і не відривчасто);

– нота виконується різко;

sf – *sforzando* – сфорцандо – раптове форте на один звук чи акорд.

Алеа́трика (латин. *alea* – випадковість) – метод сучасної композиції (виник у ХХ ст.); заснований на використанні послідовності звуків та їх сполучень, що утворилися внаслідок випадковості: жеребкування, розбризкування чорнил на нотному аркуші, перетасування нотних аркушів або карток із записом кількох тактів музики тощо. Так виникає твір, у якому відсутні традиційні принципи розвитку.

Але́гро (італ. *allegro* – веселий, жвавий) – 1. Швидкий темп, що відповідає швидкому кроку. 2. Частина циклічного твору (*симфонії, сонати, концерту*), найчастіше – перша частина (*сонатне алегро*). 3. Назва п'єси у швидкому темпі.

Алемáнда (фр. *allemande* – німецька) – 1. Старовинний німецький парний танець, що поширився у Франції з ХVІ ст. Характерні риси: помірний темп, плавний, величний характер. Розмір $\frac{4}{4}$; починається затактом. Алеманда супроводжувала урочистий вихід придворних до зали палацу. 2. Інструментальна п'єса, що входила до складу старовинної сюїти (сюїти Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя та ін.).

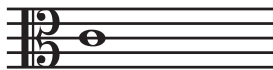
Альт (латин. *altus* – високий) – 1. Низький співацький дитячий або жіночий голос. Діапазон – $a - e^2$. 2. Партія в хорі чи вокально-му ансамблі. 3. Струнний смичковий інструмент, за конструкцією подібний до скрипки, але дещо більших розмірів і зі строем на квінту нижче скрипки – $c - e^3$. Входить до складу симфонічного оркестру та камерного ансамблю; застосовується і як сольний інструмент. 4. Різновид деяких оркестрових інструментів (альт-саксофон, альт-тромбон, альтовий гобой, домра-альт, балалайка-альт тощо).

Альт

Альтерація (латин. *alteratio* – зміна) – підвищення або зниження на півтону чи цілий тон музичного звука; назва звука при цьому не змінюється. Для запису зміни висоти звука використовують п'ять знаків альтерації: діз (#), бемоль (b), дубль-діз (x), дубль-бемоль (bb), бекар (c) (див. *Знаки альтерації*). Ці назви додають до назв основних звуків, наприклад: фа діз; сі бемоль, ля бекар тощо. Ключові знаки альтерації пишуться на початку нотного стану і діють до кінця твору або до зміни знаків. Випадкові знаки альтерації пишуть перед нотами: вони діють лише в межах одного такту.

Альтівий ключ – один із ключів групи До (C), що застосовуються в сучасній нотації. Означає, що на 3-й лінії нотного стану розташована нота до першої октави (do^1 або c^1). Використовується для запису партій смичкового альту і частково віолончелі та тромбона (див. *Ключ*).

Амфітеатр (гр. *amphu* – навколо) – 1. У давньогрецькому театрі – місця для глядачів, що були розташовані півколом на схилах пагорбів. У Давньому Римі – споруда для видовищ: овальна арена, навколо якої уступами розташовані місця для глядачів (Колізей у Римі). 2. У сучасному театрі, цирку, концертній залі – місця для глядачів, що розташовані уступами безпосередньо за партером.

Амфітеатр

Англійський
ріжок

Я. Моленар.
Дует (фрагмент)

Англійський ріжок (італ. corno inglese) – духовий дерев’яний інструмент із родини гобоїв (альтовий гобой). Має більш густий та м’який тембр, інколи дещо гугнявий. Застосовується в симфонічному оркестрі.

Анданте (італ. andante – помірно крокувати) – 1. Спокійний темп музики, що відповідає розміреному кроку. 2. Частина музичного твору, що виконується в цьому темпі. 3. Назва п’єси в темпі анданте.

Ансáмбль (фр. ensemble – разом) – 1. Невелика група музикантів, які спільно виконують музичний твір. Два виконавці утворюють дует; три – тріо (терцет); чотири – квартет; п’ять – квінтет; шість – секстет; сім – септет; вісім – октет. До ансамблю можуть входити співаки або/та інструменталісти. 2. Музичний твір для кількох виконавців (вокальний чи інструментальний, вокально-інструментальний; номер опери, оперети, ораторії, кантати). 3. Великий за складом художній виконавський колектив (ансамбль скрипалів, ансамбль пісні і танцю тощо). 4. Спільне, злагоджене виконання в музиці, хореографії.

Анти́чність (латин. antiquus – стародавній) – назва історичного і культурного періоду часів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму від III тисячоліття до н. е. до V ст. нашої ери. Традиції античного мистецтва мали величезний вплив на всю світову художню культуру (див. *Давньогрецька музика; Давньогрецький театр*).

Антифón (гр. anti – проти; phone – звук, голос; той, що звучить у відповідь) – піснеспів, який по черзі виконують два хори, які ніби ведуть діалог. Походить від давньогрецької трагедії, у якій хор поділявся на два півхори і коментував діалог акторів.

Антра́кт (фр. entre – між; acte – дія) – 1. Перерва між діями (актами) вистави або відділеннями концерту. 2. Назва музичного вступу до дій театральної вистави.

Апліка́тура (італ. *appliedo* – прикладати, притискати) – позначення пальців, спосіб їх розташування та послідовність чергування під час гри на музичному інструменті. Від зручної аплікатури залежить правильне інтонування музичних фраз і пасажів, чітке дотримання темпу, динаміки тощо. Для позначення аплікатури застосовуються арабські цифри, літери, інколи графічні знаки (зокрема для гітари).

Апофе́з (гр. *apotheosis* – обожнювання, уславлення) – урочиста масова сцена наприкінці святкового концерту або вистави (опери, балету), у якій урочисто стверджується головна ідея концерту чи твору (наприклад, монументальні апофеози в операх Ж. Б. Люлі тощо).

Арабе́ска (фр. *arabesque* – арабський) – інструментальна п'еса примхливого характеру з орнаментованим мелодичним рисунком (тобто прикрашеним мелізмами, віртуозними пасажами тощо). Як п'еси для фортепіано арабески зустрічаються у творчості Р. Шумана, К. Дебюссі та інших композиторів.

Аранжува́ння (фр. *arranger* – обробка) – видозмінення музичного твору. 1. Перекладення музичного твору для іншого виконавського складу. 2. Полегшена обробка музичного твору для виконання на тому ж інструменті. 3. У джазовій музиці – зміни *гармонії*, *фактури* в процесі виконання (*імпровізації*).

Аріе́та (італ. *arietta*) – невелика *арія*, що має простий виклад і пісенну мелодію.

Арі́зо (італ. *arioso* – подібне до арії) – невелика арія вільної побудови (середнє між арією і речитативом); передає один емоційний стан героя. Для мелодії аріозо характерне поєднання наспівності і декламації.

А́рія (італ. *aria* – повітря) – 1. Сольний вокальний номер з опери (ораторії, кантати). Це музичний *монолог*, музичний портрет дійової особи. Арія має яскраву наспівну мелодію і закінчену побудову (форму); виконується в супроводі оркестру. Арія може починатися речитативом. Інколи арія перетворюється на розгорнуту драматичну сцену. Різновиди арій: *арієта*, *аріозо*, *каватина* тощо. 2. Невелика інструментальна п'еса наспівного характеру.

Арії нерідко входили до складу старовинних танцювальних сюїт («Французькі сюїти» Й. С. Баха тощо).

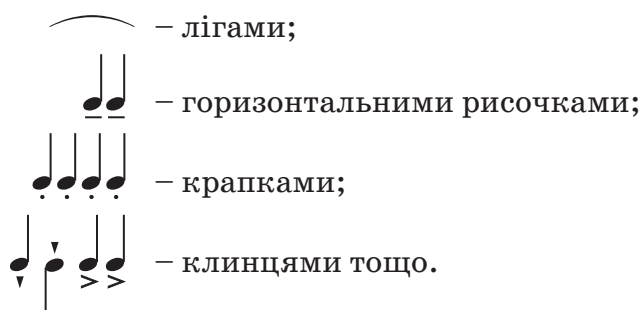
Аркан – гуцульський народний чоловічий танець героїчного характеру; демонстрував силу і спритність виконавців. Сюжет пов'язаний з побутом опришків. Аркан танцюють зімкнутим колом з топірцями в руках. Розмір $\frac{2}{4}$. Темп рухливий з поступовим прискоренням.

Арпеджіо (італ. arpeggio – подібно до арфи) – послідовне виконання звуків акорду у висхідному або низхідному русі. Позначається вертикальною хвилеподібною лінією перед кожним акордом.

Артикуляція (латин. articulo – виразно вимовляю) – спосіб виконання звуків під час гри на музичному інструменті або співу. Артикуляція позначається:

- а) *словами*: легато / legato – зв'язно;
нон легато / non legato – не зв'язно;
стакато / staccato – коротко, відривчасто;
б) *графічними позначками*:

Архітектúra – мистецтво проектувати і зводити будівлі та споруди (деякі архітектурні стилі представлені на с. 21).

Арфа – струнний щипковий інструмент, відомий із глибокої давнини в різних народів. У наш час зображення арфи прикрашає герб та прапор Ірландії. Сучасна арфа має до 47 струн і сім педалей для перестроювання струн у різні тональності. Застосовується як сольний, ансамблевий і оркестровий інструмент (див. с. 21).

Атона́льна му́зика (гр. а – заперечення і tonos – тон) – музика «без тональності» (див. *Атональність*). Головний принцип атональної музики – відсутність тоніки як єдиного центру тяжіння. Внаслідок цього усі тони стають рівноправними.

Атона́льність – відсутність тональності; метод композиції, в основі якого – відмова від тональності та ладу. Атональність притаманна деяким композиторським технікам музики ХХ–ХХІ ст. – *додекафонії, сонористиці* тощо. Основна ознака атональної музики – повна рівноправність усіх тонів, відсутність ладового центру (тоніки). Атональність набула поширення у творчості А. Шенберга, А. Берга, А. Веберна, Б. Бартока, Ч. Айвза. До атональності зверталися і сучасні українські композитори: Л. Грабовський, М. Скорик, В. Сильвестров, Є. Станкович та ін.

Ашуг (тюрк. ашик – закоханий) – народний поет-співець, музикант у народів Кавказу.

Б

Багатéль (фр. bagatelle – дрібничка) – невелика нескладна п'єса (переважно для фортепіано), проста за змістом, граціозна за характером. Як жанр музичної *мініатюри* сформувалася у творчості Л. ван Бетховена.

Багатоголóбсся – склад музики, що поєднує кілька голосів. До багатоголосся належить *гомофонія* (поєднання мелодії та акомпанементу) і *поліфонія* (поєднання кількох самостійних голосів). Інколи ознаки гомофонії та поліфонії поєднуються.

Готика.
Катедральний собор. Мілан

Ренесанс.
Собор Св. Петра. Рим

Бароко.
Фонтан ді Треві. Рим

Рококо.
Цвінгер. Дрезден

Арфа

Бала́да (італ. ballade – танцювати) – вокальний чи інструментальний твір драматичного характеру, у якому поєднуються реальне і фантастичне; часто має трагічну розв’язку. Зміст балади навіяний картинами минулого, народними переказами, легендами про історичні події, лицарські подвиги тощо. Виникла балада в XII–XIII ст. у Франції та Італії як танцювальна (пізніше – сюжетно-оповідальна) пісня з акомпанементом. У XIX ст., в епоху романтизму, балада відродилася: спочатку – у літературі (Й. Гете, Г. Гейне, А. Міцкевич, Т. Шевченко), потім – у музиці (вокальні балади Ф. Шуберта). Пізніше з’явилися інструментальні балади, не пов’язані зі словом (Ф. Шопен, Ф. Ліст, Е. Гріг). У наш час жанр балади зустрічається в пісенній та інструментальній музиці. В українському фольклорі – це багатокуплетна пісня з трагічним кінцем, що має елементи фантастики.

Балéт (фр. ballet, від латин. ballo – танцюю) – вистава, у якій поєднуються музика і танець, драматичне і образотворче мистецтво. Зміст балету, характер героїв, їхні думки, почуття передаються засобами музики та *хореографії*.

Творцями балету є: композитор, *лібретист* (автор сценарію, тобто *лібрето*), *балетмейстер* (постановник танців) та художник; **виконавцями є** танцівники, оркестр і диригент. У хореографії балету об’єднуються три складові частини: а) *класичний танець*; б) *характерний танець*; в) *пантоміма*. У сучасному балеті широко використовуються також елементи гімнастики і акробатики. Балет будується на послідовному розвитку сюжету і ділиться на акти, картини та сцени. Танцювальні форми балету: *варіації*, *па-де-де*, *па-де-труа*, *па-де-катр*; масові танці виконує *кордебалет*. Інколи до балету входить *дивертисмент* – ряд вставних танців, які є розважальними номерами і мало пов’язані з розвитком сюжету. Джерела балету закладені в народних іграх, хороводах, сюжетних танцях. Як вид професійного мистецтва балет почав формуватися в Італії в епоху Відродження (XIV–XVст.). У другій половині XVII ст. він стає самостійною виставою. Як самостійний жанр балет сформувався в кінці XVIII ст. у Франції. В Україні балет як професійний жанр почав розвиватися з 1920-х років.

Солістка балету

Балетмейстер (нім. Ballettmeister – майстер балету) – постановник балету, танців, танцювальних сцен в опері та опереті. Видатні балетмейстери: Ж. Ж. Новер, Ш. Дідло, В. Ніжинський, С. Лифар, Дж. Баланчин, Р. Петі, М. Бежар, П. Вірський, А. Шекера, Р. Поклітару та ін.

Банджо (англ. banjo) – струнний щипковий музичний інструмент афроамериканців. Має подібний до купола корпус із довгим грифом, на якому натягнуто від 4-х до 9-ти струн. Грають на ньому пальцями або *плектром*. Використовується як сольний і акомпануючий інструмент. Входить до складу *джаз-оркестру* (функція акомпанементу та ритмічного супроводу).

Банджо

Бандура – струнний щипковий інструмент українського народу, відомий з XV ст.; віртуозний інструмент української шляхти. У XVIII–XIX ст. був удосконалений і в XX ст. завдяки Г. Хоткевичу та ін. став професійним інструментом. Сучасна бандура має 10–14 басових струн, 40–50 приструнків та систему перемикачів для перестроювання в різні тональності. Основні прийоми гри – щипок, удар, глісандо, тремоло. Застосовується як сольний та ансамблевий інструмент, а також для акомпанементу.

Бандура

Бандурист – виконавець-віртуоз, який виконував народні та авторські пісні в супроводі бандури (а також інструментальну музику). Знамениті бандуристи служили при дворах польських королів, української знаті, козацької старшини. У наш час бандурист – музикант, який грає на бандурі.

Барабан – один із найдавніших музичних інструментів, відомий ще з первісних часів. Звук барабана не має визначеної висоти; він утворюється в результаті удару дерев'яних паличок або калатала по туго натягнутій мембрані (шкірі). До різних за складом оркестрів та інструментальних ансамблів входять два різновиди барабана:

Барабан

Палац Гофбург
у Відні

Концерт Віденського
Гофбург-оркестру

Великий салон імператриці Елізабет

Парк палацу Гофбург

малий та великий. Їхня роль – виконання підкресленого ритму та шумових ефектів. У партитурі партія барабана записується на одній лінії-нитці.

Баритон (гр. *baritonos* – важкий, низький) – 1. Чоловічий співацький голос, середній між *басом* і *тенором*. Розрізняють баритони: ліричний, лірико-драматичний і драматичний. Діапазон: $A - a^2$. 2. Духовий інструмент, що входить до складу тільки духового оркестру. 3. Різновид деяких оркестрових інструментів (баритоновий гобой, саксофон-баритон тощо).

Баркарóла (іт. *barca* – човен; пісня човняра, «пісня на воді») – у професійній музиці – вокальна чи інструментальна п'єса наспівного характеру в стилі італійської народної пісні венеціанських гондольєрів. Одноманітний ритмічний рисунок супроводу в розмірі $\frac{6}{8}$ створює враження плавного погойдування човна на хвилях. Темп здебільшого помірний. Відомі інструментальні баркароли Ф. Шопена, Ж. Оффенбаха, М. Лисенка та багатьох інших композиторів.

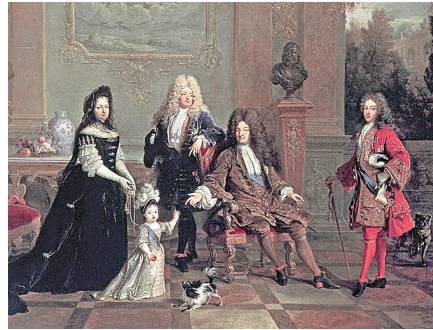
Версальський
палац

Версальський палац.
Дзеркальна галерея

Версаль.
Сади Королівського палацу

Н. Ларжильєр. Портрет
Людовіка XIV з сім'єю. 1710 р.

Бароко (італ. *barocco* – дивний, химерний) – стиль мистецтва Європи кінця XVI – середини XVIII ст. У цей час великих наукових відкриттів людина сміливо пізнає таємниці природи і саму себе (відкриття Г. Галілея, І. Ньютона). Водночас загострюються протиріччя епохи, стає очевидною недосконалість суспільних відносин. Конфлікт між людиною і суспільством знайшов відображення у мистецтві бароко. Ця епоха дала світу Ж. Б. Мольєра, Дж. Свіфта, В. Шекспіра, П. Рубенса, Рембрандта, Д. Веласкеса. Стиль бароко народився в Італії спочатку в архітектурі та живописі (архітектор Берніні, художник Караваджо), а потім у музиці. Поступово мистецтво бароко розповсюдилося в інших країнах, зокрема в Україні. Для *архітектури* бароко характерні величність, пишність, розкіш. Зовні будівлі прикрашалися скульптурами, орнаментами; всередині – мальовничими панно, дзеркалами. *Музиці епохи Бароко* притаманні драматизм, просторовий розмах. На відміну від музики попередніх епох, «барокова» музика наповнювалась динамічними емоційними образами. Вона намагалася вразити, приголомшити і збентежити слухача. Звідси – драматична патетика, співставлення протилежної сили звука, контраст музичних образів.

Особливості музичного бароко:

- поліфонічний стиль досягнув розквіту (творчість Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя);
- зародився новий тип музичного письма – *гомофонія*;
- гомофонія дає поштовх розвитку нових жанрів: опери, сонати, сюїти, концерто гресо тощо;
- провідну роль грає світська музика;
- відбувається процес утвердження мажоро-мінорної тональної системи;
- розвиток інструментальної музики сприяє вдосконаленню музичних інструментів; струнно-смичкові інструменти створюють майстри Г. да Сало, Н. Амати, А. Гварнері, А. Страдіварі.

Видатні композитори епохи Бароко: К. Монтеверді, Г. Перселл, А. Кореллі, А. Вівальді, Г. Ф. Гендель, Й. С. Бах, М. Дилецький.

Бас (італ. basso – низький) – 1. Низький співацький чоловічий голос; діапазон: від F до f^1 . Розрізняють бас-кантанте (співучий, високий) і бас-профундо (дуже низький). 2. Різновид деяких музичних інструментів (бас-туба, бас-кларнет, баян-бас, кобза-бас тощо). 3. Найнижчий звук акорду, його басова основа. 4. Нижній голос у багатоголосному творі.

Басовий ключ (9:) – ключ групи ΦA (F), один із основних ключів сучасної нотації. Означає, що нота фа малої октави знаходиться на 4-й лінії нотного стану. Використовується для запису вокальних та інструментальних партій у низькому регістрі.

Басо́ля – український народний струнний смычково-ударний інструмент; за формою і розмірами нагадує віолончель. Застосовується в ансамблях і оркестрах народних інструментів.

Басоля

Басо-остина́то (італ. basso-ostinato – наполегливий, постійний бас) – багаторазове проведення незмінної теми в басовому голосі музичного твору. При цьому у верхніх голосах відбувається поліфонічний або варіаційний розвиток. Прийом basso-ostinato походить від поліфонічної музики; отримав розвиток як одна з варіаційних форм. Зустрічається в старовинних танцях – *чаконі, пасакалії*.

Баян – язичковий клавішно-пневматичний духовий інструмент, що набув поширення з кінця ХІХ ст.; удосконадений варіант гармоніки. Назва походить від імені давньоруського поета Бояна часів Київської Русі («Слово о полку Ігоревім»). Існують три різновиди баяна: а) баян з готовими акордами в басах; б) виборний баян, у якому кожна кнопка лівої клавіатури дає окремий звук; в) готово-виборний баян, який поєднує властивості готового і виборного: його ліва частина обладнана спеціальними перемикачами, що дає можливість перейти на хроматичний звукоряд. Найвність інших перемикачів збагачує баян багатьма додатковими тембрами. Баян застосовується як сольний, ансамблевий і оркестровий інструмент.

Баян

Бекáр (♮) (фр. *becarre* – буквально: бе квадратне) – знак альтерації, що записується перед нотою і означає відміну попередніх знаків альтерації. Діє до кінця такту.

Белькáнто (італ. *bel canto*: *vel* – прекрасний, *canto* – спів) – манера співу, що поширилася в оперному мистецтві Італії у ХVІІ ст. Вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом: бездоганної кантилени, плавності переходу від звука до звука, віртуозності виконання колоратур та емоційної насиченості.

Бемóль (♭) (фр. *bemol* – буквально: бе м'яке) – знак альтерації, який в нотному записі означає зниження на півтону основного ступеня звукоряду. У буквеному позначенні до назви ноти додається склад *es* («ес»).

Били́на – давньоруська епічна (оповідальна) пісня, що має розгорнену сюжетну основу. Виникла за часів Київської Русі. Розповідає про подвиги богатирів та яскраві події минулого. Для мелодій билин характерний наспівний декламаційний (*речитативний*) склад, невеликий діапазон. Виконання билин супроводжували гуслі.

«**Бітлз**» (від поєднання: англ. *The Beatles* – жуки; *beat* – удар, ритм) – британська рок-група. Утворилась у м. Ліверпуль у 1956 році (розквіт групи – 1960–1970 рр.). До її складу входили Джон Леннон, Пол Маккартні, Джордж Гаррісон, Рінго Старр. Найбільш

Рок-група
«Бітлз»

успавлений та популярний музичний гурт за всю історію попкультури. Почавши з наслідування класикам американського рок-н-ролу 1950-х років, «Бітлз» прийшли до власного стилю звучання. Спільна виконавська діяльність колективу припинилась у 1970 р. Творчість ансамблю «Бітлз» суттєво вплинула на розвиток світової рок-музики.

Близькі тональності – див. *Споріднені тональності*.

Блюз (англ. blues від blue devils – меланхолія, смуток) – сольна лірична пісня афроамериканців, відома з 2-ї пол. XIX ст. Має три стадії розвитку (3 школи): а) «сільський блюз» або «докласичний»; б) «класичний блюз» або «city blues»; в) «урбаністичний» або «вишуканий блюз». Зміст блюзу – молитва про звільнення від соціального та расового гноблення, любовна лірика. Блюзова композиція побудована на діалозі інструментів між собою (за принципом «питання-відповідь»). Велике значення в її розвитку має *імпровізаційність*. В основі класичного блюзу – період на 12 тактів (три фрази по 4 такти), що дорівнює віршованій строфі на 3 рядки. Гармонічний план: перша фраза – Т; друга фраза – S – Т; третя фраза – D – Т. У мелодії використовуються *синкоповані ритми, поліритмія*, а також *блюзовий лад*. Важливим елементом блюзової музики є супровід банджо і гітари, пізніше – фортепіано або інструментального ансамблю. Блюз мав значний вплив на формування джазової музики (творчість В. Генді). Виконавцями класичних блюзів були Б. Сміт, Б. Голідей, К. Олівер, Е. Фіцджеральд, Л. Армстронг та інші. Сучасний блюз має багато стилів і напрямів (народний, джазовий, міський, білий, бугі-вугі, ритм-енд-блюз та ін.).

Блюзовий лад – різновид мажоро-мінору, що є характерним для блюзу. Має «блюзові ноти» – знижені VII, III ступені ладу, які разом із основними ступенями утворюють 9-тоновий «блюзовий лад» (може знижуватись і V ступінь). «Ковзаючі», нефіксовані зниження ступенів створюють «роздвоєний» мажорно-мінорний ефект.

Болеро (від ісп. bolero – літати) – іспанський парний народний танець; темп помірно-швидкий, розмір $\frac{3}{4}$; супроводжується клацанням пальцями, вистукуванням кастаньетами, ударами барабана чи звучанням гітари. Характерні ритмічні групи: $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{4}$ чи $\frac{3}{4}$.

До жанру болеро зверталися Ф. Шопен, І. Альбеніс, М. Равель та багато інших композиторів.

«**Бо́ян**» – поширена назва хорових і філармонічних товариств, що виникли в кінці XIX – на поч. XX ст. у містах Західної України. Перше з них створено у Львові в 1891 році з ініціативи групи аматорів, очолюваних А. Вахнянином. Певний час подібні організації діяли в Києві і Полтаві. Ці товариства ставили своїм завданням пропаганду української музики, розвиток хорового мистецтва, влаштування публічних концертів, організацію музичних шкіл тощо. Відіграли значну роль в історії української національно-демократичної музичної культури.

Братства – національно-релігійні просвітницькі організації XV–XVIII ст. Боролися проти національного гноблення та насильницького покатоличення православного населення України. Це були авторитетні громади, що мали свою власність, свій суд. Найзначніші братства існували у Львові, Острозі, Луцьку, Києві. До числа братчиків могли входити представники різних прошарків: від князів до простих міщан чи селян. Братства стали активними осередками української культури. Вони пропагували рідну мову, розвивали писемність, засновували друкарні, відкривали братські школи (до програми навчання яких входила музика – музична грамота і багатоголосний церковний спів), утримували на свої кошти вчителів, сиріт, дітей з незаможних родин.

Бубон – ударний музичний інструмент без певної висоти звука. Перші відомості про нього відносяться до XI ст. Складається з вузького дерев'яного обруча, що з одного боку обтягнутий шкірою; брязкалець (маленьких тарілочок) і бубонців (дзвіночків), що прикріплені в прорізах обруча. Звук відбувають ударом дерев'яного калатала або долонею по шкірі. У різних областях України бубон називають ще решетом, решіткою або решіткою. Входить до різних за складом ансамблів і оркестрів, зокрема до складу *троїстої музики*. Застосовується переважно для ритмічного супроводу танцювальної музики, а також для створення відповідного колориту.

Бубон

Будова (структура) мелодії – об'єднання мотивів, фраз і речень, що втілюють початок музичної думки, її розвиток, кульмінацію і закінчення.

Будова твору – див. *Музична форма*.

Буквене позначення звуків – позначення музичних звуків літерами або складами латинського алфавіту. У Стародавній Греції з часів Піфагора музичні звуки позначали літерами грецького алфавіту. З VI ст. їх замінили на латинські літери (a, b, c, d...). Перший ступінь звукоряду, який у той час використовувався, назвали літерою *A* (відповідає сучасному *ля*); далі – за алфавітом. Оскільки в згадані часи широко використовувався лад з низьким II ступенем (тобто між I та II ступенями – півтон), то літерою *B* позначали *сі бемоль*. У результаті звукоряд від «*ля*» набув такого вигляду:

ля   сі[♭]   до   ре   мі   фа   соль   ля   сі

Aa   Bb   Cc   Dd   Ee   Ff   Gg   Aa   Hh

[a]   [be]   [ce]   [de]   [e]   [ef]   [ge]   [a]   [ha]

Коли ж пізніше, з розвитком ладів, виникла потреба дати назву звукові «*сі*», його назвали наступною після *G* літерою *H*. Ці позначення використовуються і нині. Знаки альтерації теж отримали буквені позначення: дієз стали позначати складом *is*, бемоль – *es*, дубль-дієз – *isis*, дубль-бемоль – *eses*.

Великими літерами позначають мажорні тональності, малими літерами – мінорні, наприклад: *A-dur* (Ля мажор); *a-moll* (ля мінор).

Буквене позначення звуків

Назви звуків	Буквене позначення				
	Основні ступені	Дієз	Дубль-дієз	Бемоль	Дубль-бемоль
До	c	cis	cisis	ces	ceses
Ре	d	dis	disis	des	deses
Мі	e	eis	eisis	es*	eses*
Фа	f	fis	fisis	fes	feses
Соль	g	gis	gisis	ges	geses
Ля	a	ais	aisis	as*	ases*
Сі	h	his	hisis	b*	bes*

Позначення звуків основних ступенів залежно від октави

Назва октави	Позначення звуків
Субконтроктава	$A_2 H_2$
Контроктава	$C_1 D_1 E_1 F_1 G_1 A_1 H_1$
Велика октава	C D E F G A H
Мала октава	c d e f g a h
Перша октава	$c^1 d^1 e^1 f^1 g^1 a^1 h^1$
Друга октава	$c^2 d^2 e^2 f^2 g^2 a^2 h^2$
Третя октава	$c^3 d^3 e^3 f^3 g^3 a^3 h^3$
Четверта октава	$c^4 d^4 e^4 f^4 g^4 a^4 h^4$
П'ята октава	$c^5 d^5 e^5 f^5 g^5 a^5 h^5$

В

Бурдón (фр. bourdon – густий бас) – безперервний, незмінний за висотою звуковий тон на фоні мелодії. Часто зустрічається в давній фольклорній музиці. У народних інструментах звучить завдяки їхній будові (колісна *ліра*, *гудок*, *дримба*, *дуда* або *волинка*, *флюяра* тощо).

Бурé (фр. bourree – робити несподівані стрибки) – старовинний французький танець. Має швидкий темп, розмір $\frac{3}{2}$ ($\frac{4}{4}$), затакт на одну чверть. Зустрічається у старовинних сюїтах XVIII ст. («Англійські сюїти», «Французькі сюїти» Й. С. Баха).

Бурлэска (латин. burlesca – кумедна, смішна) – у музиці: 1. П'еса у жвавому темпі жартівливого, грубувато-комічного характеру. 2. Невелика жартівливо-пародійна опера.

В

Валторна (нім. Waldhorn – лісовий ріг) – мідний духовий музичний інструмент. Старовинним його прообразом був мисливський ріг круглої форми. Валторна має м'який, надзвичайно виразний та різноманітний за тембром звук і великі виконавські можливості. На перших валторнах можна було виконувати лише звуки натураль-

Валторна

ного звукоряду. Їхня послідовність утворює характерний зворот (його називають *золотий хід валторн*). У подальшому звукоряд валторни збільшили завдяки використанню вентиляного механізму. Діапазон сучасної валторни від H_1 до f^2 . Вона застосовується в симфонічному та духовому оркестрах, а також як сольний інструмент.

Вальс

Вальс (нім. *Walzer* – кружляти) – бальний танець у розмірі $\frac{3}{4}$. Виник на основі народних танців Австрії, Чехії, Німеччини (одним із попередників вальсу є австрійський танець *лендлер*). У ХІХ ст. завдяки композиторам Й. Ланнеру, Й. Штраусу-батьку та Й. Штраусу-сину (якого назвали «королем вальсу»), набув поширення «віденський» вальс. Вальс виконують пари, які плавно кружляють; вони обертаються навколо себе і разом з тим просуваються вперед. Темп вальсу – від повільного до дуже швидко-

го. Для акомпанементу є характерним опорний акцент на сильну долю і два акорди на слабких долях.

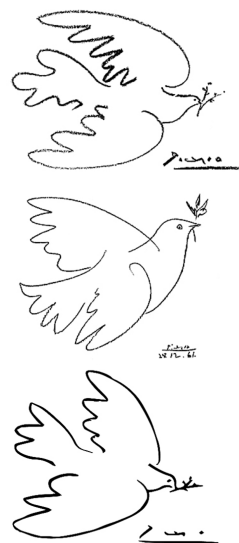
У романтичній музиці вальс став популярним символом любовних переживань. Окрім Й. Штрауса (батька) та Й. Штрауса (сина), до жанру вальсу в ХІХ ст. зверталися композитори Ф. Шуберт, Ф. Шопен, Ф. Ліст, Й. Брамс, Ф. Легар; у ХХ ст. – А. Хачатурян, Є. Дога, С. Борткевич, П. Майборода, І. Шамо та багато інших.

Варіант (латин. *varians, variantis* – той, що змінюється) – видозміна, різновид.

Варіації, тема з варіаціями (латин. *variation* – зміна, різноманітність) – 1. Музичний твір, у якому основна тема повторюється в зміненому (варійованому) вигляді. Тему варіацій створює композитор або вона може бути запозичена з народної музики чи з твору іншого автора. Кількість повторів (варіацій) необмежена. Варіюватися

можуть: *мелодія, ритм, фактура, лад, гармонія тощо* (тобто будь-який елемент музичної мови). Існує декілька **типів варіацій**: а) варіації на витриману тему (у басу – *басо-остинато*, у мелодії – *сопрано-остинато*); б) *строгі класичні* варіації (мелодико-фактурні) – зберігають загальні риси мелодії, побудову і гармонічний план теми; в) романтичні *вільні* варіації (жанрово-характерні) – мають значні відхилення від тематичної основи. Варіації можуть бути створені на одну тему, на дві теми (подвійні варіації). Варіації зустрічаються як самостійний твір і як частина циклічних форм (сонат, симфоній). 2. Видозмінення музичної теми, мелодії або супроводу. 3. У класичному балеті – невеликий сольний технічно складний (віртуозний) танець у швидкому темпі.

П. Пікассо.
Голубки.
Приклад
варіювання
в графічному
мистецтві

Варіаційна форма – музична форма, що складається з теми та кількох її повторень (варіацій) у зміненому вигляді. Перед темою інколи може бути вступ, а наприкінці останньої варіації або після неї – кода.

Варіювання – у музиці: прийом розвитку музики завдяки зміненому повторенню фрагментів музичної побудови.

Ввідний тон – див. *Увідний тон*.

Великий симфонічний оркестр – різновид *оркестру*, до складу якого входять чотири основні групи музичних інструментів: *струнні смичкові, дерев'яні духові, мідні духові, ударні*, а також окремі *клавійні та струнні щипкові* інструменти. Такий склад оркестру сформувався в середині XIX ст. Інколи для підсилення масштабності звучання композитори розширюють склад оркестру і вводять подвійний, потрійний і навіть четверний склад дерев'яних духових інструментів, збільшують чисельність струнної смичкової та ударної груп. У деяких випадках до оркестру вводять й такі інструменти як саксофони, електрогітара, синтезатори тощо.

Великий
симфонічний
оркестр

Венеція

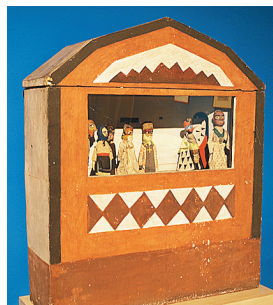
Венеція – місто на півночі Італії, один із найстаріших культурних центрів країни. Розташоване на 118 островах Венеціанської лагуни Адріатичного моря. Замість вулиць там канали (150), де плавають човни (гондоли). Ними керують гондольєри. Колись, щоб розважити пасажирів, гондольєри співали пісні – *баркароли* (це і поклало початок розвитку цього жанру). Розквіт музичної культури Венеції припадає на XVI–XVII ст.; формується венеціанська композиторська школа. Саме у Венеції сформувався жанр концерту. У середині XVII ст. провідним жанром стає опера (Ф. Каваллі, М. А. Честі, А. Страделла і особливо К. Монтеверді). Впродовж XVII ст. тут відкривається 16 (!) оперних театрів, серед них – перший загальнодоступний театр «Сан-Касьяно» (1637). Так склалося, що Венеція опинилася на перехресті піратських шляхів, тому тут виникали безперервні війни. Внаслідок цих війн чимало дітей залишалося сиротами. Піклування про них взяла на себе церква. Так виникли сирітські притулки – «оспедале». Вони давали настільки хорошу музичну освіту своїм вихованцям, що незабаром на їх основі виникають *консерваторії* (XVIII ст.). В одній із таких «оспедале» викладав уродженець Венеції Антоніо Вівальді.

Верізм (італ. vero – правдивий) – течія в італійській літературі та мистецтві кінця XIX ст. Мета веризму – «показати життя таким, яким воно є». Музичний веризм проявився в жанрі опери. В операх композиторів-веристів П. Масканьї («Сільська честь»), Р. Леонкавалло («Паяци»), Дж. Пуччіні («Манон Леско», «Богема», «Тоска», «Мадам Баттерфляй») зображався повсякденний побут простих людей (селян, студентів), їхні переживання, особисті драми, акцентувалась увага на темних сторонах життя міської і сільської бідноти. Ці твори відрізняються підвищеною емоційністю, напруженим розвитком сюжету, гострими драматичними ситуаціями, а також пристрасною і яскравою мелодійністю.

Вертеп (старослов'янською – печера, де народився Христос) – народний музичний ляльковий театр, відомий в Україні з XVII ст. «Вертепну драму» показували бурсаки і семінаристи. На Різдво під час канікул вони ходили по містах і селах невеликими групами. У цих гуртах були ляльководи, хоровий та інструментальний ансамблі. Вистави відбувалися у вертепній скрині – двоповерховому будинку у вигляді церкви. На верхньому ярусі

розігрувався I акт, пов'язаний з народженням Христа. Він супроводжувався виконанням *колядок* і *кантів*. Дія другого акту відбувалася на нижньому ярусі. Побутові сценки чергувалися тут із піснями і танцями. Музичний супровід до них виконував інструментальний ансамбль (сопілка, скрипка, бубон, цимбали, басоля тощо). Персонажі II акту – Запорожець, Дяк, Чорт, Солдат, Дід і Баба, Шинкарка та ін.

Вертеп

Вёрхній тетрахóрд – звукоряд із чотирьох ступенів (V, VI, VII, VIII ступені) будь-якого ладу, тобто верхній відрізок гами.

Верші́на інтерва́лу – верхній звук інтервалу.

Весня́нки – українські старовинні календарно-обрядові пісні. Вони пов'язані з приходом весни та початком польових робіт. У Західній Україні мають назви: гагілки, гаївки, ягілки тощо. Мелодії веснянок побудовані на багаторазовому повторенні кількох поспівок у великому *діапазоні*.

Віди мажóру – натуральний, гармонічний, мелодичний. Схема звукоряду натурального мажору: тон, тон, півтон, тон, тон, тон, півтон. У гармонічному мажорі в порівнянні з натуральним знижується на півтону VI ступінь; у мелодичному знижуються на півтону VI та VII ступені.

Віди мінóру – натуральний, гармонічний, мелодичний. Схема звукоряду натурального мінору: тон, півтон, тон, тон, півтон, тон, тон. У гармонічному мінорі в порівнянні з натуральним підвищується на півтону VII ступінь; у мелодичному мінорі порівняно з натуральним у висхідному та низхідному русі підвищуються на півтону VI та VII ступені (див. *Додатки*).

Викона́вець – у музичному мистецтві: музикант (співак, інструменталіст), який виконує музичний твір сольо (див. *Соло*), або в ансамблі, хорі чи оркестрі.

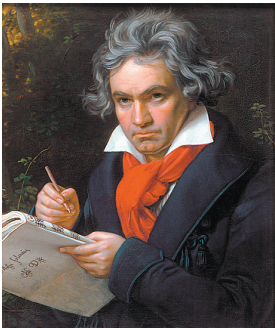
Викона́ння му́зики – музичний твір (авторський або народний) може виконувати соліст, ансамбль, хор, оркестр. Виконання

Й. Гайдн

В. А. Моцарт

Л. ван Бетховен

музики може бути вокальним, інструментальним або вокально-інструментальним.

Виразові засоби музики (засоби музичної виразності) – див. *Елементи музичної мови*.

Віденська класична школа (нім. Wiener Klassik) – художній напрям західноєвропейської музики в другій половині XVIII – початку XIX ст. Представники віденської класичної школи – Йозеф Гайдн, Вольфганг Амадей Моцарт, Людвіг ван Бетховен. Їхня творчість втілює високі ідеї *Класицизму* (див. *Класицизм, Просвітництво, Галантний стиль*). Твори композиторів віденської класичної школи досконалі за формою та змістом і є однією з вершин світового музичного мистецтва.

Досягнення віденської класичної школи полягають в остаточному формуванні:

- жанрів: *соната, симфонія, концерт, кuartет* (тобто творів у формі *сонатно-симфонічного циклу*);
- класичної *сонатної форми*;
- методу *симфонізму*;
- класичного складу симфонічного оркестру.

Віденські класики – Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен (див. *Віденська класична школа*). Кожен композитор мав яскраву індивідуальність: музика Й. Гайдна світла, життєрадісна; творчість В. А. Моцарта вражає глибиною втілення лірико-драматичних почуттів людини; головна риса творчості Бетховена – героїчний пафос боротьби.

Спільними для них є ясність музичної мови, досконалість форм і виражальних засобів, життєстверджуючий характер музики. Життя цих трьох композиторів пов'язане зі столицею Австрії – містом *Відень*, а оскільки їхня музика є взірцевою (тобто класичною), то їх стали називати віденськими класиками.

Відень – столиця Австрії (колись – Австро-Угорської імперії), один із найзначніших музичних центрів Європи. Починаючи із Серед-

ньовіччя, коли місто зміцніло й утвердилося як політичний центр, воно славилось своїми музичними здобутками. У XIII ст. тут складали свої пісні середньовічні *мінезингери*. Тоді ж виникла знаменита школа півчих при соборі Святого Стефана. У XV ст. (1498 р.) була заснована нова капела, яка діє і донині як Віденський хор хлопчиків. У другій половині XVII ст. австрійська столиця поступово перетворюється

Відень. Золотий зал Товариства любителів музики

на столицю музичного життя Західної Європи. Будуються оперні театри, серед яких нині всесвітньо відома Віденська державна опера. У XVIII ст. до Відня з'їжджаються найвидатніші європейські музиканти, такі як реформатор опери К. В. Глюк, творці *віденської класичної школи* Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен (друга половина XVIII – поч. XIX ст.). Значення провідного музичного центру Європи Відень зберігав за собою впродовж XIX ст. (творчість композиторів-романтиків Ф. Шуберта, Й. Брамса, А. Брукнера, Г. Малера, Г. Вольфа). У 1842 р. дав свій перший концерт знаменитий нині Віденський філармонічний оркестр; традиційний новорічний концерт, який він щорічно проводить, має значення всесвітньої події року. XIX ст. подарувало світу віденський вальс, творцями якого стали Й. Ланнер та сімейство Штраусів. Тоді ж у Відні досягнув розквіту жанр оперети; серед її найзначніших авторів – Й. Штраус (син), Ф. Легар, Ф. Зуппе. На початку XX ст. у Відні склалася ще одна композиторська школа – нововіденська або Віденська атональна школа. Її представники (А. Шенберг, А. Берг, А. Веберн) проводили пошуки нових модернових виразових засобів.

Відповідь (супутник, респобста) – одна із п'яти складових побудови *фуги*, *імітація* теми в домінантовій або субдомінантовій тональності. Відповідь може бути реальною і тональною. Реальна (строга) відповідь точно відтворює тему в іншій тональності, зберігаючи її інтервали. Тональна відповідь заради збереження основної тональності змінює деякі інтервали і ступені в темі.

Відродження (Ренесанс) – період в історії культури Європи. Охоплює XIV–XVI ст. Назва пов'язана з відродженням інтересу до *античного мистецтва*. В Італії народжується новий світогляд – гуманізм (латин. *humanus* – людський, людяний). Гуманісти вважали, що земне життя людини повинне бути радісним; вони оспівували красу та розум людини. Епоха Відродження стала періодом

Флоренція

Мікеланджело.
П'єта

Рафаель.
Сікстинська
Мадонна

розквіту літератури, *архітектури* і особливо живопису. Це була доба титанів, всебічно обдарованих людей. **Представники Відродження в літературі:** Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо; у **живописі:** Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті, Рафаель Санті.

Нове світовідчуття відобразилося і в *музиці*. Гуманісти, які вивчали античну культуру, оголосили написання музики корисним і шляхетним заняттям. Разом із духовенством серйозно займатися музикою стали представники світського середовища (цьому значно сприяє винайдення нотодрукування). Тому музика Відродження розвивалася у двох напрямках – церковному і світському. **Основні жанри церковної музики – меса і мотет; світської музики – різні види пісенного жанру, численні танці, інструментальна музика. Зароджуються жанри опери і балету.** З інструментів у церковному середовищі найбільш культивується орган; у щоденному побуті поширені лютня, віоли, флейти, клавесин. У музичній мові творів епохи Відродження панує вокальна поліфонія строгого стилю. Починають складатися мажорний і мінорний лади, а також тактова система ритміки. Усі ці нові засоби використовуються композиторами для передачі особливого строю відчуттів людини епохи Відродження: піднесеного, гармонійного, спокійного і величного.

Основні риси музики епохи Відродження:

- провідне місце вокальної *поліфонії* (твори на 4, 6 і більше голосів);
- жанри: мотет, меса; зародилися опера і балет; формуються інструментальні жанри (хоральна обробка, ричеркар, *прелюдія, токата*, фантазія); продовжують розвиток пісенні жанри (качія, балата, віланела, вільянсіко, багатоголосні *шансон* і *мадригал*) та танці (бас-данс, бранль, павана, гальярда);
- формуються мажорний та мінорний лади, а також тактова система;
- інструменти: орган; лютня, віоли, флейти, клавесин;

- набуває поширення поняття «композитор»;
- виконавство сягає віртуозного рівня.

Найвідоміші композитори епохи Відродження: Дж. Палестрина, О. Лассо, Ж. Дебре, К. Жанекен, К. Монтеверді.

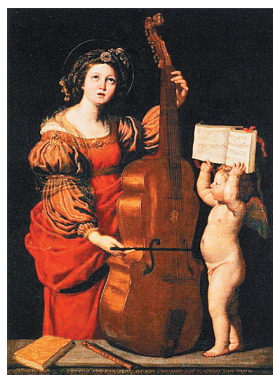
В

Відхілення – тимчасовий перехід з однієї тональності в іншу (без закріплення в ній) і повернення до початкової тональності.

Вільна форма – довільна побудова музичного твору, що не відповідає структурі (будові) найбільш розповсюджених музичних форм.

Віола – старовинний смичковий інструмент XV–XVII ст., попередник родини скрипок. Віоли відрізняються за розмірами, теситурою, кількістю струн, формою резонаторних отворів, а також способом розташування інструмента відносно тіла виконавця: віола да гамба (ножна віола), віола да брачо (ручна віола). Характерним тембром відрізнялася віола д'амур (любовна віола).

2. Віола (viola) – італійська назва струнного смичкового інструмента альт.

Доменікіно.
Св. Цецилія
з янголом

Віолончель (італ. violoncello або cello) – струнний смичковий інструмент родини скрипок. Настроюється на октаву нижче за альт (C, G, d, a); нотується в басовому (верхній регістр – теноровому та скрипковому) ключі. Діапазон досягає приблизно чотирьох октав від *До* великої октави. Звук віолончелі – соковитий, наспівний, грудний – нагадує низький жіночий голос. Віолончель утвердилася в музичній практиці в епоху *Бароко*. Застосовується як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

Віолончель

Віртуоз (італ. virtuoso – сила, талант) – у музичному мистецтві виконавець, який досконало володіє співацьким голосом або мистецтвом гри на якомусь інструменті.

Віртуозність – найвищий рівень майстерності виконавця. У музичному мистецтві – досконала техніка виконання вокального чи інструментального твору.

Вока́л (латин. voce – голос) – мистецтво володіння співацьким голосом, мистецтво співу. Існує кілька напрямів розвитку вокалу: народний, академічний або класичний, естрадний, джазовий. Кожному з напрямів притаманна особлива манера виконання музичного твору. Вокал (спів) у *народній* манері спирається на народнопісенні та виконавські традиції певних географічних регіонів. *Академічний* або *класичний* вокал неможливий без спеціальної освіти щодо постановки співацького голосу. *Естрадний* вокал тісно пов'язаний із використанням підсилюючих пристроїв, *джазовий* вокал спирається на традиції афроамериканського фольклору.

Вокалі́з (італ. vocalis – голосний) – 1. Вправа для співу без слів, тільки на голосних звуках; призначений для розвитку вокальної техніки (вокалізи Г. Зейдлера, Д. Конконе). 2. Високохудожній віртуозний твір, концертна вокальна п'єса без слів для голосу із супроводом (вокалізи С. Людкевича, О. Білаша, Концерт для голосу з оркестром Р. Глієра та ін.); інколи – інструментальний твір із мелодією вокального типу.

Вока́льна му́зика (італ. vocale – голосовий) – музика, призначена для виконання співацьким голосом (соло, ансамблем або хором). Види (*жанри*) вокальної музики: *пісня* (з інструментальним супроводом або без нього), *романс*, *вокаліз* тощо. Вокальна музика є провідним виконавським засобом таких жанрів як опера, ораторія, кантата. Головне художнє значення у вокальній музиці має голос; вона тісно пов'язана зі словом.

Вока́льний цикл – ряд романсів і пісень, пов'язаних єдиним сюжетом або задумом; це цикл, що об'єднує кілька контрастних вокальних творів для окремого голосу або хору. Один із перших відомих вокальних циклів належить Л. ван Бетховену («До далекої коханої», 1816). Утвердження цього жанру відбулося у творчості Ф. Шуберта (цикли «Прекрасна мельниківна», 1823; «Зимовий шлях», 1827). В українській музиці перший вокальний цикл на вірші Г. Гейне написав М. Лисенко (1893).

Воли́нка – стародавній народний духовий інструмент, відомий у багатьох країнах. Складається з кількох трубок, які вставлені в один спільний резервуар (міх) для повітря. Він виготовляється з овечої, козячої або телячої шкіри. Під час гри виконавець тримає волинку під пахвою (або перед собою), натискаючи на міх. Через одну з тру-

бок у міх закачується повітря; на другій, що має ігрові отвори, виконують мелодію; інші трубки (1–4) створюють *бурдонний* тон у басу, що безперервно гуде (або тонічний органний пункт, або інтервали ч. 5, ч. 4, ч. 8). Волинка була відома ще давнім грекам, римлянам, а в середні віки стала поширеним інструментом європейських мандрівних музикантів; на ній грали і пастухи. У Шотландії, Англії волинка залишається традиційним народним інструментом. Шотландці і в наш час мають великі ансамблі волинщиків, які беруть участь у різних урочистостях державного рівня. В Україні використовують інші назви волинок: дуда, коза, міх. Цей інструмент використовувався в музичному побуті козаків-запорозьців, входив до полкової музики Війська Запорізького. 2. Назва невеличкої інструментальної п'єси танцювального характеру з елементами наслідування звучання *волинки*.

Волинка

Вольта (італ. *volta* – раз) – знак скорочення нотного запису, що використовується разом із знаком *репризи* при повторенні усієї п'єси або будь-якого розділу твору, але з іншим закінченням. Інколи замість цифр у вольтах пишуть: *для повторення; для закінчення*.

Вступ (фр. *introduction*) – 1. Необов'язковий початковий розділ музичного твору або частини циклу, що підготовлює появу основного тематичного матеріалу. 2. Інструментальний твір, що виконується на початку вистави (опери, балету, драми, комедії, оперети, мюзиклу) – див. *Увертюра, Інтродукція, Антракт*.

Вундеркінд (нім. *Wunder* – диво; *Kind* – дитина) – у музичному мистецтві – дитина з винятковими музичними здібностями, яка розвинута не за віком. Вундеркіндами були В. А. Моцарт, Н. Паганіні, Ф. Ліст, Ф. Мендельсон та інші видатні музиканти. Вони рано проявили себе в музиці. Але не кожен вундеркінд стає видатним музикантом. До здібностей необхідно додати систематичну працю, наполегливість, гармонійний розвиток, що приведуть до розквіту природних задатків і допоможуть піднятися на вершину майстерності.

Г

Гаво́т (фр. *gavoto* – танок гавотів) – старовинний танець французького походження в помірному темпі і розмірі $\frac{4}{4}$ ($\frac{3}{2}$). Починається за тактом. У XVII–XVIII ст. поширився в Європі як бальний танець. Увійшов до складу старовинних *сюїт*, де виконувався після *сарабанди* (сюїти Ж. Б. Люллі, Ж. Ф. Рамо, К. В. Глюка, Й. С. Баха).

Гагі́лка – див. *Веснянки*.

Гаї́вка – див. *Веснянки*.

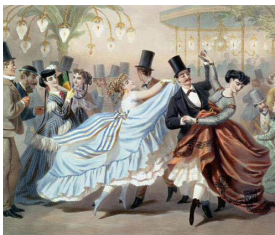
Гала́нтний сти́ль (фр. *galante* – вишуканий, ввічливий) – стиль європейської музики початку і середини XVIII ст. (див. *Рококо*). Мета галантного стилю: музика повинна усолоджувати слух. Тому вона має бути ясною, вишуканою, ніби чемна світська бесіда. Мелодії прикрашалися *мелізмами*, тобто прикрасами (на зразок прикрас в архітектурі та декоративному мистецтві; одяг придворних того

Ж. Ватто.
Радість життя
(Музична вечірка)

часу також мав безліч оздоблень: рюші, воляни, жабо з мережива, коштовні камені і таке інше). Прагнучи «приємної різноманітності», композитори наповнювали свої твори *контрастами*. Набули популярності інструментальні *мініатюри* для лютні і клавесина (Ф. Куперен, Ж. Ф. Рамо, Л. Дакен), а також опера і балет. Поліфонія поступилася місцем гомофонії з виразною мелодією ясної будови (у формі періоду)

та простим гармонічним супроводом. Мистецтву галантного стилю прийшов на зміну Класицизм.

Галоп

Гало́п (фр. *galop* – біг навскоки) – французький бальний танець, поширений у XIX ст. по всій Європі. Має стрімкий темп, розмір $\frac{2}{4}$. Виконувався з підскоками; був заключним масовим танцем на балах. Характерні ритми: $\frac{2}{4}$. Галопи писали Й. Ланнер, Й. Штраус-батько, Й. Штраус-син, Ж. Оффенбах та ін.

Га́ма – звукоряд, висхідна або низхідна послідовність ступенів будь-якого ладу (*мажору, мінору, пентатоніки*) у межах однієї чи кількох октав.

Гармоніза́ція – створення супроводу до мелодії (акордового чи багатоголосного). Одна і та ж мелодія може бути гармонізована по-різному. В умовах різноманітності сучасної гармонії можливі суттєві відмінності варіантів гармонізації однієї мелодії. Особливе значення в музичній практиці має гармонізація народних пісень (*обробка*). В її основі – творчий підбір супроводу до народної мелодії, що виходить за межі простого підбору відповідних акордів. Прикладом можуть бути гармонізації народних мелодій, що створені українськими композиторами (твори М. Леонтовича, М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка, Л. Ревуцького та ін.).

Гармонічна фу́нкція (латин. *funktio* – здійснення, виконання, діяльність) – роль акорду в ладу (мажорі чи мінорі); вияв ладової функції в акордах. Акорд у ладу може бути стійким (Т – тоніка) або нестійким (основні види: D – домінанта; S – субдомінанта). Тоніка є центром ладу. Дві інші функції (D і S) знаходяться на звуках, що розташовані на відстані квінти від неї: квінтою вище тоніки, на V ступені – домінанта (D) і квінтою нижче тоніки, на IV ступені – субдомінанта (S). Звідси витікає протилежність функцій домінанти і субдомінанти (див. *Тоніка, Субдомінанта, Домінанта*).

Гармонічний мажор – різновид мажорного ладу. Порівняно з натуральним мажором має знижений на півтону VI ступінь. Між VI і VII ступенями утворюється інтервал *збільшеної секунди* (зб. 2). Верхній тетракорд гармонічного мажору збігається з верхнім тетракордом гармонічного мінору; на IV ступені утворюється мінорний тризвук (мінорна субдомінанта). У професійній музиці використовується з XVII ст. (див. *Види мажору*).

Гармонічний міно́р – різновид мінорного ладу. Відрізняється від натурального мінору підвищеним на півтону VII ступенем. На VI ступені виникає інтервал *збільшеної секунди* (зб. 2). На V ступені утворюється мажорний тризвук (мажорна домінанта). Використання гармонії мажорної домінанти в мінорному ладу є однією з основних засад класичної гармонізації. У професійній музиці використовується з XVII ст. (див. *Види мінору*).

Гармонія (гр. harmonia – співзвучність, співрозмірність частин цілого) – 1. Давньогрецька богиня космічного порядку. 2. Злагодженисть звуків, що приємна для слуху. 3. Закономірне об'єднання звуків у співзвуччя, логічна послідовність співзвуч; окремих акорд; акордовий зворот. 4. Обсяг гармонічних прийомів, що є характерними для якогось музичного стилю чи творчості певного композитора (класична гармонія; гармонія романтиків; джазова гармонія; гармонія Б. Лятошинського тощо). 5. Навчальний предмет у системі спеціальної освіти, що вивчає акорди (закономірності утворення), їх зв'язки та послідовність розташування.

Гімн (гр. hymnos – славити, хвалити) – урочиста хвалебна пісня. Так у давнину називали піснеспіви, у яких прославляли богів і героїв. Гімни розраховані на масове виконання. Є гімни державні, обрядові, спортивні, військові, релігійні, гімни на честь якогось свята чи події. Жанр гімну композитори використовують у хоровай, оперній, симфонічній творчості тощо.

Гітара (гр. kithara – кіфара) – струнний щипковий шийковий інструмент з роду лютні. Її походження точно не встановлене, однак у XIII ст. гітара вже була широко відома в Іспанії, де стала народним інструментом. У XVII ст. гітара набула поширення в інших європейських країнах та Америці. Особливий підйом гітарне мистецтво пережило на початку XIX ст. Видатний скрипаль-віртуоз Н. Паганіні створив близько 200 композицій для гітари і збагатив техніку гітарної гри прийомами скрипкового виконавства. Звук акустичної гітари негучний; він добре поєднується з вокалом. Це зумовило використання гітари як інструмента для акомпанементу. Гітара використовується і для сольних виступів. **Різновиди:**

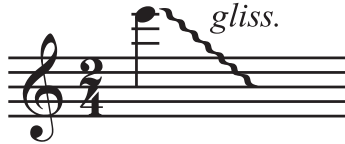

Гітара

1. Іспанська шестиструнна гітара (E, A, d, g, h, e¹).
2. Семиструнна гітара (D, G, H, d, g, h, d¹).
3. Гавайська гітара (шестиструнна).
4. Електрогітари з різними функціями (гітара-соло, ритм-гітара, бас-гітара).

Глісандо (італ. glissando – ковзаючи) – особливий виконавський прийом: швидкий плавний перехід від звука до звука. В інструментальній музиці досягається легким і швидким ковзанням пальця (нігтя) або декількох пальців по струнах уздовж грифу (струнні смичкові та щипкові інструменти); по струнах арфи,

бандури, гуслів тощо; по клавіатурі фортепіано, баяна, акордеона тощо; на тромбоні – ковзанням куліси; на кувиці (флейта Пана) – швидким вдунанням повітря в усі трубки підряд. Глісандо використовується також у вокальній музиці.

Г

Гобой (фр. hautbois, від haut – високий, bois – дерево) – дерев’яний духовий інструмент з подвійною тростиною; належить до групи язичкових. Походить від пастушої сопілки. Має м’який, трохи гугнявий тембр. Діапазон: – h – f³. Найбільш поширені різновиди гобоя – *англійський ріжок* (альтовий гобой) та гобой д’амур (мецо-сопрановий гобой). Використовується як оркестровий та сольний інструмент.

Головна партія – перший розділ експозиції *сонатної форми* (і репризи). Має в основі одну тему (рідше кілька тем). Зазвичай, тональність головної партії вважається *головною* у творі.

Гобой

Головна тема – основна музична думка, що розвивається в процесі розгортання музичного твору. Має чітко визначену тональність і яскравий музично-образний матеріал (див. *Тема*).

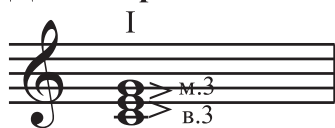
Головна тональність – 1. Тональність, у якій (як правило) починається і закінчується музичний твір. Інколи стає підназвою твору (наприклад, Прелюдія до мінор Ф. Шопена). 2. Тональність, від якої відбувається *відхилення*, тобто тимчасовий перехід в іншу (побічну) тональність.

Головні ступені ладу – перший, четвертий і п’ятий ступені мажорного або мінорного ладу (тобто тоніка – T, t ; субдомінанта – S, s ; домінанта – D, d), що найбільш повно виявляють особливості ладу. Розташовані на цих ступенях акорди мають важливе значення в *гармонії*.

Головні трізвуки – трізвуки, що побудовані на *головних ступенях ладу*, тобто на I ступені (T), на IV ступені (S), на V ступені (D) мажору і мінору.

Головні тризвуки в мажорі

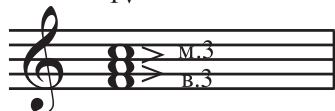
До мажор C-dur

T 5₃

Тонічний тризвук

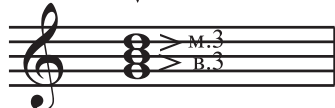
IV

S 5₃

Субдомінантовий тризвук

V

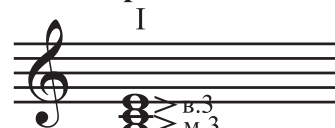

D 5₃

Домінантовий тризвук

Головні тризвуки в мінорі

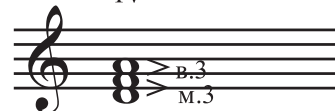
ля мінор a-moll

t 5₃

Тонічний тризвук

IV

S 5₃

Субдомінантовий тризвук

V

D 5₃

Домінантовий тризвук

Гблос (італ. voce) – 1. Звуки, які утворюються голосовим апаратом людини. Звукові хвилі виникають у результаті видихання повітря з легень через рот і ніс. Голоси відрізняються за висотою, силою і тембром. Людина використовує голос для розмови, співу, крику, плачу, сміху. 2. Голос у музичному творі (інструментальному чи вокальному) – кожна мелодична лінія, яка входить до багатоголосного твору. Сукупність голосів утворює фактуру твору. Голоси можуть розрізнятися не лише за регістром, а й за ступенем самостійності. У *поліфонічному* творі всі голоси рівнозначні. У *гомфонній* музиці провідний голос виділяється своєю розвиненістю; він називається сольним. Усі інші голоси складають супровід. 3. Окрема нотна партія будь-якого інструмента (оркестрового, ансамблевого) чи голосу хорового твору. 4. Мелодія пісні, наспів.

Гблос співацький – здатність людини виконувати музичні звуки за допомогою голосових зв'язок (див. *Голос 1*). Співацькі голоси розподіляються на *дитячі* (дискант, сопрано, альт), *жіночі* (сопрано, мецо-сопрано, контральто), *чоловічі* (тенор, баритон,

бас). Кожен з цих голосів, залежно від діапазону, теситури і характеру звучання, розподіляється на кілька груп. Більш високі та світлі голоси називають ліричними; більш низькі, темні, густі – драматичними; проміжні між ними – лірико-драматичними. Найбільш високий легкий, віртуозний жіночий голос – колоратурне сопрано. Найбільш низький чоловічий голос бас – «basso-profundo» (басо-профундо).

Теситура голосу	Дитячі голоси		Жіночі голоси	Чоловічі голоси
	дівчатка	хлопчики		
висока	сопрано	дискант	сопрано	тенор
середня			мец-сопрано	баритон
низька	альт	альт	контральто	бас

Голосі музичного твору – у музичному творі – окрема партія для групи виконавців або одного виконавця (див. *Голос 3; Партія 1*).

Гомофонія (гр. *gomo* – один, *phone* – звук, голос) або **гомофонно-гармонічний склад** – спосіб викладу багатоголосного музичного «тексту», у якому один із голосів – мелодія – грає головну роль, а інші їй підпорядковані та утворюють гармонічний супровід (*акомпанемент*). Гомофонія – це тип музичної *фактури*, який протиставляють *поліфонії*, де кожен голос має самостійне значення. Гомофонія почала стверджуватися у європейській музиці з епохи Бароко (XVII ст.).

Гомофонно-гармонічна фактура – див. *Гомофонія*.

Гопак – український народний танець у швидкому темпі, у розмірі $\frac{2}{4}$, переважно чоловічий (сольний, парний чи груповий). Виник у Запорізькому війську як танець-змагання в спритності та завзятті: козакки то підстрибували під вигуки «гоп!» (звідси й назва), то йшли навприсядки, то виконували інші віртуозні фігури, демонструючи свою силу і майстерність.

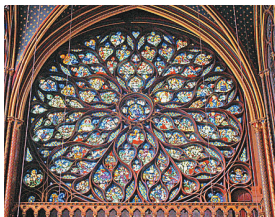
Гопак

Горн (нім. *Horn* – ріг) – мідний духовий музичний інструмент, що має натуральний стрій. За зовнішнім виглядом нагадує трубу, але без вентилів та клапанів, і є одним із її попередників. Використовується як сигнальний інструмент у військовому середовищі.

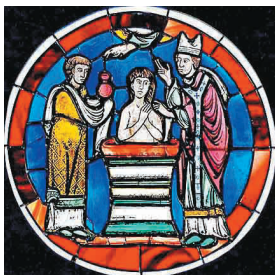
Готика (італ. *gotico* – готський – від назви германського племені готів) – завершальний етап доби *Середньовіччя*; період, коли стверджувався готичний стиль (між серединами XII і XVI століть). Термін «готика» був уведений в епоху *Відродження* як зневажливе позначення всього середньовічного мистецтва, що вважалося «варварським». XII–XIII ст. стали переломними в житті Західної Європи. Утверджується влада великих монархій; зростають і стають самостійними міста. Зміни позначились і в мистецтві. Готика, яка змінила *романський стиль*, відображала ідеологію феодального

Собор Паризької Богоматері

Роза каплиці Сент-Шапель у Парижі

Сент-Шапель.
Фрагмент вітражу зі сценою Хрещення

суспільства і владу церкви.

Найяскравіше готика проявилася в архітектурі. Першорядними готичними спорудами були собори (катедральні собори Богоматері у Парижі, Реймсі, Шартрі). Їх динамічна форма, спрямована вгору (висота будов до 40 метрів), виражала релігійний порив до неба, до Бога. Характерні риси готичних споруд: стрілчасті гостроконечні арки, кам'яні мережива візерунків, кольорові вітражі. Собори прикрашала «роза» (кругле вітражне вікно над входом), а також велика кількість скульптур.

Головним *досягненням готичного стилю в музиці* стало утвердження *поліфонії*. У Франції виникає стиль «*Ars Antiqua*» («Арс антиква», XII–XIII ст.). Його розквіт пов'язаний з діяльністю школи Нотр-Дам у Парижі. Композитори цієї школи (Леоніл, Перотин) більш вільно використовують інтервали, утверджують правила контрастної поліфонії. Відбувається перехід від паралельного руху голосів до більш самостійного протилежного; зароджується мистецтво *контрапункту*. Сягає свого розквіту світське мистецтво у творчості *трубадурів, труверів, мінезингерів, менестрелів*. Середньовічні лицарі складали свої пісні рідною мовою і писали про любов, про поклоніння Прекрасній Дамі та Діві Марії. Найвідоміші серед них – Гільом Трубадур (Аквітанський) та Річард Левове Серце.

Наступною після готики стала епоха *Відродження (Ренесанс)*.

Григоріанський хорал, григоріанський спів (див. *Хорал*) – церковні наспіви латинською мовою, що виникли і звучали під час богослужіння у всіх католицьких храмах. Назва пов’язана з іменем глави католицької церкви Папи Римського Григорія I Великого (590–604 р.). За переказами він склав «Антифонарій», до якого увійшли суворо узаконені (канонізовані) піснеспіви, розміщені за календарним принципом. Тексти григоріанських хоралів християнського змісту. Григоріанський хорал виконував чоловічий хор в *унісон* або з *октавним (квінтовым) подвоєнням*. Це символізувало єдність почуттів і думок віруючих. Мелодика григоріанського хоралу строга, стримана, підпорядкована тексту. Для неї характерним є рух довгими тривалостями в обмеженому діапазоні. Наспів передавалися в усній формі, переходили від учителя до учня. Спочатку мелодія і ритм не фіксувалися точно, але з розвитком *нотації* це стало можливим (саме для його фіксації було винайдено сучасну нотацію). Григоріанський хорал залишався основним голосом у багатоголосі церковної музики Середньовіччя і Ренесансу.

Григоріанський хорал
(чоловічий хор)

Група – у музичному мистецтві – 1. Частина оркестру, що об’єднує музикантів, які грають на однорідних інструментах (струнних, дерев’яних духових, мідних духових, ударних тощо). 2. В естрадній практиці – невеликий за складом ансамбль (вокальний, інструментальний, вокально-інструментальний), що виконує музику одного із сучасних напрямів масових жанрів (рок-група, поп-група, панк-група тощо).

Групéто (італ. *grupetto* – маленька група) – мелодична прикраса, один із *мелізмів*. Позначається знаком: ∼ (неперекреслене групето) або ∽ (перекреслене групето). Являє собою групу з 4–5 звуків, у якій головний звук чергується з верхнім і нижнім допоміжними. Залежно від розташування знаку (над нотою або між нотами) існує кілька варіантів виконання.

Пишеться:	Виконується:	Пишеться:	Виконується:
			
Пишеться:	Виконується:	Пишеться:	Виконується:
			

Групування тривалостей – об'єднання нот у групи для полегшення сприйняття ритмічного рисунку. В інструментальній музиці кількість груп відповідає кількості долей у такті. Дрібні тривалості поєднують у групи за допомогою ребер. У вокальній музиці групування узгоджується із кількістю складів поетичного тексту. Ноти записують відокремлено, а склад, на який припадає кілька звуків, виділений лігою.

Гудок

Гудок – старовинний струнний смичковий інструмент, відомий з часів Київської Русі. Мав три струни. Дві нижні, настроєні в *унісон* чи *октаву*, утворювали постійний *бурдон*, безперервно гуділи (звідси й назва); на третій струні, настроєній квінтою вище, виконували мелодію. Грали смичком, що нагадував лук. Гудок – улюблений інструмент *скоморохів* (гудошників).

Гумореска (англ. *humour* – настрій) – невелика п'єса (*мініатюра*) жартівливого, гумористичного характеру. Назву «гумореска» вперше застосував Р. Шуман (1839). Яскраві її зразки створили А. Дворжак, Е. Гріг, М. Рeger, К. Льове, Е. Гумпердінк, Л. Ревуцький та ін.

Д

Давньогрецька музика (II тисячоліття до н. е. – V ст. н. е.) – музика Стародавньої Греції. Вона супроводжувала працю, свята, театральні вистави давніх греків. Про це свідчать поеми «Іліада» і «Одіссея» Гомера, зображення на грецьких вазах, розписи і скульптури. Міфи також розповідають про різні сторони музичного життя греків (наприклад, про Аполлона і муз, про музичне змагання Марсія і Аполлона, про Пана і Сирінгу, про співця Орфея). Зі Стародавньої Греції у сучасний світ прийшло багато музичних термінів. Серед них слово «музика»; воно означає «мистецтво муз» (*музи* – у давньогрецькій міфології – доньки верховного бога Зевса, які дали початок поезії, мистецтву і науці). До нас дійшли одиничні фрагменти записів цієї епохи, зафіксовані грецькими і фінікійськими літерами. Давньогрецька музика була переважно одноголосною. Її ладову основу складали давньогрецькі лади. Їх назви (*лідійський, дорійський, фргійський* тощо) широко використовуються і в сучасній теорії музики (див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*).

У часи розквіту давньогрецької культури (V–IV ст. до н. е.) музика відігравала визначальну роль у вихованні, моральному вдосконаленні, духовному очищенні людини. Піфагор висуває теорію про природу музичного звука та його зв'язок із Всесвітом. Музика стає невід'ємною частиною театральних дійств (див. *Давньогрецький театр*). Також були поширені хорові патріотичні пісні під акомпанемент духового інструмента. Постійні війни стимулювали розвиток військової музики. Разом з тим розвивається і лірична поезія. Серед відомих авторів – Саффо та Піндар. Професійних виконавців називали «*аеди*», «*рапсоди*». Виникають найдавніші змагання поетів, співаків, музикантів – Піфійські ігри, Панахінеї.

Аполлон Кифаред

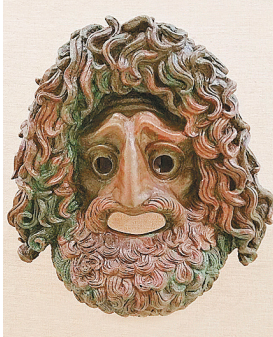

Флейта Пана

Інструменти Стародавньої Греції: ліра, кіфара, авлос, флейта Пана.

Давньогрецька музика здійснила значний вплив на подальший розвиток європейської музичної культури.

Велика трагічна маска

Маска Діоніса

Давньогрецький театр виник із релігійного свята на честь бога родючості Діоніса (їх називали «діонісії»). Хор виконував дифірамби (*гімни*), які потім змінювалися танцями. Поступово до хорового співу і танців додаються елементи драматизації (керівник хору – корифей – зображує те, про що співає хор; так корифей став першим актором). Із дифірамбів виникає *трагедія* (буквально – «пісня цапів» на честь хору, одягнутого в цапині шкіри). *Комедія* (буквально – «пісня на гульбищі») відображала веселі сторони свята. Пізніше виник третій жанр – *драма* («драма сатирів»).

Драматурги давньогрецького театру: Есхіл, Софокл, Еврипід (автори трагедій), Аристофан (автор комедій).

Театральні вистави проходили в *амфітеатрі* (він вмщував від 17 до 44 тисяч глядачів). Вистави починалися на світанку і закінчувалися в сутінках. Дія відбувалася на оркестрі – круглому майданчику в центрі чашиподібного амфітеатру. Тут розміщувався хор (або два хори – за принципом *антифону* – «звук проти звука»), а також грали актори. На ногах у них були котурни (високі підставки під взуття), на обличчях – глиняні маски. Кожному персонажу або настрою відповідала своя маска (гнів, радість, похмурість тощо). Маска потрібна була для того, щоб глядачі з найвіддаленіших рядів могли розгледіти вираз обличчя героя. Крім того, вона виконувала роль рупора, що підсилював голос. Позаду оркестри знаходилася сцена – службове приміщення, де актори готувалися до виходу. Виставу грали тільки чоловіки. Головна роль у ній належала хору, який не лише виконував дифірамби, а й коментував дію, висловлював своє ставлення до вчинків героя. Античні трагедії і комедії були тісно пов'язані з музикою (хоровою і сольною) під супровід *авлоса* чи *кіфари*. Музика трагедій, на відміну від текстів, не збереглася. Відомо лише, що декламаційні епізоди чергувалися з піс-

нями і танцями. Давньогрецький театр став однією з вершин античного мистецтва і взірцем для наступних епох.

Далекі тональності – тональності другого і третього ступенів спорідненості (див. *Споріднені тональності*).

Двочастинна форма (простá) – музична форма, що об'єднує два розділи твору в єдине ціле. Перший розділ викладений у формі *періоду*, а другий – не складніший, ніж перший. Найчастіше розділи у простій двочастинній формі пов'язані одним образом (умовна буквенна схема: AA₁). У вокальній музиці, рідше – в інструментальних композиціях розділи цієї форми можуть бути різними за музичним матеріалом (умовна буквенна схема: АВ).

Денцівка – український народний дерев'яний духовий інструмент, особливий тип сопілки. Поширений у Західній Україні. Різновид денцівки – дводенцівка, що складається з двох трубочок-цівок, які виконують різні функції: на одній трубці грають мелодію, а друга відіграє роль *бурдона*. Звучання дводенцівки тихе й ніжне.

Дводенцівка
(дерев'яна)

Дерев'яні духові інструменти – 1. Одна з чотирьох груп симфонічного оркестру. До неї входять флейти, гобої, кларнети, фаготи та їхні різновиди. Колись усі вони виготовлялися з дерева. Нині ці інструменти виготовляються не лише з дерева, а й з металу, пластмас, інколи порцеляни, скла. 2. Одна з груп інструментів *естрадного оркестру* або розширеного складу *духового оркестру*. 3. Народні духові інструменти: сопілки, денцівка, флюяра, кувички (най, свиріль), сурма, трембіта та ін., що використовуються як сольні або в складі ансамблю чи оркестру народних інструментів (див. *Духові музичні інструменти*).

Державний гімн – урочиста пісня, прийнята як державний символ країни; закріплена законодавством музично-поетична емблема держави. Виражає певне коло ідей політичного характеру та символізує суверенну (незалежну) державу. Державний гімн – візитна картка будь-якої країни, офіційне представництво в будь-якій точці планети. В обов'язковому порядку використовується при проведенні офіційних церемоній та урочистих заходів. Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького (автор

тексту П. Чубинський). Як один із офіційних символів України виконується під час підняття Державного Прапора, на відкритті державних і урочистих заходів, під час відзначення державних свят, проведення демонстрацій, військових парадів, вшанування переможців на міжнародних спортивних змаганнях тощо. Гімн є виявом національної свідомості і патріотизму.

Децима (латин. *decima* – десята) – *складений інтервал*, ширший за октаву. Охоплює десять ступенів звукоряду вгору або вниз (терція через октаву). Цифровий показник – 10. Залежно від *тонової* величини децими інтервал може бути великим (в.), малим (м.). Скорочене позначення та кількість тонів: велика децима (в. 10) має 8 тонів, мала децима (м. 10) – 7,5 тонів.

Джаз (англ. *jazz*) – жанр професійного музичного мистецтва. Виник на межі XIX–XX ст. у південних штатах Америки як синтез (тобто поєднання) двох культур – африканської та європейської. Носіями джазу стали афроамериканці – нащадки рабів, що були завезені з Африки. Вони зберегли традиції своєї батьківщини і втілили їх у нових музичних жанрах: в обрядових танках, робочих піснях, духовних гімнах – *спіричуелах*, ліричних *блюзах* і регтаймах (ці жанри стали джерелами джазу). Їх визначальна риса – ритмічна активність і вибагливість. Ця музика пов'язана з рухами людського тіла, плесканням у долоні, притупуванням і співом. Місце народження джазу – Новий Орлеан, який став відомим завдяки майстерній грі негритянських духових оркестрів.

Ансамбль
«Модерн Джаз
Квартет»

Риси джазу:

- підвищена емоційність виконання;
- вагома роль ритму в створенні енергійного звучання: підкреслення регулярного метричного пульсу («біт»), використання складних синкоп, ефект «свінг» – качання-балансування із дотриманням чи випередженням сильної долі, *поліритмія* тощо;
- імпровізаційність як принцип розвитку музичного матеріалу (варіювання малюнків ритму, мелодії, тембру);
- використання «блюзового ладу» (див. *Блюз*) з «ковзаючою температурацією» («блюноти» – сумні ноти);
- специфічна (африканська) манера співу з використанням глісандо, вібрато.

Історичні стилі джазу: традиційний (ню-орлеанський, чиказь-

кий, диксиленд); свінг; сучасний джаз (бі-боп, кул, прогресив-джаз, ф'южн тощо).

Джаз бенд (англ. jazz-band; band – оркестр) – інструментальний оркестр або ансамбль, що виконує джазову музику.

Дзвіночки (італ. campanelli), або **металофон** (латин. metallum – метал і phone – звук) – 1. Звуковисотний ударний музичний інструмент, що має сріблястий, ніжний і водночас прозорий тембр. Складається з 25–32 хроматично настроєних металевих пластинок різного розміру, розташованих у два ряди за принципом клавіатури фортепіано: верхній ряд відповідає чорним, нижній – білим клавішам. Діапазон нараховує щонайменше дві октави, починається від do^2 . Звук видобувають за допомогою ударів молоточками (металевими, дерев'яними чи гумовими) або клавішного механізму. 2. Набір невеликих дзвонів визначеної висоти (В. А. Моцарт називав їх *глокеншпіль*).

Металофон

Дзвони (італ. campane) – 1. Оркестрові (трубчасті) дзвони – звуковисотний ударний інструмент, що імітує передзвін великих дзвонів. Виглядає як набір з 12–18 металевих трубок або пластин, що вільно підвішені на перекладині-стойці (висотою близько 2 м). Звук видобувають дерев'яним молотком. Діапазон – 1–1,5 октави (від do), труби настроєні за *хроматизмами*. 2. Церковні дзвони застосовуються в обрядах християнських церков. Дзвонарі імпровізують дзвоніві музичні композиції у великі церковні свята.

Дзвони

Дивертисмент (фр. divertissement – розвага, забава) – 1. Музичний твір розважального характеру. Надзвичайно популярний як жанр оркестрової музики у XVIII ст. Складався із 4–10 частин; за будовою поєднував риси *сюїти* і *сонати*: містив частини, притаманні *симфонії* (*сонатне алегро, варіації, рондо*), а також танці. Зразки дивертисменту є в доробку Й. Гайдна, В. А. Моцарта. 2. У балеті – ряд різнохарактерних танців розважального характеру, які мало пов'язані з розвитком сюжету. Ці «вставні номери» нагадують своєрідний концерт усередині вистави.

Дина́міка (гр. *dynamis* – сила) – сила звучання, гучність музичного звуку.

Динамічні відтінки – позначення щодо гучності звуку при виконанні музики. Для цих позначень використовують латинські літери, італійські терміни та графічні знаки. Динамічні відтінки пов’язані зі змістом музичного твору.

Динамічні відтінки

Позначення	Назва	Виконання
<i>pp</i>	піанісімо	дуже тихо
<i>p</i>	піано	тихо
<i>mp</i>	мецо-піано	напівтихо (не дуже тихо)
<i>mf</i>	мецо-форте	напівголосно (не дуже голосно)
<i>f</i>	форте	голосно
<i>ff</i>	фортісімо	дуже голосно
<i>cresc.</i>	крещендо або 	поступово посилити
<i>dim.</i>	дімінуендо або 	поступово послабити
<i>sf</i>	сфорцандо	раптовий акцент

pp – p – mp – mf – f – ff – f – mf – mp – p – pp

Диригѐнт (фр. *diriger* – керувати) – музикант, керівник колективу музикантів; об’єднує виконавців з оркестру, хору, оперної або балетної вистави з метою досягнення художньої досконалості. Диригент передає свої задуми за допомогою мануальної техніки – системи жестів (спеціальних рухів рук, що разом з тактуванням показують особливості метроритму, вступ різних оркестрових груп або солістів, фразування, а також зміни темпу, динаміки, штрихів тощо). Ця музична професія вимагає хорошого слуху, глибокої музично-теоретичної підготовки, широкого світогляду, знання психології, сили волі, щоб керувати людьми, уміння надихати і музикантів, і слухачів. Як окремий музичний фах, професія диригента утвердилась у другій чверті XIX ст. **Видатні диригенти:** О. Кошиць, Г. фон Бюлов, А. Тосканіні, Л. Стоковський, Б. Вальтер, Г. фон Караян, С. Турчак, В. Сіренко, Г. Верьовка, В. Іконник, А. Авдієвський та ін.

Ді́скант (латин. *diskantus*: *dis* – окремо, *cantus* – спів) – 1. Високий дитячий (переважно хлопчачий) голос. Діапазон: $c^1 - g^2$.

2. Найвища партія хору або вокального ансамблю, що виконується дискантом. 3. Вид старовинного багатоголосся (XI–XIII ст.), заснований на самостійності і розвиненості верхнього голосу поліфонічного твору.

Дисона́нс (латин. *dissonans* – різнозвучний, різноголосий) – різке напружене звучання двох або більше звуків. На відміну від *консонансу* звуки дисонансу не зливаються. До дисонансів належать: великі й малі *секунди* і *септими*; збільшені *кварти* і зменшені *квінти*, тонова величина яких – три тони (*тритони*); складені інтервали, утворені з октави та секунд, септим і тритонів; певні акорди. У музиці дисонанс є важливим виражальним засобом і сприймається як джерело напруги, що потребує розв'язання. Чергування дисонансів-напруг і консонансів-розрядок створює своєрідне «гармонічне» дихання музики.

Дитячі співацькі голосі – див. *Альт, Дискант*.

Діалог (гр. *dialogos* – розмова між двома або декількома особами) – у музиці – обмін музичними фразами (репліками) між двома і більше виконавцями. Діалог може передати і один інструмент (голос) завдяки використанню різних регістрів, темпів, ритмічних груп, контрастної динаміки тощо.

Діапазо́н (гр. *dia pason* – через усі; у музиці – через усі звуки) – усі звуки, від найнижчого до найвищого, які входять до мелодії чи звукоряду; окремого співацького голосу чи хору; окремого музичного інструмента чи оркестру (тобто увесь звуковий обсяг, відстань від найнижчого до найвищого звука).

Діатоні́ка (гр. *diatonos* – той, що переходить від тону до тону) – послідовність основних ступенів звукоряду за висотою без використання альтерації. Приклад діатоніки – основний звукоряд від *до*: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі, до*, тобто послідовність білих клавіш фортепіано, за якими закріпилися складові назви звуків (у випадку, коли жоден із цих ступенів не змінюється *альтерацією*). До діатоніки (діатонічного звукоряду) належать звукоряди давньогрецьких і церковних ладів.

Діатоні́чна га́ма – послідовність із семи *основних ступенів* будь-якого ладу вгору або вниз (у пентатоніці – з п'яти ступенів).

Характерна особливість діатонічної гами – відсутність двох півтонів поспіль в одному напрямку.

Діатонічні інтервали – інтервали, що утворюються між двома *діатонічними ступенями* ладу (на відміну від *хроматичних* інтервалів). До діатонічних інтервалів належать чисті (прима, кварта, квінта, октава), великі та малі (секунда, терція, секста, септима), збільшена кварта та зменшена квінта – тритон (але на діатонічних ступенях). Діатонічний півтон – півтон (м. 2) між двома суміжними ступенями звукоряду (сі – до, мі – фа). Діатонічний тон – тон (в. 2) між двома суміжними ступенями звукоряду (наприклад, до – ре).

Діатонічні (основні) ступені – сім ступенів звукоряду, що мають буквену назву (с, d, e, f, g, a, h) та складову (*до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*) і розташовані за тонами і півтонами в певній послідовності.

Дівізі (італ. *divisi* – роз’єднані) – поділ партії однотипних інструментів або голосів хору на дві чи більше самостійних партій (наприклад, у скрипок). Позначається *divisi* або *div.*

Дієз (#) (гр. *diesis* – півтон) – знак альтерації, що в нотному запису означає підвищення на півтону основного ступеня звукоряду. При буквеному позначенні до назви ноти додається склад *is* (*ic*).

Дімініуєндо (італ. *diminuendo* – зменшуючи) – знак, що вказує на поступове зменшення сили звука при виконанні музики (*dim.* або $\rightrightarrows$).

Дія – див. *Акт*.

Додекафонія (гр. *dodeka* – дванадцять; *phone* – звук) – вид музики, у якому відсутні лад, тональність, ладовий центр (тобто тоніка) та ладові зв’язки між звуками (тяжіння). Натомість є абсолютна рівноправність усіх 12-ти півтонів хроматичної гами. Основою розвитку музичного матеріалу є *серія* – комбінація із 12-ти різних звуків, які розташовані в строгій послідовності, та повторення серії в різних варіантах. Для того, аби якийсь звук прозвучав повторно, необхідно, щоб до цього прозвучали одинадцять інших звуків. Додекафонія як один із методів створення музики виникла на рубежі 1910–1920-х років у творчості композиторів *нововіденської школи* А. Шенберга, А. Берга, А. Веберна в процесі розвитку *атональної музики* (див. *Атональність*). Техніку додекафонії частково

продовжили Б. Барток, А. Онеггер, П. Гіндеміт, сучасні українські композитори Л. Грабовський, В. Годзяцький, М. Скорик, В. Сильвестров, Є. Станкович та інші.

До́ля та́кту – удар «музичного пульсу». Подібно до биття нашого серця, музика також рівномірно пульсує (див. *Метр*). У ній постійно чергуються моменти напруги (сильні доли) і моменти розрядки (слабкі доли). Сильну долю можна порівняти з наголошеним складом у слові, а слабку – з ненаголошеним. Відрізок від однієї сильної долі до наступної в музиці називається *такт*. На письмі він позначається тактовою рисою. Вона ставиться перед кожною сильною долею (тобто сильна доля завжди є першою в такті). Кількість долей у такті позначається *розміром* («розмір такту»). Це цифри, які ставляться у вигляді дробу на початку твору, після ключа і ключових знаків (див. *Такт; Розмір такту*).

Доміна́нта (латин. *dominantis* – панівний) – п'ятий ступінь мажорного або мінорного ладу. Належить до головних ступенів ладу, розташований на квінту вище від *тоніки*. Позначається латинською літерою: мажорна домінанта – D, мінорна домінанта – d.

Доміна́нтовий трі́звук – акорд терцієвої будови, *тризвук* на V ступені мажорного або мінорного ладу. Позначається в мажорі та гармонічному мінорі D_3^5 , у натуральному мінорі – d_3^5 (див. *Додатки*).

Доміна́нтсептакорд – акорд терцієвої будови, *септакорд* на V ступені натурального мажору і гармонічного мінору. Складається з мажорного тризвуку та малої терції вгорі; між крайніми звуками має малу септиму. Це малий мажорний секстакорд. Позначається – D_7 . Завдяки гострому тяжінню в *тоніку* відіграє важливу роль у *гармонії*. Поширений у класичній музиці (див. *Додатки*).

До́бра – народний струнно-щипковий інструмент, відомий з XVI ст. Має овальний (грушоподібний) корпус і довгий гриф. Звук видобувають *плектором* (*медіатором*). За однією з версій походить від середньоазійської домбри. За знайденим малюнком та на основі в'ятської балалайки її реконструював у XIX ст. В. Андреев. Це була триструнна домра квартового строю. На початку XX ст. була сконструювана родина чотириструнних домр із квінтовым строєм (як

Домра

у скрипки або мандоліни). Інструменти цієї групи мають м'який, мелодійний і водночас сильний звук. Входять до складу оркестру народних інструментів.

Допоміжний звук – неакордовий звук, що розташований між акордовим звуком і його повторенням; знаходиться секундою вище або нижче основного звука. Зустрічається в *мелізмах* та мелодичних *фігураціях*.

Дорійський лад – див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*.

Доскона́ла модуля́ція – перехід з однієї тональності в іншу з подальшим закріпленням у новій тональності. Найчастіше така модуляція завершує твір або його частину.

Дра́ма (гр. drama – дія) – 1. Один із родів мистецтва (поряд з епосом та лірикою). 2. Твір у формі діалогу, призначений для постановки в театрі; один з родів художньої літератури. **Жанри драми:** трагедія, комедія, драма (як жанр). **Закони драми:** а) наявність гострого конфлікту, який розкривається в боротьбі сил дії і протидії; б) певна послідовність етапів розвитку сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток, кульмінація, розв'язка. 3. Драма як жанр: соціально-побутова п'єса, яка зображує особисте життя людини в гостро-конфліктних, але не безнадійних (на відміну від трагедії) стосунках із суспільством.

Драматургі́я музична – процес становлення музичної думки, втілення своєрідного музичного «сюжету» засобами музичної мови. Музична драматургія – система виражальних засобів і прийомів розгортання драматичної дії в опері, балеті, опереті, а також у великих інструментальних творах, наприклад, у симфоніях, сонатах тощо. Поняття «музична драматургія» вирізняється багатогранністю.

Типи музичної драматургії:

За приналежністю до певного роду мистецтва музична драматургія буває: драматична (1), епічна (2), лірична (3).

1. **Драматична (конфліктна)** драматургія – розвиток музичного твору відповідає законам драми (див. *Драма*, 1.), де рушійною силою розвитку стає конфлікт. Цей конфлікт реалізується через протиставлення, взаємодію та боротьбу різних контрастних образів (або груп образів).

2. **Епічна** драматургія (оповідальна, неконфліктна) – протилежна

конфліктній. Для неї характерні картинність, контрастне зіставлення, варіантний повтор тощо.

3. Лірична драматургія – втілення окремого моменту внутрішнього життя героя.

Етапи розвитку:

Оскільки музична драматургія підпорядковується загальним законам драми (як окремого виду мистецтва), вона містить відповідні етапи розвитку:

- експозиція;
- зав'язка;
- розвиток;
- кульмінація;
- розв'язка.

Ці етапи реалізуються в окремих розділах твору. Кожному етапу розвитку відповідає конкретний тип викладу музичного матеріалу – експозиційний, розвитковий та заключний.

Тип викладу музичного матеріалу:

- **експозиційний** передбачає показ музичного матеріалу, музичних тем в основній тональності;
- **розвитковий (серединний)** – нестійкість (незавершені побудови, подрібнення; уникання тоніки, відхилення в інші тональності тощо);
- **заклучний** – утвердження музичного матеріалу в цілісних завершених структурах та основній тональності твору.

Способи музичного розвитку:

Музичні образи в межах музичної драматургії зіставляються за принципом схожості та контрасту. Важливу роль відіграє метод *повторності*. У музичному розвитку він реалізується через такі прийоми:

- власне повторення (точне);
- секвенція (повторення на іншій висоті);
- варіювання (повторення зі змінами);
- імітація (у багатоголосному творі: повторення в іншому голосі фрагмента мелодії, який щойно прозвучав).

У музичній драматургії повторність проявляється через повернення до тематичного матеріалу в репризних розділах.

Контраст: у музичній драматургії контраст може виконувати різні функції (залежно від того, у якому розділі він виникає). В експозиційному розділі він може слугувати зав'язкою «конфлікту», драматургічного розвитку твору (наприклад, протиставлення тем головної та побічної партій в сонатній формі).

Конфліктне протиставлення – різке протиставлення протилежних образів.

Поняття музичної драматургії застосовується як для характеристики музичного розвитку творів, пов'язаних зі сценічною дією (опера, балет, оперета, ораторія тощо), так і для вокальних, інструментальних та симфонічних творів і характеризує закономірності та особливості їх розгортання.

У музично-театральних жанрах (опера, балет тощо) роль музики є провідною; вона зв'язує воедино всі елементи драми, розкриває внутрішні стосунки героїв, висловлює головну ідею твору. В основі музичної драматургії таких творів лежать як загальні закони драми (див. *Драма*, 1.), так і специфічні музичні прийоми:

1. Літературний виклад тексту (*лібрето*) позначений стислістю.
2. Протягом історичного розвитку склалися особливі форми – складові музичної драми. В опері – це *речитатив*, *арія*, *аріозо*, різні види *ансамблів*, *хори*; у балеті – танці класичні і характерні, епізоди дії (*па д'аксьйон*), інші танцювальні форми (*па-де-де*, *па-де-труа* тощо).
3. Замкненість цих форм долається наскрізним (тобто безперервним) музичним розвитком; внаслідок цього підвищується роль речитативно-аріозних епізодів. Це дає змогу уникнути гальмування в розвитку дії.
4. Оперна драматургія може збагачуватися через прийоми, притаманні симфонічній музиці. Зокрема, досить часто за тим чи іншим героєм закріплюється певна тема (*лейтмотив*) або комплекс інтонацій, які послідовно розвиваються упродовж усієї дії.
5. Перетворенню опери або балету на закінчене музично-драматичне ціле сприяє використання принципів репризності, єдності тонального плану, перекидання усіляких «арок» між віддаленими епізодами сценічної дії.

Дримба

Дрімба – старовинний язичково-щипковий інструмент, що побутує в багатьох народів світу. Здавна поширена в Західній Україні. За формою нагадує літеру **Ф** або підкову, всередині якої знаходиться тоненький сталевий язичок (мідник). Утворюється спецефічне звучання-деренчання основного тону та мелодії з його обертонів.

Дубль-бемоль (♭♭) (фр. double-bemol – подвійний бемоль) – знак *альтерації*, що в нотному записі означає зниження основного сту-

пеня звукоряду на два півтони (тобто цілий тон). При буквеному позначенні до назви ноти додається склад *eses* (*eses*).

Дубль-дієз (♯) (фр. *double-diese* – подвійний дієз) – знак *альтерації*, що в нотному запису означає підвищення основного ступеня звукоряду на два півтони (тобто на цілий тон). При буквеному позначенні до назви ноти додається склад *isis* (*icic*).

Дуда – див. *Волинка*.

Дует (латин. *duo* – два) – 1. Номер із двох виконавців (співаків або інструменталістів), кожен із яких має самостійну партію. 2. Музичний твір або номер опери (оперети, ораторії, кантати), що написаний для двох виконавців.

Дума – жанр українського фольклору. Це пісенний літопис історії українського народу, його героїчний епос. Дума – сольний твір для голосу в супроводі ліри, кобзи чи бандури. Манера виконання була *імпровізаційною*. Дума виконувалася *речитативом*, мала вільну ритміку; мелодія прикрашалася мелізмами. Ймовірно, думи виникли ще в часи Київської Русі. Набули поширення в XVI–XVII ст. Їх створювали козаки-музиканти, що брали участь у воєнних походах. Пізніше думи стали виконувати мандрівні кобзарі та лірники, часто незрячі.

Періодизація та тематика дум:

1. Ранні думи: (кінець XV ст. – середина XVII ст.) – про боротьбу проти турків і татар, «невільницькі плачі».
2. Пізні думи (з середини XVII ст.) – про визвольну боротьбу українського народу 1648–1654 рр. проти польської шляхти під проводом Богдана Хмельницького.
3. Побутові думи (1654–1775) – про період Руїни та політичного занепаду.

Дубль (латин. *duo* – два) – особливий вид поділу тривалостей, ритмічна група з двох звуків певної тривалості, час звучання яких дорівнює часу звучання трьох звуків тієї ж тривалості. Позначається цифрою 2 над або під дуольною групою, ноти якої з'єднуються скобою, ребром, в'язкою або лігою.

Духовий оркестр

1. Флейта
2. Гобой
3. Кларнет
4. Фагот
5. Саксофон
6. Валторна
7. Труба
8. Тромбон
9. Труба

Духовий оркестр – оркестр, що складається з духових (переважно мідних) та ударних інструментів. До мідної групи входять корнети, труби, валторни, альти, тенори, баритони, баси. До ударної групи – малий та великий барабани, литаври, тарілки, трикутник та ін. При розширеному складі духового оркестру додається група дерев'яних духових: флейти, гобой, кларнети, фаготи. У разі потреби до складу духового оркестру включають саксофони, гелікони, горн, фанфари, тубу та ін. Малий склад духового оркестру налічує до 20 учасників; великий – 40–50 (інколи 80–100). Духовий оркестр має велику силу гучності. Завдяки цьому він здавна застосовувався у військовій музиці армій багатьох країн. Перші духові оркестри з'явилися в далекому минулому – вони обслуговували палацові, релігійні і воєнні урочистості в стародавньому Єгипті, Персії, Греції, Китаї, Індії, у Європі, в Україні. У багатьох історичних документах згадується полкова музика в козацькому війську. У наш час духові оркестри залучають до проведення громадських, культурно-масових і спортивних заходів, під час свят, урочистостей, народних гулянь на відкритому повітрі.

Духові музичні інструменти – різні за формою, розмірами та матеріалом трубки, у яких звук утворюється завдяки коливанню стовпа повітря, що міститься в їхніх корпусах. Поділяються на *дерев'яні* духові (флейта, гобой, кларнет, фагот, саксофон та ін.), *мідні* духові (труба, валторна, тромбон, туба та ін.). 2. Деякі *клавішні інструменти* (орган, баян, акордеон та ін.), у яких повітря коливається за допомогою

міхів або спеціальних механічних пристроїв, інакше – духові пневматичні та язичково-пневматичні музичні інструменти. 3. Народні духові інструменти – сопілка, най, флюяра, сурма, дуда, трембіта, волинка, зурна, свиріль, чимпой тощо.

Духовна музика – вокальна або вокально-інструментальна музика релігійного змісту, що виконується під час богослужіння. Найкращі зразки духовної музики нерідко можна почути у виконанні професійних музикантів зі сцени (див. *Церковна музика*).

Е

Е

Екзерсіс (фр. *exercice* – вправа) – вправа для розвитку виконавської техніки музиканта (вокаліз, етюд тощо).

Екосез (фр. *ecossaise* – шотландка) – старовинний шотландський танець, що виконувався в супроводі волинки. Розмір $\frac{2}{4}$, темп помірний. З кінця XVII ст. був відомий як «англез». У XVIII–XIX ст. поширився як бальний танець. Зустрічається серед творів Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Ф. Шопена.

Експозиція (латин. *exposition* – показ, виклад) – 1. Перший розділ *сонатної форми*, де відбувається виклад (показ) її основних тем. Експозиція у сонатній формі складається з 4-х розділів – партій. **Головна партія** (ГП) – розділ, де експонується головна тема (або теми). Вона втілює основний музичний образ; її тональність у творі вважається основною. **Сполучна партія** (СП) – розділ, у якому відбувається *модуляція (перехід)* з основної тональності до побічної та інтонаційна підготовка нової теми. **Побічна партія** (ПП) – розділ, де виникає нова (*контрастна*) тема в іншій тональності (домінантовій, паралельній тощо). **Заклучна партія** (ЗП) – розділ завершального характеру. У ньому закріплюється побічна тональність, можуть об'єднуватися інтонації попередніх тем або з'явитися новий тематичний матеріал. У творах *віденських* класиків XVIII ст. склалася традиція повторювати експозицію двічі (знак репризи в кінці). Це давало змогу слухачеві краще запам'ятати музичний матеріал експозиції, щоб у наступних розділах (розробці, репризи) стежити за видозмінами основних тем (див. таблицю: ЕКСПОЗИЦІЯ СОНАТНОЇ ФОРМИ, с. 66). 2. Експозицією називають також перший (початковий) розділ *фуги*, у якому тема послідовно викладається в усіх голосах у тональностях тоніки і домінанти.

ЕКСПОЗИЦІЯ СОНАТНОЇ ФОРМИ

	▼	▼	▼	▼
назва розділу	ГП	СП	ПП	ЗП
зміст	ознайомлення з основним образом	тональна та інтонаційна підготовка ПП	контрастна тема/теми (за тональністю, музичним матеріалом, образом)	закріплення нової тональності, підсумок експозиції
	ГП головна партія	СП сполучна партія	ПП побічна партія	ЗП заключна партія

Експресіонізм (латин. *expressio* – вислів, вираз) – напрям європейського мистецтва першої чверті ХХ ст.; зосереджувався на відтворенні негативних сторін дійсності, жаху та відчаї, хворобливому стані душі, співчуттанні приниженим та ображеним. У цьому відобразилися відчуття трагічності навколишнього світу, що були притаманні інтелігенції Європи напередодні Першої світової війни 1914–1918 рр. та в повоєнні роки. Експресіонізм став проявом бунту проти дійсності, оскільки позитивного виходу художник не бачив. Звідси – критичне ставлення до ідеалів класичного та романтичного мистецтва, які перед обличчям реальності сприймалися як ілюзії. У музиці риси експресіонізму властиві творчості Г. Малера, Р. Штрауса, особливо А. Шенберга (опери «Очікування», «Щаслива рука», вокальний цикл «Місячний П'єро» та ін.), А. Берга (опера «Воцек») та їх послідовників. У творах цих композиторів помітна відмова від мажору і мінору (див. *Атональність, Додокафонія*). Це ніби символізувало розрив звичної моделі навколишнього світу, втрату відчуття гармонії, дисонантність внутрішнього стану людини. Звідси – розірваність мелодики, напівспів-напівмовлення, дисонантні гармонії, загострення контрастних настроїв та крайня емоційна напруга музики.

Експрómт (латин. *expromptus* – готовий, фр. *impromptu* – швидкий) – 1. Імпровізаційна п'єса поривчастого характеру, що передає схвильовані ліричні почуття. Як жанр фортепіанної музики виник у першій половині ХІХ ст. у творчості композиторів-романтиків

(Ф. Шуберт, Ф. Шопен, Ф. Ліст та ін.). Експромт допускає вільний вибір форми (*сонатна, трьохчастинна, варіаційна*). 2. Музичний твір, створений на основі імпровізації, тобто без попередньої підготовки.

Елeгія (гр. *elegia* – журба, скарга; «сумний наспів») – 1. У музиці – вокальний чи інструментальний твір сумного характеру; лірична п'єса-роздум із відтінком смутку. Для **вокальних** елегій епохи романтизму (з кінця XVIII ст.) характерні мотиви розчарування, самотності, кохання, туги. Як жанр **інструментальної** мініатюри елегія сформувалася в середині XIX ст. у творчості композиторів-романтиків (Ф. Ліст, Е. Гріг; Ж. Масне, М. Лисенко). 2. У **літературі** епохи **сентименталізму** та **романтизму** – жанр ліричної поезії.

Електронна музика – музика, що створюється і відтворюється з використанням електромузичних інструментів і електронних технологій (з кінця XX ст. – комп'ютерних технологій). Сформувалася в другій половині XX ст. і в XXI ст. набула поширення в академічній і масовій культурі. Появі електронної музики передував тривалий процес застосування електричних/електронних технологій для створення електромеханічних інструментів та пристроїв звукозапису. Підґрунтям для її розвитку стали **сонористика**, **конкретна музика** і розвиток електротехніки. Як окрема авангардна мистецька течія, електронна музика формується на початку 50-х років XX ст. У 1951 р. в м. Кельн (Німеччина) з'являється перша студія електронної музики. Музиканти починають експериментувати з електронними тембрами: природні звуки зазнають складних електронних перетворень, а електроніка збагачується звуками життя. Нові горизонти для електронної музики відкрило створення цифрового синтезатора і комп'ютера. Зараз за допомогою комп'ютера увесь оркестровий твір може записати одна людина. Яскравими представниками напряму електронної музики є німецький композитор К. Штокгаузен та українська композиторка А. Загайкевич. З початком 1970-х років електронна музика входить до масової культури і стає поширеним засобом створення танцювальної музики різноманітних сучасних напрямів (електропоп, *new romantik*, синті-поп, італо-диско, техно, пауз тощо).

Елементи музичної мови (або **засоби музичної виразності**) – це всі елементи, які утворюють музичний твір (*мелодія, лад; метр, ритм, темп; діапазон, регістр, тембр; динаміка, штрихи, гармонія, фактура; музична форма* тощо).

Елементи музичної мови

мелодія ритм лад	метр розмір темп	діапазон регістр тембр	динаміка штрихи	гармонія поліфонія фактура	музична форма (будова твору)
------------------------	------------------------	------------------------------	--------------------	----------------------------------	---------------------------------------

Енгармонізм (гр. enharmonios – узгоджений) – однакове за висотою звучання різних за назвою звуків (Ре # – Мі b; Сі – До b тощо). Енгармонізм звуків є основою для енгармонізму інтервалів, акордів і тональностей.

Енгармонічно рівні звуки (інтервали, акорди) – звуки (інтервали, акорди), що мають однакове за висотою звучання, але є різні за назвою, записом і позначенням (наприклад, енгармонічно рівними є звуки Фа # і Соль b ; велика секунда Сі – До # енгармонічно рівна зменшеній терції Сі – Ре b, оскільки мають однакову тонову величину). Назва, нотний запис, позначення звуків (інтервалів, акордів) залежать від *тональності*, до якої вони належать (див. *Енгармонізм*).

Енгармонічно рівні тональності – дві *тональності* одного ладу (тобто обидві мажорні або обидві мінорні), *тоніки* яких енгармонічно рівні (див. *Енгармонізм*). Енгармонічно рівні тональності мають однакове за висотою звучання усіх ступенів, але їх по-різному називають, записують та позначають. Наприклад:

Фа # мажор

Соль b мажор

У кожній парі таких тональностей одна обов'язково дієзна, друга – бемольна. Кількість їхніх ключових знаків у сумі повинна складати 12. Приклади енгармонічно рівних тональностей: Ре b мажор

–До # мажор; мі b мінор – ре # мінор; Фа # мажор – Соль b мажор. Енгармонізм тональностей інколи використовують для спрощення запису та полегшення читання нот, змінивши тональність з великою кількістю знаків на енгармонічно рівну тональність з меншою кількістю знаків.

Еолійський лад – див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*.

Епіграф (гр. *epigraph* – напис) – фраза (цитата, вислів, прислів'я, афоризм, уривок із пісні, приказка), яку автор ставить перед текстом літературного чи музичного твору або його частиною. Епіграф пояснює основну ідею твору чи його частини.

Епізод – 1. Частина твору, що має відносну закінченість і є певним етапом у його розвитку. Від сусідніх розділів може відрізнятися мелодією, тональністю чи темпом. 2. Епізод у *рондо* – кожен розділ, що чергується з *рефреном*. На відміну від рефрену, який повторюється без змін, епізоди різні за музичним матеріалом чи характером. 3. Епізод у сонатній формі – завершений розділ на самостійній музичній темі, що вводиться в розробку або звучить замість неї. Наприклад: Концерт № 4 для клавіру В. А. Моцарта (ч. I) чи Сонати № 5 (ч. I) та № 7 (ч. II) Л. ван Бетховена.

Епілог (гр. *epilogos*: *epi* – після; *logos* – слово, тобто післямова) – 1. У давньогрецькій драмі – заключне звернення до глядачів. 2. У літературі – заключна частина твору, де розповідається про долю героїв після описаних подій. 3. Заключна частина в музично-театральних творах, зокрема, в опері; сцена, що узагальнює зміст опери після закінчення розгортання сюжету (наприклад, епілог в опері «Дон Жуан» В.А. Моцарта).

Епос (гр. *epos* – слово, розповідь, пісня) – рід мистецтва (поряд з *лірикою* та *драмою*). Епічні твори оповідають про події, котрі відбувалися в минулому. Жанри епосу в літературі: роман, повість, оповідання. До епосу належать твори, що змальовують героїчні картини народного життя. Для них характерні оповідальність і певна об'єктивність у зображенні подій, характерів і вчинків героїв. Епос сформувався в народній творчості. Український фольклорно-музичний епос представлений такими жанрами як билина, дума, історична пісня, балада, співанка-хроніка (побутує в Західній Україні).

Епо́ха (гр. *erosh* – визначений час) – доволі великий період часу в історичному розвитку природи, суспільства, культури, науки тощо. Кожна епоха відрізняється характерними особливостями та визначними подіями.

Світова культура ділиться на такі епохи:

- Епоха **Античності** (до V ст. н. е.)
- Епоха **Середньовіччя** (до XIV ст.)
- Епоха **Відродження, або Ренесанс** (кінець XIV–XVI ст.):
  - стиль *Ars nova*
  - маньєризм
- **Ранній новий час** (XVII ст.–XVIII ст.):
  - стиль бароко
  - стиль рококо
  - галантний стиль
  - класицизм
  - сентименталізм
- **Новий час** (XIX ст.):
  - романтизм
  - реалізм
  - символізм
  - імпресіонізм
  - сецесія
  - експресіонізм
- **Новітній час** (XX ст.–XXI ст.):
  - модернізм
  - постмодернізм

Естра́да – 1. Вид мистецтва, що сформувався наприкінці XIX ст. Поєднує різні форми виконавства (вокальне та інструментальне виконання, художнє читання, танці, акробатику тощо). У концертах естрадні номери поєднуються з конференсом (конференс – оголошення та коментар номерів концерту). Найпоширенішим жанром естради є пісня та інструментальна музика. 2. Сценічний майданчик для виступів артистів.

Естра́дна му́зика – вид розважального музичного мистецтва для широкої слухацької аудиторії. Твори естрадної музики відрізняються доступністю музичної мови, мелодичністю, легкістю сприйняття.

Естра́дний орке́стр – колектив музикантів, що виконує *естрад-*

ну (легку) музику. Один із найбільш поширених естрадних оркестрів – естрадно-симфонічний оркестр, що доповнений групою саксофонів, гітарою, акордеоном, ударними і електроінструментами.

Етюд (фр. *etude* – вивчення, вправа) – 1. П'єса, призначена для вдосконалення технічних навичок гри на будь-якому інструменті. Вона служить для опанування музикантом одного із виконавських прийомів (гамоподібний пасаж у різних регістрах, арпеджіо, виконання мелізмів, подвійних нот, акордова техніка тощо) або ритмічної групи. 2. Високохудожня віртуозна п'єса, що стала концертною і зберегла ознаки жанру (етюди Ф. Шопена, Ф. Ліста, Р. Шумана, Л. Ревуцького, В. Косенка та ін.).

Ж

Ж

Жанр (фр. *genre* – рід, вид) – група художніх творів, об'єднаних спільними рисами. Кожен вид мистецтва має власні жанри:

Жанри літератури – роман, вірш, оповідання та інші.

Жанри живопису – портрет, натюрморт, пейзаж та інші.

Жанри кіно – мелодрама, комедія, фантастика та інші.

Жанри музики – пісня, танець, симфонія та інші.

Жанри в музиці об'єднують музичні твори в групи за такими ознаками:

- **за змістом:** драматичні, епічні, ліричні;
- **за призначенням (пов'язані з потребами людини в житті):**
  - первинні (пісня, танець, марш, хорал);
  - вторинні (призначені для слухання) – симфонія, соната, концерт та інші;
- **за місцем виконання:**
  - у театрі (опера, балет, оперета, мюзикл);
  - у концертних залах (симфонічний, камерний жанр);
  - у соборах, костьолах (меса, літургія тощо);
  - кіномузика.
- **за способом виконання:** вокальні, інструментальні, вокально-інструментальні.
- **за виконавським складом:** сольні, ансамблеві, оркестрові, хорові.

Термін «жанр» іноді використовується для визначення галузі музики: симфонічний жанр, камерний жанр, оперний жанр тощо (див. таблицю). Кожен із цих жанрів у свою чергу поділяється на менші підвиди, наприклад, жанр комічної опери, лірична опера, опера-казка. Усі музичні жанри мають складну історію, що унеможлиблює укласти їхню єдину і струнку класифікацію.

Таблиця орієнтовної класифікації музичних жанрів за виконавським складом

	Сольні	Ансамблеві	Хорові	
Вокальні жанри	пісня романс вокаліз елегія серенада баркарола балада арія, аріозо арієта каватина речитатив	дуєт тріо квартет квінтет секстет септет октет нонет	одночастинні	багаточастинні
			хорал псалом мотет хорова обробка народної пісні хорова мініатюра (хор) хорова поема	літургія меса реквієм панахида ораторія кантата хоровий концерт цикл хорових мініатюр
	Сольні	Ансамблеві	Оркестрові	
Інструментальні жанри	пісня без слів балада баркарола рапсодія музичний момент експромт інвенція фуга варіації сюїта соната	дуєт тріо квартет квінтет секстет	одночастинні	багаточастинні
			симфонічна увертюра симфонічна поема симфонічна фантазія симфонічна картина	концерто гросо симфонія оркестрова сюїта

Жі́га (італ. *giga*) – 1. Танець, поширений у Європі в XVII–XVIII ст.; до наших днів зберігся в Ірландії. Походить від давнього кельтського парного танцю, що згодом став сольним танцем англійських моряків; мав комічний характер і стрімкий темп. У XVI ст. проникає в інструментальну музику; у XVII ст. стає однією з частин старовинної сюїти (*алеманда, куранта, сарабанда, жига*), а також виконується як придворний танець. Жига зустрічається в сюїтах Луї та Франсуа Куперенів, Ж. Ф. Рамо, Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, в концертах А. Вівальді та в інших композиціях кінця XVII ст. – першої половини XVIII ст.

Характерна ознака жиги – розміри $\frac{9}{8}$ $\frac{12}{8}$ $\frac{6}{8}$ $\frac{3}{8}$, тріолі восьмими, швидкий темп. 2. Жига – середньовічний струнний смичковий інструмент.

Жіно́чі голосі́ – див. *Сопрано, Мецо-сопрано, Контральто*.

З

Заклі́чна па́ртія – заключний розділ *експозиції* та *репризи* в сонатній формі, що звучить після *побічної партії*: в експозиції – у тональності побічної партії, у репризі (як правило) – в основній тональності (див. *Сонатна форма*).

За́соби музично́ї вира́зності – див. *Елементи музичної мови*.

За́спів – 1. У творах вокальної музики – а) розділ, де словесний текст змінюється, а мелодія залишається незмінною; б) початок хорового твору, що заспіває один співак (група співаків), після чого вступає хор. 2. Початок фольклорного твору (думи, биліни і т. ін.), що не пов'язаний безпосередньо з його основним змістом.

За́такт – неповний такт; початок мелодії, музичної фрази або музичного твору не з сильною (першою) долі. Неповний такт на початку твору разом із останнім неповним тактом того ж твору складають повний такт.

Затриманий звук (затримання) – при зміні акордів: *неакордовий* звук на сильній або відносно сильній долі такту, що зберігся від попереднього акорду і не входить до складу нового акорду. Як наслідок, утворюється *дисонанс*, що потребує розв’язання:

Затримання може бути висхідним і низхідним; підготовленим і не підготовленим, а також взяте стрибком. Зміна акордів із затриманням містить три моменти: 1) підготовка – фіксація звука в попередньому акорді; 2) власне затримання – *неакордовий* звук попереднього акорду в складі нового акорду; 3) розв’язання – перехід *неакордового* звука в найближчий акордовий тон. Затримання як один зі складових елементів мелодичної *фігурації* нерідко використовувався в музиці *галантного стилю*, у творах *віденських класиків* Й. Гайдна, В. А. Моцарта. В образному сенсі викликає асоціацію із чуттєвим зітханням або з вишуканим реверансом (галантним присіданням), обов’язковим для етикету XVIII ст.

Збільшений трізвук ($3b^5_3$) – акорд *терцієвої будови*. Один із видів трізвучку, що складається з двох великих терцій; крайні звуки утворюють інтервал збільшену квінту. Будується на VI ст. гармонічного мажору та на III ст. гармонічного мінору.

Збільшені інтервали – інтервали, що на півтону більші, ніж чисті або великі інтервали. У них змінена тонова величина інтервалів, а кількість ступенів залишається незмінною. Збільшені інтервали потребують розв’язання.

Звук – фізичне явище, результат коливань пружного тіла (струни, повітря, натягнутої шкіри та ін.), який сприймають органи слуху людини. Звуки можуть бути музичними та шумовими. Музичний звук має точно визначену висоту, гучність, тривалість і *тембр*.

Звукоряд – 1. Послідовність звуків певного ладу, що розташовані по-ступенево вгору або вниз. 2. Послідовне розташування за висотою усіх звуків, що застосовуються в музиці, у висхідному або низхідному напрямках. Сучасний звукоряд налічує більше як 90 звуків (ступенів). Вони розташовані по півтонах. Звучання деяких звуків зливається. Відстань між такими звуками називається *октавою*. Кожна октава вміщує 12 півтонових ступенів. Сім із них мають самостійні назви – до, ре, мі, фа, соль, ля, сі. Їх називають *основні ступені* звукоряду.

Звукоряд у басовому та скрипковому ключах

Звуконаслідування – відтворення засобами музики звуків природи та навколишнього життя.

Зінгшпіль (нім. Singspiel, від *singen* – співати; *Spiel* – гра) – різновид побутово-комічної опери, поширений у Німеччині та Австрії у XVIII ст. Класичні зразки зінгшпілю зустрічаються у творчості Й. Гайдна, В. А. Моцарта («Викрадення із сералю», «Чарівна флейта»), К. М. Вебера («Чарівний стрілець»). Сюжети – з народного життя, інколи з елементами казковості. Музичні номери – нескладні за будовою арії, ансамблі, хори, танці, що чергуються з розмовними сценками. Традиції зінгшпілю відбилися у жанрах *оперети* та *мюзиклу*. В Україні цей вид опери має власну назву – *співोगра*.

Зменшений трізвук (Zm_3^5) – *акорд терцієвої будови*. Один із видів трізвуку, що складається з двох малих терцій. Крайні звуки утворюють зменшену квінту (звідси й назва трізвуку). Будується на VII ст. натурального мажору і гармонічного мінору та на II ст. гармонічного мажору і натурального мінору.

Зменшений септакорд (Зм7) – акорд терцієвої будови. Один із різновидів септакорду, що складається з трьох малих терцій. В основі акорду зменшений тризвук. Крайні звуки утворюють зменшену септиму. Будується на VII ст. гармонічного мажору і гармонічного мінору.

Зменшені інтервали – інтервали, що на півтону менші, ніж чисті та малі інтервали. У них змінюється *тонова величина*, а кількість ступенів залишається незмінною. Зменшені інтервали потребують розв'язання.

Змінний лад – 1. Лад, у якому роль тоніки по черзі виконують різні тони звукоряду. Поширений паралельно-змінний лад, показовий для української народної музики (наприклад, До мажор і ля мінор; тобто відбувається зміна устою без зміни звукоряду). 2. Лад, де тоніка (устій) не змінюється, однак зміни відбуваються у звукоряді (мажор змінюється мінором або навпаки). Так відбувається *відхилення* (або *модуляція*) в *однойменну* тональність (наприклад, До мажор – до мінор).

Знаки альтерації – знаки, що вказують на незначну зміну висоти звука *основного ступеня* звукоряду (на півтону або цілий тон). Існує 5 знаків альтерації: дієз (#), означає підвищення на півтону; бемоль (b) – зниження на півтону; дубль-дієз (x) – підвищення на тон; дубль-бемоль (bb) – зниження на тон; бекар (h) відміння дію всіх попередніх знаків альтерації (див. *Альтерація*).

Знаки збільшення тривалостей – графічні знаки, що використовуються для позначення подовження звучання або подовження перерви у звучанні. Використовуються тоді, коли звук або пауза

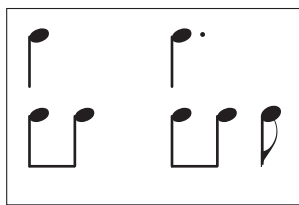

тривають довше, ніж одну тривалість основного поділу. Розрізняють такі знаки:

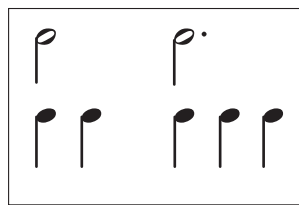
1) ліга – знак, що поєднує дві та більше тривалостей, однакових за висотою, в одну. Записується між нотами (див. *Ліга*):

2) крапка (.) – знак, що збільшує тривалість звука або паузи наполовину, якщо стоїть праворуч від ноти чи позначення паузи (див. *Крапка*):

чверть з крапкою =
трьом восьмим

половина з крапкою =
трьом чвертям

3) фермата – знак, що означає подовження звучання або перерву у звучанні на невизначений час. Записується над або під нотою чи паузою (див. *Фермата*):

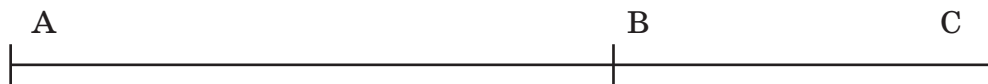
Зна́менний рѳспѳв (церковно-слов'янське «знамя» – знак) – монодичний вид середньовічного православного спѳву (XI–XVII ст.). Основи знаменного рѳспѳву разом із християнством були запозичені в часи Київської Русі з Візантії. Згодом на нього вплинули національні музичні традиції. Знаменами (або крюками) називали безлінійні знаки, які використовували для запису наспѳвів

Знаменна нотація

(«крюкова нотація», «крюкове письмо»; крюк – один із «знамен», знаків). Знамена знаходилися вгорі над рядком тексту Святого письма. Спочатку знаменний розспів був одноголосним (монодія); його виконував чоловічий хор без супроводу (а капельно). Діатонічна мелодія мала невеликий діапазон (кварта, квінта), рухалася рівними тривалостями відповідно до тексту.

«Золотий перетин» (точка «золотого перетину») – поняття геометрії, запозичене в музику. Воно характеризує точність співвідношень менших частин-побудов у загальній формі музичного твору. «Золотим перетином» називається ділення відрізка на 2 частини, при якому ціле (AC) відноситься до більшої частини (AB), як більша частина (AB) до меншої (BC). Виникає «божественна пропорція» («золота пропорція», «гармонійний поділ»). Це відношення дорівнює приблизно $\frac{5}{3}$ або точніше $\frac{8}{5}$.

В епоху Відродження помітили, що подібне співвідношення частин створює враження гармонії, пропорційності. Термін «золотий перетин» у науку і мистецтво ввів Леонардо да Вінчі. Було встановлено, що пропорції тіла людини, твори живопису, архітектури відповідають правилу «золотого перетину». У музиці точка «золотого перетину» пов'язана з особливостями сприйняття людиною пропорцій часу; вона є важливим орієнтиром у побудові музичного твору; саме на неї часто припадає кульмінація або – у більших творах – переломний момент розвитку. У періоді точка «золотого перетину» перебуває в кінці третьої чверті побудови; у формі сонатного алегро та в складній тричастинній формі – у кінці розробки або на початку репризи.

«Золотий хід» валторн – послідовність інтервалів, до якої входить секста, квінта і терція. Нагадує звучання мисливського рогу.

«Золотий хід» валторн – Й. Гайдн. Симфонія № 103, IV ч.

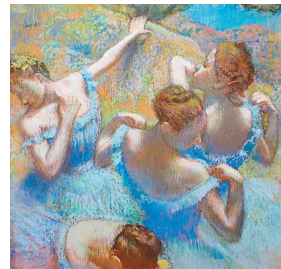
I

Імітація (латин. *imitatio* – наслідування, копія) – один із прийомів розвитку поліфонічної музики. Його суть полягає в тому, що різні голоси багатоголосного твору почергово повторюють (імітують) тему або якийсь мелодичний зворот. Це повторення може бути точним або зі змінами. Використовується в поліфонічних творах, таких як *канон, інвенція, fuga*.

Імпресіонізм (фр. *impression* – враження) – напрям у мистецтві Франції кінця XIX ст. (живопис, музика, література, театр). Термін «імпресіонізм» походить від назви картини К. Моне «Враження. Схід сонця», яка була представлена 1874 року на виставці в Парижі. Імпресіонізм виник у 70-ті роки XIX ст. спочатку в живописі (К. Моне, Е. Мане, О. Ренуар, Е. Дегá та ін.), потім – у музиці (Е. Саті, К. Дебюссі, М. Равель, 80–90-ті роки XIX ст.). Твори імпресіоністів відтворюють миттєві враження, мінливі емоції, що виникають при спогляданні навколишнього світу. Це споглядання (природи, оточення) відбивається у свідомості людини в поєднанні з її власними почуттями, через призму емоцій. *Імпресіоністи-живописці* із замкнених майстерень виходять «*на пленер*» (тобто на відкрите повітря). Це вносить у їхні картини природне освітлення, відчуття простору і реальні (чисті, незмішані) відтінки кольорів («Копиця сіна», «Руанський собор» К. Моне). Для музичного імпресіонізму також характерна барвіста гармонія, мальовничі звукові плями, багатство тембрів, відчуття свіжого повітря (широкий діапазон), витонченість, тонкий психологізм. Композитори, звуками передають враження від жанрових сцен, малюють портрети («Дівчина з волоссям кольору льону», «Море», «Сади під дощем», «Місячне сяйво» К. Дебюссі; «Гра води», «Сумні птахи», «Відображення» М. Равеля). Мистецтво для імпресіоністів – милування красою

К. Моне.
Враження. Схід
сонця. 1872 р.

Е. Дега. Блакитні
танцівниці.
1897 р.

побаченого; вони уникають гострих конфліктів, відтворення соціальних проблем. Улюблені жанри імпресіоністів – симфонічні картини, сюїтні цикли («Ноктюрни» К. Дебюссі) або стислі програмні інструментальні мініатюри («Човен в океані» М. Равеля). На початку ХХ ст. музичний імпресіонізм поширився за межами Франції. Його риси відбилися у творчості іспанського композитора М. де Фалья, італійських композиторів О. Респігі, А. Казеллі і Дж. Маліп'єро, англійських – Ф. Діліуса та С. Скотта, польського – К. Шимановського, у ранній творчості І. Стравинського.

Імпресіоніст – митець (художник, музикант, письменник), послідовник *імпресіонізму*.

Імпровізація (фр. improvisation – непередбачений) – створення віршів, музики прямо в момент виконання, без попередньої підготовки. Музична імпровізація виникла в народній творчості. Вона відіграла значну роль у концертній практиці минулого. Кожен справжній музикант володів технікою імпровізації, створюючи композицію прямо на очах у слухачів. У наші дні імпровізація найбільш властива *джазовій* музиці.

Інвенція (латин. inventio – вигадка) – невелика дво- або триголосна інструментальна п'єса поліфонічного складу (XVII–XVIII ст.). В її композиції проявляється винахідливість, оригінальність – як стосовно мелодики, так і розвитку та побудови форми. Основний прийом розвитку в інвенції – *імітаційна* техніка (як у фузі – див. *Фуґа*). Найвідомішими є інвенції Й. С. Баха – 15 двоголосних і 15 триголосних, які автор називав «симфоніями». Ці твори, написані для дітей та учнів композитора, були призначені для оволодіння технікою двоголосної і триголосної гри; вони спонукали дітей до музичних знахідок.

Інструментальна мініатюра – невеликий твір для якогось музичного інструмента чи групи інструментів (див. *Мініатюра*).

Інструментальна музика – музика, призначена для виконання на музичних інструментах (на відміну від вокальної, яку співають). Інструментальна музика буває сольною, ансамблевою і оркестровою.

Інструментальний цикл – твір, що складається з кількох частин і призначений для виконання музичними інструментами (на від-

міну від вокального циклу). Усі частини циклу пов'язані єдиним задумом. Може виконуватися безперервно (варіації), з невеликими перервами між частинами (малий поліфонічний, сюїтний та сонатно-симфонічний цикл). Різновиди сонатно-симфонічного циклу: сольний – *соната, концерт*; ансамблевий – *тріо, квартет, квінтет* (як жанр); оркестровий – *симфонія* (див. *Цикл*).

Інструменти музичні – предмети, створені людиною для виконання музики. Вони виникли в глибоку давнину (ріг, сопілка, односторонній барабан тощо). За джерелом звука музичні інструменти поділяють на групи:

- 1) *самозвучні* – тарілки, тамтам, ксилофон, челеста і дзвони;
- 2) *перетинкові* – барабан (великий і малий) та литаври;
- 3) *струнні за способом видобування звука діляться на:*
  - *щипкові* – арфа, гітара, бандура;
  - *ударні* – цимбали, фортепіано;
  - *смичкові* – скрипка, альт, віолончель, контрабас;
- 4) *духові:*
  - *флейтові* – флейта, флейта Пана, флюяра, сопілка та інші;
  - *язичкові* – гобой, кларнет, фагот, саксофон;
  - *мундштучні* – валторна, труба, тромбон, туба;
  - *орган* – найбільший серед духових – містить ознаки усіх видів;
- 5) *електроінструменти, у яких джерелом звука є електричний імпульс* – електрогітара, синтезатор.

Професійні музичні інструменти входять до різних оркестрів, де поєднуються в групи (див. *Духові музичні інструменти; Народні музичні інструменти; Струнні музичні інструменти; Ударні музичні інструменти*).

Інструментування – 1. Виклад музичного твору у вигляді *партитури* для камерного ансамблю (дуєт, тріо, квартет, квінтет і т. д.) або оркестру (симфонічного, духового, народних інструментів і т. д.). 2. Процес створення партитури композитором або автором інструментування.

Інструментознавство – навчальний предмет, що вивчає можливості окремих музичних інструментів і закономірності їх поєднання в різних за складом оркестрах або ансамблях.

Інтервал (латин. *intervallum* – відстань) – відстань між двома музичними звуками. Нижній звук інтервалу є його *основою*, верх-

ній – *вершиною*. Ці звуки можуть звучати одночасно (*гармонічний інтервал*) або послідовно у висхідному чи низхідному напрямку (*мелодичний інтервал*). Інтервал має дві величини: *ступеневу і тонову*. Від *ступеневої величини* інтервалу залежить його назва – 1) *прима*, 2) *секунда*, 3) *терція*, 4) *кварта*, 5) *квінта*, 6) *секста*, 7) *септима*, 8) *октава*, 9) *нона*, 10) *децима*, 11) *ундецима*, 12) *дуодецима*, 13) *терцедецима*, 14) *квартдецима*, 15) *квінтдецима* (див. *Ступенева величина інтервалу*). Від *тонової величини* інтервалу залежить різновид інтервалу: чистий, малий, великий, зменшений, збільшений (див. *Тонові величини інтервалу*; див. *Додатки*). Інтервали бувають: 1) *прості і складені*; 2) *діатонічні і хроматичні*; 3) *консонанси і дисонанси*; 4) *енгармонічно рівні інтервали*; 5) *характерні інтервали*. Для позначення інтервалів використовується скорочений запис: перша літера або перша та друга літери різновиду інтервалу, далі – через крапку – цифра (цифри) його ступеневої величини (чиста кварта – ч. 4, велика децима – в. 10, мала секста – м. 6, зменшена септима – зм. 7, збільшена секунда – зб. 2 тощо).

Інтерлюдія (латин. *inter* – між; *ludus* – гра) – невеликий музичний епізод, що виконує роль зв'язки між двома основними частинами твору (або між окремими варіаціями). 2. П'єса, що виконується між іншими частинами циклу, між актами опери або драми.

Інтермедія (латин. *intermedius* – серединний, вставка) – 1. Невелика вставна п'єса або сценка комічного характеру; виконувалася у XVI–XVII ст. *між* діями театральної вистави (див. *Інтерлюдія*). 2. Епізод у *фюзі*, що знаходиться між двома проведеннями теми (*inter* – «між»).

Інтермецо (латин. *intermezzo*, від *intermedius* – серединний; вставка) – 1. Музичний твір, що є вставним номером серед інших п'єс. 2. Самостійна характерна п'єса вільної форми. 3. Невеликий оркестровий епізод в опері.

Інтерпретація (латин. *interpretation* – роз'яснення, тлумачення) – творчий процес трактування виконавцем музичного твору, написаного композитором. У ході виконання виконавець стає «співавтором» композитора. Він повинен якнайповніше донести до слухача задум автора, якнайглибше розкрити образний зміст музичного твору. Кожен виконавець по-своєму інтерпретує (виконує) твір. Ін-

терпретація проявляється через динамічні відтінки, темпові відхилення, артикуляцію, фразування, різні способи видобування звука. Особливості інтерпретації обумовлені художніми смаками епохи, а також індивідуальністю виконавця.

Інтона́ція (латин. *intono* – голосно вимовляю) – I. **В усній мові:** підвищення або зниження голосу, зміна *тембру, ритму*, тобто характеру вимови. Інтонація виявляє внутрішнє ставлення людини до того, про що вона говорить. Інтонація в реченні може бути запитальна, оклична, оповідальна. На письмі позначається розділовими знаками (?; !; .). З інтонацією людської мови тісно пов'язана музична інтонація. II. **Інтонація в музиці.** 1. У вузькому розумінні: а) «тематичне зерно», «ядро» – мелодичний зворот, найменша частина мелодії (2–3 звуки), що є основою для створення музичного образу. Цей мелодичний зворот є сукупністю мелодики, ритму, динаміки і тембру; б) точність виконання висоти музичних звуків під час співу або гри на інструментах з нефіксованою висотою звука (наприклад, на скрипці). 2. У широкому розумінні інтонація стає носієм музичного змісту, втіленням у музичних звуках основної думки твору. Сукупність інтонацій, характерних для конкретної епохи, називають інтонаційним словником епохи. На думку музикознавців, «музика – це мистецтво інтонацій».

Інтроду́кція (латин. *introduction* – вступ) – 1. Короткий вступ у великих циклічних творах, що готує появу основного тематичного матеріалу. 2. Оркестровий вступ (невелика *увертюра*) до опери чи балету. 3. Хорова сцена чи вокальний ансамбль на початку опери.

Іонійський лад – див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*.

К

Каваті́на (італ. *cavatina*, від *cavare* – видобувати) – 1. Невелика лірична арія. З XVIII ст. – вихідна арія в опері, тобто арія, з якою герої вперше з'являються на сцені. Від арії відрізняється меншими розмірами, пісенною мелодією, відсутністю темпових контрастів. 2. Невелика інструментальна п'єса наспівного характеру.

Каданс, кадэнція (італ. *cadenza* – закінчення) – мелодичний або гармонічний зворот, який завершує твір або якусь його частину (*речення, період*). Мелодія при цьому розчленовується на частини (на зразок усної мови, де речення відокремлюються паузами чи інтонацією голосу). Кадансові звороти в мелодії підтримуються відповідними гармоніями: тоніка (Т) або домінанта (D), рідше субдомінанта (S). Каденція може бути половинною та повною. Половинна каденція має нестійке звучання, повна – стійке. Повні каденції за акордовим складом діляться на автентичні (D) та плагальні (S). Повна досконала каденція – коли верхнім звуком заключного тонічного акорду є прима (I ступінь ладу). Коли ж у мелодії верхнім звуком є терцієвий або квінтовий тон тонічного тризвуку, тоді каденція – повна недосконала. Половинні каденції завершуються акордом D. За місцем розташування в періоді розрізняються серединні та заключні каденції.

Каденція (італ. *cadenza* – закінчення) – 1. Див. *Каданс*. 2. Віртуозний *пасаж*, або сольна *імпровізація* в інструментальних концертах. За звичаєм, сольна каденція виконавця звучала перед закінченням твору. У XVIII ст. це був вставний (не записаний у нотному тексті) епізод, у якому виконавець демонстрував свою технічну майстерність і дар імпровізатора. У 1809 р. Л. ван Бетховен вперше записав сольну каденцію. Цим він поклав початок традиції, яка зберігається досьогодні.

Камерна музика (італ. *camera* – кімната) – вокальна чи інструментальна музика, призначена для виконання в невеликому приміщенні. Камерною також називають музику, призначену для домашнього музикування любителями, непрофесійними музикантами («камерна» – кімнатна, домашня). У сучасному розумінні камерна музика – музика, написана для невеликого складу інструментів або голосів (на противагу симфонічній чи хоровій). **Жанри камерної музики:** 1) інструментальні: сонати, тріо, квартети, квінтети, жанрові і програмні п'єси тощо; 2) вокальні: романс, пісня, вокальні дуети, тріо.

Камерний ансамбль – 1. Невелика група музикантів, які виконують камерну музику. 2. Музичний твір, написаний для невеликої групи виконавців.

Камерний оркестр – оркестр невеликого складу (12–20 музикантів), який виконує музику XVII–XVIII ст. або сучасні твори, напи-

сані для камерного оркестру. Ядром камерного оркестру є струнні інструменти (6–8 скрипок, 2–3 альти, 2–3 віолончелі, контрабас). Вони інколи доповнюються клавесином чи іншими старовинними інструментами, а також духовими (флейта, гобой, валторна).

Камертón (нім. Kammer – кімната; ton – звук) – прилад, що при ударі видає точно настроєний музичний звук. Цей звук ніколи не змінює висоти і є її еталоном під час налаштування музичних інструментів та вокального колективу, який буде співати *а капела*. Як відомо, висота звука залежить від частоти коливань тіла, що звучить. Нині за зразок (еталон) прийнята частота в 440 коливань у секунду. Звук, який при цьому відтворюється, прирівнюється до звука «ля» першої октави (тобто звук камертону відповідає звуку *ля*¹). Камертон має вигляд сталеві двозубчасті вилки. Можуть використовуватися також язичковий і електронний камертони.

К

Кампанéла (італ. campanella – дзвіночок) – назва музичної п'єси, що відтворює передзвін дзвіночків (наприклад, фінал Другого концерту для скрипки з оркестром Н. Паганіні та його фортепіанна *транскрипція* Ф. Ліста).

Канкán (фр. cancan – шум, гам) – французький танець. Виник у Парижі в 1830-х рр. Широко використовувався в класичній опереті (Ж. Оффенбах). Розмір $\frac{2}{4}$; темп – швидкий, енергійний. Характерні танцювальні рухи (па) – високі стрибки та закидання ноги вгору.

Канóн (гр. canon – норма, зразок, правило) – 1. Одна із форм *імітаційної поліфонії*; двоголосний або багатоголосний твір, у якому всі голоси виконують одну мелодію-тему, але починають її не одночасно, а по черзі, через однаковий проміжок часу. Кожен наступний голос вступає раніше, ніж закінчиться мелодія в попередньому голосі (вид *імітації*). Голос, що починає, називається пропóстою; інші голоси називаються респóстами. 2. Один із жанрів православної церковної музики; його творцем вважають Андрія Критського. Тексти канону прославляють певного святого або подію біблійної історії. Має складну форму, утворену з 9-ти розділів.

Кант (латин. cantus – пісня, спів) – триголосна пісня без супроводу для чоловічого хору. Була поширена в Україні в XVII–XVIII ст. За змістом є духовні й світські (хвалебні, жартівливі, філософські, сатиричні) канти. Вони мали куплетну будову і гомофонно-гармо-

нічну фактуру. Два верхні голоси рухалися паралельними терціями або секстами, нижній голос був гармонічною основою. Канти входили до *вертепних* вистав (див. *Вертеп*). Створювали канти мандрівні дяки, учні та шкільні вчителі. Кант пов'язаний із традиціями церковної партесної музики і усної народної творчості.

Кантабіле (італ. *cantabile* – наспівно) – 1. Наспівний характер виконання мелодії. 2. П'єса наспівного характеру.

Кантата (італ. *cantata*, від *cantare* – співати) – твір для співаків-солістів, хору та оркестру. Складається з кількох закінчених номерів – сольних, хорових, ансамблевих, оркестрових; призначена для концертного виконання. Кантата подібна до *ораторії*, але відрізняється від неї меншими розмірами і відсутністю драматично розвинутих сюжетів. У XVII ст. твори для виконання на музичних інструментах називали сонатами (італ. *sonare* – звучати), а твори для співу – кантатами. У XVIII ст. існували 2 типи кантат: духовна (на біблійні сюжети) і світська. Жанр кантати продовжував розвиватись і в XIX–XX ст.

Кантілена (італ. *cantilena* – розспівування) – наспівна мелодія широкого дихання. Кантіленне виконання – наспівне виконання музики.

Кантор (латин. *cantor* – співак) – 1. У католицькій церкві – півчий. 2. У протестантів – учитель і диригент церковного хору, який створював музику для церковних відправ. Тривалий час (1723–1750) кантором церкви Томаскірхе у Лейпцигу працював Й. С. Бах.

Канцона (італ. *canzone* – пісня) – 1. У творчості *трубадурів* – пов'язане з культом Прекрасної Дами ліричне віршоване послання про лицарську любов. Згодом до жанру канцони звертались поети італійського Відродження Ф. Петрарка, Данте, Дж. Боккаччо. 2. Старовинна пісня (багатоголосна або одноголосна з супроводом). 3. Інструментальна п'єса з наспівною мелодією (з XIX ст.). 4. Невелика оперна арія ліричного змісту.

Капела (італ. *capella* – каплиця, молільня) – професійний хоровий колектив. У давнину капелою називали каплицю біля католицького храму, у якій хор співав без супроводу органу. У XVIII ст. з розвитком світської музики капелою стали називати групу музи-

кантів (в основному, інструменталістів), які знаходилися на службі в багатих знатних людей (придворні капели). Наприклад, Й. Гайдн 30 років служив у капелі князя Естергазі.

Капельмейстер (нім. Kapellmeister) – спочатку – керівник капели (хорової чи інструментальної). У наш час керівника хору називають «хормейстер», а керівника оркестру – «диригент». Капельмейстером іноді називають керівника військового оркестру.

Капрічіо (італ. capriccio – примха, каприз) – інструментальна п'єса віртуозного характеру. Має вільну форму з яскравою зміною образів та настроїв.

Картина – 1. В опері чи балеті – завершена частина акту. Відокремлюється одна від одної опусканням завіси для зміни декорації. 2. Картина симфонічна – див. *Симфонічна картина*.

К

Кастаньєти (ісп. castanetas, від латин. castanea – каштан) – іспанський народний ударний музичний інструмент. Має характерний звук, що нагадує клацання. Є оркестрові кастаньєти – прикріплені до ручки дерев'яні чашечки, на яких застосовується прийом струшування без точного відтворення ритмічного рисунка. А є кастаньєти, які виконавець одягає на руки і прикріплює до великого пальця кожної руки. Рештою пальців виконавець постукує по одній із чашечок, примушуючи її клацати по другій. Такі кастаньєти використовуються для найрізноманітнішого ритмічного супроводу іспанських танців, переважно народних (*болеро, сегіділья, хота*).

Кв́арта (латин. quarta – четверта) – *простий інтервал*, що охоплює чотири ступені звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «4». Залежно від тонової величини кварта інтервал може бути чистим (ч. 4), збільшеним (зб.), зменшеним (зм.). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста кварта (ч. 4) має 2,5 тонів; збільшена кварта (зб. 4) – 3 тони; зменшена кварта (зм. 4) – 2 тони.

Квартет (латин. quartus – четвертий) – 1. Ансамбль із чотирьох виконавців (співаків або/та інструменталістів), кожен із яких виконує самостійну партію. За складом квартет може бути однорідним (*струнний ансамбль, квартет саксофоністів, вокальний*

жіночий квартет тощо) і мішаним (вокальний квартет: два жіночі голоси – сопрано, альт, два чоловічі голоси – тенор, бас; джазовий ансамбль: вокал, рояль, бас-гітара, ударна установка; інші за складом квартети). 2. Музичний твір для чотирьох виконавців з окремою партією для кожного. 3. Один із жанрів камерної музики у формі *сонатного циклу*. 4. Вокальний квартет як частина опери, ораторії, кантати.

Квартсекстакорд – акорд, що є другим оберненням тризвуку і складається послідовно з квати та терції. Нижнім звуком є *квінтовий тон* тризвуку. Два нижні звуки утворюють кварту; крайні – сексту (звідси й назва). Позначається так само як тризвук, обернення якого він є, тільки з цифровим показником $^6_4$: великий або мажорний квартсекстакорд – B^6_4 ; малий або мінорний квартсекстакорд – M^6_4 ; тонічний квартсекстакорд – T^6_4 або t^6_4 ; субдомінантовий квартсекстакорд – S^6_4 або s^6_4 ; домінантовий квартсекстакорд – D^6_4 або d^6_4 (див. *Додатки*).

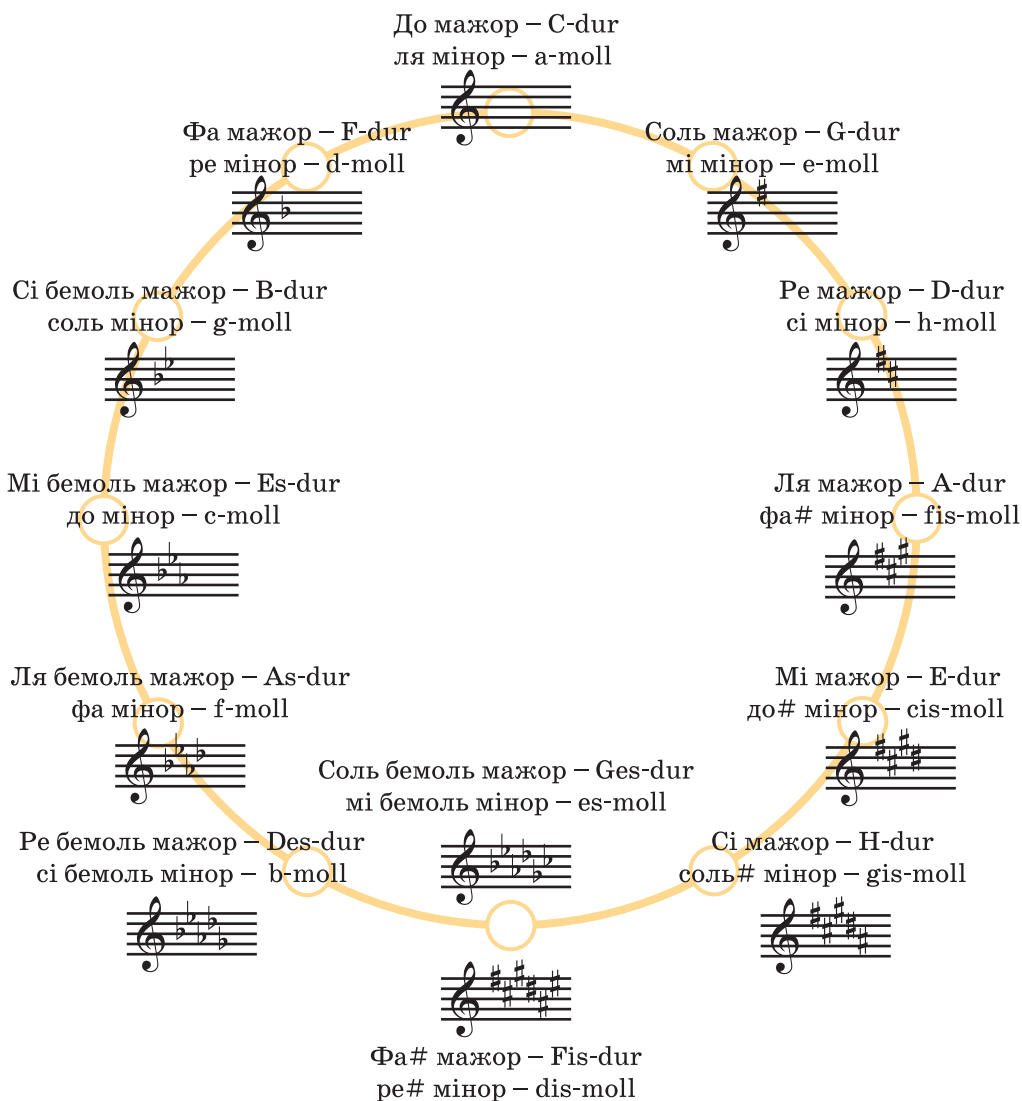
Квінта (латин. quinta – п'ять) 1. *Простий інтервал*, що охоплює п'ять ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «5». Залежно від тонової величини квінти інтервал може бути чистим (ч.), збільшеним (зб.), зменшеним (зм.). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста квінта (ч. 5); має 3,5 тонів; збільшена квінта (зб. 5) – 4 тони; зменшена квінта (зм. 5) – 3 тони. 2. Те саме, що квінтовий тон акорду.

Квінтет (латин. quintus – п'ятий) – 1. Ансамбль із п'яти виконавців (співаків або/та інструменталістів). За складом може бути однорідним (5 струнних смичкових інструментів, 5 дерев'яних духових тощо) і мішаним (смичкові з духовими, дерев'яні духові з арфою тощо). Найбільш поширені квінтети: струнний смичковий (див. *Струнний ансамбль*); фортепіанний (струнний квартет і фортепіано); духовий (флейта, гобой, кларнет, фагот, валторна). 2. Музичний твір для п'яти виконавців з окремою партією для кожного. 3. Один із жанрів камерної музики (зазвичай у формі *сонатного циклу*). 4. Вокальний квінтет як частина опери, ораторії, кантати.

Квінтове коло – порядок розташування тональностей у вигляді умовної схеми – кола. Зверху кола, по центру знаходяться тональності без ключових знаків – C-dur і паралельна їй a-moll. Праворуч від них, за годинниковою стрілкою розташовані по чистих квін-

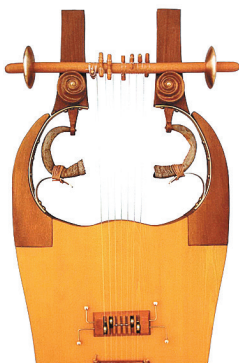
тах угору дієзні тональності в порядку збільшення кількості знаків; ліворуч, проти годинникової стрілки розташовані по чистих квінтах униз бемольні тональності в порядку збільшення кількості знаків. Повне коло складає 12 пар *енгармонічно рівних* дієзних і бемольних тональностей. **Порядок додавання** чергових ключових знаків сталий: **дієзів** – фа, до, соль, ре, ля, мі, сі; кожен новий дієз у наступній тональності припадає на VII ст.; **бемолів** – сі, мі, ля, ре, соль, до, фа; кожен новий бемоль у наступній тональності припадає на IV ст.

Квінто́вий тон – звук в акорді терцієвої будови, що знаходиться на відстані квінти від *основного* тону (див. *Акорд*).

Квінтсекстако́рд – акорд, що є першим оберненням *септакорду*. Його нижнім звуком стає *терцієвий тон* септакорду. Нижній звук акорду із *септимовим тоном* утворюють квінту; з *основним тоном* – сексту (звідси й назва). Позначається так само як септакорд, оберненням якого він є, тільки з цифровим показником $^6_5$ (див. *Додатки*).

Кек-уо́к (англ. cakewalk – дослівно «похід за пирогом») – поширений в Америці танець, одна зі складових частин раннього джазу. Поневоле афроамериканцям, які танцем розважали свого господаря, дозволяли входити в дім через кухню і нагороджували пирогом. Кек-уок пов'язаний із традиціями американського «театру менестрелів» (кінець XIX ст.). Саме з «менестрельних комедій» (minstrel show) зародився ранній джаз у вигляді сценічних кек-уоків та фокстротів. Виконувався у швидкому темпі під акомпанемент банджо, гітари або мандоліни. Ритм кек-уоку близький до регтайму – з характерними гострими синкопами, несподіваними паузами на сильних долях.

Кіфара

Кіфа́ра (гр. kithára) – у Стародавній Греції струнний щипковий музичний інструмент, що нагадує ліру. Кіфара вважалася інструментом покровителя мистецтв Аполлона. Спочатку вона мала 4–7 струн, пізніше – 12.

Клавесин

Клавесі́н – клавішний струнно-щипковий інструмент XVI–XVIII ст., попередник фортепіано. Звук народжувався від того, що пір'їнка (з воронячого крила) чіпляла струну. При такій будові майже неможливі легато, зміна динамічних відтінків, крещендо чи дімінуендо. Тому майстри активно працювали над удосконаленням клавесина. Були створені інструменти з 2–3 клавіатурами (мануалами), які відрізнялися силою звука і мали педаль, що несподівано послаблювала звук. Для того, щоб подовжити нетривалі звуки клавесина, під час гри на ньому нерідко застосовували

мелізми. Це створювало ефект витонченості, легкості і відповідало естетиці стилю *рококо*. Яскравими зразками є твори французьких композиторів Ж. Ф. Рамо, Л. К. Дакена, Ф. Куперена. Удосконалений клавесин використовувався як концертний та акомпануючий інструмент (в операх, ораторіях тощо); він був поширений у домашньому музикуванні.

Клавіату́ра – сукупність клавiш для видобування звукiв на клавiшних музичних iнструментах (фортепіано, орган, клавесин, акордеон тощо). Клавіатура фортепіано – це набір білих та чорних клавiш. Вони розташовані в певному порядку: білі клавiшi відповідають основним ступеням звукоряду, чорні – хроматичним видозмінам.

Клавiко́рд (латин. *clavis* – ключ і гр. *chorde* – струна) – старовинний клавiшно-струнний iнструмент, один із попередникiв фортепіано. Мав чотирикутний корпус, на якому зліва направо кріпилися струни однакової довжини (паралельно клавiатури). Усі струни були настроєні в *унiсон*. Коли натискували клавiшу, удар металевої пластини (тáнгента) приводив у звучання струну. При цьому струна ділилася на 2 частини: ту, що звучить (від її довжини залежала висота звука) і ту, що не звучить. Оскільки клавiкорд мав несильний звук, він використовувався для домашнього музикування. Національні різновиди клавiкорда: спінет, харпсіхорд, верджинал.

Клавiкорд

Клаві́р (нім. *Klavier*) – 1. Загальна назва клавiшних струнних iнструментiв (*клавесин, клавiкорд, фортепіано*). 2. Книга, яка містить перекладення для фортепіано будь-якої партитури (опери, балету, симфонії тощо). Вокальні, хорові партії до клавіру вносяться без змін; партія ж оркестру подається в перекладенні для фортепіано.

Клавішні музичні iнструменти – iнструменти, звук яких виникає внаслідок натискання на клавiшу. Залежно від способу видобування звука вони поділяються на такі групи: *ударно-клавiшні* (стародавній клавiкорд, сучасне фортепіано); *щипково-клавiшні* (клавесин і його різновиди); *пневматичні клавiшні* духові (орган і його різновиди); *пневматичні клавiшні язичкові* (фісгармонія, баян, акордеон); *ударно-клавiшні пластинкові* (дзвіночки, челеста); *електронні клавiшні* (синтезатори, електроорган).

Кларнет

Кларне́т (латин. *clarus* – ясний; фр. *clarinette*) – музичний інструмент групи дерев’яних духових з одинарною тростиною; діапазон: $d - g^3$. Походить від старовинної свирілі; виготовляється із деревини гренадилового дерева і пластмаси. Має великі технічні можливості – вважається одним із найвіртуозніших музичних інструментів. Звук – м’який, соковитий, у верхньому регістрі – дещо пронизливий. Належить до транспонуючих інструментів. Види кларнета: малий, альтовий, теноровий і бас-кларнет. Використовується як сольний інструмент та учасник симфонічного оркестру.

Класика (латин. *classicus* – зразковий) – видатні твори мистецтва, що мають цінність для світової культури. До музичної класики належать твори великих композиторів. Вони відрізняються багатством змісту, красою, досконалістю форм. Ознайомлення з творами світової класики збагачує внутрішній світ кожної людини. Класична музика – джерело яскравих емоцій для шанувальників музичного мистецтва.

Класики (латин. *classicus* – зразковий) – видатні діячі мистецтва (композитори, художники, письменники, поети), твори яких визнані зразковими і мають цінність для світової культури.

Класици́зм (латин. *classicus* – зразковий) – художній напрям мистецтва кінця XVII – початку XIX ст.; у XVIII ст. був тісно пов’язаний з ідеями Просвітництва. Виник під впливом ідей епохи *Відродження*, яка вбачала свій ідеал в античному мистецтві. В основі класицизму було переконання, що існує єдиний загальний порядок, який керує природою і життям людини. Тому людина повинна будувати своє життя відповідно до високих моральних норм, жити в гармонії із собою та світом. Мистецтву відводиться головна роль у вихованні високих почуттів. Саме воно повинно «облагородити» світ. Головними рисами класицизму є порядок, гармонія, досконалість. Естетика класицизму вимагає дотримання строгих правил, яким повинен відповідати твір: рівновага краси, ясності задуму, стрункості композиції. У розвитку класицизму виділяються 2 історичних *етапи*: 1) *класицизм XVII ст.*, який зародився у Франції спочатку в літературі й театрі

(П. Корнелі, Ж. Расін, Вольтер, Ж. Б. Мольєр), потім – у музиці. 2) *просвітницький класицизм XVIII ст.*, пов'язаний із передреволюційним ідейним рухом у Франції («енциклопедисти» – Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо).

Музика класицизму: розквіт класицизму в музиці відбувається у другій половині XVIII ст. Яскравим зразком є оперна творчість К. В. Глюка, що стала втіленням його оперної реформи («Орфей і Еврідіка», «Альцеста» та ін.) та творча спадщина композиторів *віденської класичної школи* – Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена (Див. *Віденська школа, Віденські класики*). Ці великі майстри узагальнили досягнення різних музичних стилів і національних шкіл, створивши *класицизм нового типу*.

К. В. Глюк

Характерні риси музичного класицизму:

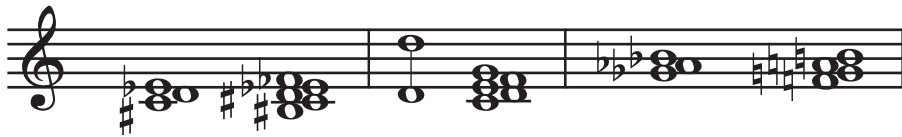
- оптимістичний, життєстверджуючий характер музики;
- зрозумілість, ясність, прозорість музичної мови;
- рівновага емоційного та інтелектуального начал;
- звернення до сонатно-симфонічних жанрів;
- важлива роль *сонатної форми*;
- використання сталого складу симфонічного оркестру;
- *гомофонно-гармонічний виклад*, доповнений елементами *поліфонії*;
- стрункість форм (періодичність і симетричність структурних побудов, важливе значення 8-тактового *періоду*);
- багатство прийомів розвитку мелодії (з використанням мотивного, тонального розвитку, ритмічних перетворень);
- ствердження методу *симфонізму*;
- помітний прояв народного начала.

У Франції наприкінці XVIII ст. класицизм отримує подальший розвиток під впливом подій Великої французької революції 1789 р. Творчість Ф. Госсєка, Л. Керубіні пройнята високим громадянським пафосом. Тенденції класицизму виявляються і у вітчизняних композиторів XVIII ст. – М. Березовського, Д. Бортнянського. Але у вітчизняній музиці класицизм не склався в цілісний широкий напрям. У ході свого розвитку класицизм взаємодіяв з іншими стилями та художніми напрямами мистецтва – *бароко, рококо, сентименталізмом*.

Класичний танець – одна зі складових частин балету (нарівні з характерним танцем і *пантомімою*). Це основна «пластична» мова

балету. Вона являє собою систему танцювальних рухів, заснованих на певних позиціях рук, ніг, положеннях корпусу, голови. Класичний танець сформувався у Франції в XVII ст. Тоді ж французькі *балетмейстери* створили спеціальну термінологію, якою в хореографії користуються до нашого часу.

Кластер (англ. cluster – гроно, скупчення) – співзвуччя, що утворюється скупченням малих або великих секунд, тобто одночасним звучанням кількох сусідніх звуків:

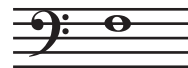
Кластери нагадують барвисті гармонічні «плями» і широко використовуються в музиці XX ст.

Ключ – знак, що виставляється на початку нотного стану і вказує місце запису звука певної висоти на одній із п'яти ліній. Від цього звука ведеться відлік усіх інших звуків угору або вниз. Таким чином дається «ключ» для написання і прочитання інших звуків на цьому нотному стані.

Скрипковий ключ
(ключ СОЛЬ):

Басовий ключ
(ключ ФА):

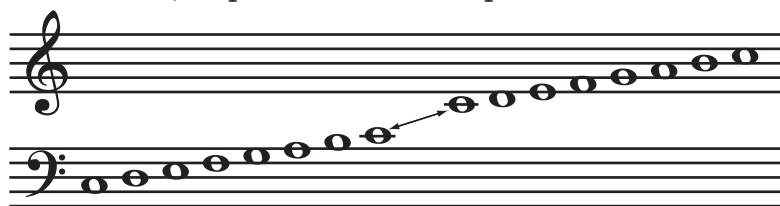

Існує група «ключів ДО». Їхня поява пов'язана зі зручністю запису партій для певного співацького голосу: ноту «До» першої октави розміщують на різних лініях нотоносця відповідно до висоти голосу. Сопрано – високий голос, який співає в першій і другій октаві. Баритон, навпаки, звучить вниз від ноти до¹. Тому «ключ до» для сопрано й баритону розташовується не однаково. Сопрановий – на першій лінійці, щоб можна було писати ноти вгору, а баритоновий, навпаки, на п'ятій, щоб можна було писати ноти вниз. Між ними, відповідно, на 2-й, 3-й і 4-й лінійках розміщуються мецо-сопрановий, альтовий і теноровий ключі.

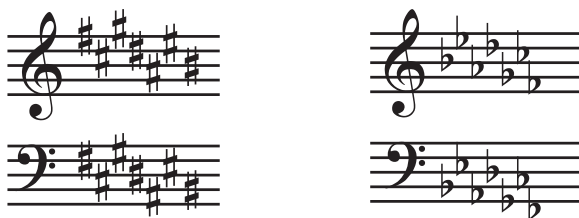

Середина знака вказує на розміщення ноти До першої октави. Поступово, з розвитком інструментальної музики, виникла потреба записувати звуки крайніх регістрів. Тоді з'явилися ключі, що визначають положення ноти соль першої октави та ноти фа малої октави. З них залишилися у використанні лише басовий та скрипковий. Вони зручні тим, що ніби з'єднані між собою. За допомогою скрипкового та басового ключів можна записати весь звукоряд музичної системи із центром на ноті *до* першої октави.

Разом ці ключі дали змогу записати майже увесь звукоряд і тому стали універсальними. А із «ключів ДО» у використанні залишилися лише альтовий і теноровий ключі, у яких записуються партії деяких оркестрових інструментів. Отже, у сучасній нотації застосовують ключі СОЛЬ (*скрипковий*), ФА (*басовий*), ДО (*альтовий* та *теноровий*). Графічне зображення ключів пов'язане з літерами латинського алфавіту, напис яких сильно змінився з плином часу. Це літери С (тобто До), G (тобто Соль) і F (тобто Фа). Використання різних ключів дозволяє уникнути великої кількості додаткових ліній при нотації звуків і полегшує читання нот.

Ключові зна́ки – знаки *альтерації*, що виставлені при ключі в строгому порядку. Вони вказують, у якій тональності написаний твір або якась його частина. Ключові знаки впродовж твору можуть змінюватись у разі зміни тональності.

Кобза

Кобзар
Д. Симоненко

Танець «Козачок»

Кóбза – старовинний український струнно-щипковий інструмент. Був поширений серед українського козацтва в XVI–XVII ст. Мав від 8 до 16 струн. Грою на кобзі супроводжують спів дум, народних пісень професійні народні музиканти – кобзарі.

Кобза́р – український народний мандрівний музикант (часто сліпий), який співав пісні та думи в супроводі кобзи або бандури, виконував танцювальну музику, оспівував як славетні, так і трагічні сторінки української історії. Кобзарі об'єднувалися в професійні громади, мали власну таємну (лебійську) мову, проходили тривале навчання. Після іспиту вони отримували «визвілку» і здобували право демонструвати мистецтво співу та гри слухачам. Винятково шанобливе ставлення до кобзарів було в часи Запорізької Січі. Кобзарі супроводжували козаків у далеких походах, піснею надихали їх на боротьбу з ворогами.

Кóда (італ. coda – хвіст, шлейф, кінець) – додатковий заключний розділ музичного твору. Затверджує головну тональність, узагальнює попередній музичний розвиток і стверджує основну ідею твору.

Козачóк – український народний танець у розмірі $\frac{2}{4}$. Відрізняється швидким темпом і жвавим характером. Його мелодії і танцювальні фігури мають багато спільного з гопаком, але характер виконання танцю більш легкий. У процесі виконавської імпровізації виникають зміни і варіювання фігур козачка – то ліричні, то героїчні, то пародійно-жартівливі. Серед виконавців виділяються солісти, яких гурт оточує колом – між ними розгортається змагання. Основна мелодія також може варіюватися музикантами-інструменталістами.

Колáж (фр. collage – наклеювання) – 1. В образотворчому мистецтві – наклеювання на якусь основу матеріалів іншого кольору і фактури. 2. У музиці XX ст. – особлива форма використання компози-

тором фрагментів із власних творів або творів інших авторів. Для колажу характерне механічне поєднання елементів різного стилю, що викликає враження парадоксальної несумісності.

Коломійка – 1. Коротка дворядкова народна пісня переважно жартівливого змісту. Розмір $\frac{2}{4}$, темп жвавий. Кожен рядок має 14 складів з обов'язковою цезурою (паузою) після восьмого складу. Коломійки можуть виконуватися як приспівки до танцю. Вони не мають сталого змісту, а залежать від обставин виконання. Нерідко їх імпровізують прямо під час виконання. 2. Гуцульський масовий танець, що часто супроводжується приспівками до танцю (коломійками). Основним композиційним елементом танцю є коло, що розпадається на менші кільця і навіть пари. Ритм танцю дрібний, синкопований.

Танець
«Коломійка»

Колоратура (італ. *coloratura* – прикраса) – прикрашання вокальної мелодії віртуозними пасажами, *трелями* та іншими «музичними орнаментами». Колоратурна манера співу отримала розповсюдження в аріях італійських опер у XVII–XIX ст. і була обов'язковою для легкого тенору, басу-буффо, а особливо для високого, легкого жіночого голосу – *колоратурного сопрано*.

Колядка – старовинна обрядова пісня величального змісту. Найдавніші колядки відображають язичницькі вірування. Свято Коляди, або Різдва (народження) Сонця випадало на зимове сонцестояння. Саме в колядках передавалася інформація про створення світу та світоустрій. З появою християнської релігії обряд колядування був приурочений до Різдва Христового.

Колядники

Комедія (гр. *kōmēdia*) – 1. У Стародавній Греції – вистава, що народилася з пісень, які виконувалися на честь бога родючості Діоніса. У ній показувалися побутові сценки, анекдотичні випадки. 2. У сучасному розумінні – драматичний твір, у якому висміюються різні недоліки. Сміх глядача викликають як самі персонажі, так і ситуації, у які вони потрапляють.

Невідомий художник.
Комедія масок. 1670 р.

Ж. А. Ватто.
Італійські комедіанти. 1720 р.

Комедія масок, Комедія дель арте (італ. *commedia dell'arte* – професійна комедія) – вид театру, що виник в епоху Відродження в Італії (середина XVI–XVII ст.). Це була вистава без заздалегідь написаного тексту. Актори в ній імпровізували на основі сценарію. У кожній виставі діяли одні і ті ж персонажі. Вони мали традиційні костюми і маски, які втілювали характер, індивідуальність. Сатиричні персонажі:

- скупий купець **Панталоне** (одягнений у червоні штани і куртку, чорний плащ; на обличчі актора – напівмаска з горбатим носом);
- поважний і дурний юрист **Доктор** із міста Болонья (весь у чорному, у чорній масці і велетенському капелюсі);
- хвалько і вояка-боягуз **Капітан**;
- докучливий **Тарталья**;
- слуги (дзанні): спритний винахідник інтриг **Брігелла** і незграбний простак **Арлекін**, родом з Бергамо; він одягнений у полатані кольоровими латками селянські штани і сорочку; на обличчі потішна чорна волохата маска; Арлекін завжди потрапляє в кумедні ситуації;
- гостра на мову служниця на ім'я **Коломбіна** або Смеральдіна чи Фантеска тощо.

Граючи на гітарі, «слуги» співали веселі вуличні пісеньки, танцювали. Лірична лінія спектаклю була представлена «Закоханими». На відміну від слуг і сатиричних персонажів вони не носили масок, були наділені поетичністю, витонченістю манер, говорили літературною мовою, декламували вірші, грали на різноманітних інструментах і співали. Між актами комедії дель арте інколи вставлялися інтермедії – веселі сценки з музикою, піснями, танцями. Комедія масок мала

величезний вплив на подальший розвиток італійського і взагалі європейського театру (наприклад, на італійську оперу-буфа).

Комічна опера – опера, що має комічний зміст. Виникла в XVIII ст. в Італії як *опера-буфа* (Дж. Перголезі, Д. Чимароза). Згодом у різних країнах Європи сформувалися її національні різновиди: в Англії – баладна опера («опера злидарів»); у Франції – оперá-комік (А. Гретрі); в Австрії та Німеччині – *зингшпіль* (Й. Гайдн, В. А. Моцарт); на межі XVIII–XIX ст. національні різновиди комічної опери з’явилися в Іспанії; у XIX ст. – в Україні, Чехії. У XIX ст. жанр комічної опери досягає розквіту у творчості Дж. Россіні. Народжена під впливом ідей епохи *Просвітництва*, комічна опера була адресована демократичному слухачу: сюжети запозичені з народного життя; у музиці проявлявся зв’язок з фольклором. Оперні номери – арії, ансамблі – чергуються з розмовними сценками (інколи у вигляді *речитативу*).

Композитор (латин. *compositor* – автор, творець) – музикант, який створює музику, автор музичних творів.

Композиція (латин. *compositio* – складання, створювання) – 1. Вид музичної творчості, процес створення музичного твору. 2. Сам твір, написаний композитором. 3. Побудова, внутрішня структура музичного твору (розташування і співвідношення його частин).

Конкретна музика – музика, утворена з реальних звуків навколишнього світу. Цей музичний напрям виник у XX ст., коли з’явилися перші магнітофони. Вони давали змогу поєднувати, змішувати (синтезувати) різні звуки. У результаті утворювались нові тембральні звучання (див. *Тембр*). Для конкретної (тобто реальної) музики як матеріал бралися звуки (зокрема й шуми) навколишнього життя, природи. Винахідником цього напрямку став французький інженер-акустик П. Шеффер. Перші спроби він провів у 1948 р. Його ідеї розробляли П. Булез, П. Анрі, О. Мессіан, А. Жоліве та ін. Конкретна музика знайшла своє використання під час озвучування фільмів, вистав, на радіо і телебаченні.

Консерваторія (італ. *conservare* – зберігати; у переносному значенні – давати притулок; *conservatorio* – притулок) – 1. Заклад вищої музичної освіти. Готує музикантів-виконавців, композиторів, музикознавців. При консерваторіях є середні спеціальні музичні школи та аспірантури. 2. У XVI ст. в Італії консерваторіями на-

зивали сирітські притулки, організовані церквою для піклування про сиріт і безпритульних. Спочатку їх учили ремеслам. З XVII ст. до навчальних програм включається музика – спів, гра на інструментах, композиція. Незабаром музика стала провідною навчальною дисципліною. Консерваторії перетворилися у спеціальні школи-інтернати, що готували композиторів та виконавців. Як вищий навчальний заклад у сучасному розумінні, перша консерваторія з'явилася в Парижі в 1793 р. У XIX–XX ст. консерваторії відкрились у багатьох європейських містах. Перша в Україні консерваторія Галицького музичного товариства була створена ще в 1854 році у Львові (нині – Львівська державна музична академія). У 1913 році розпочали діяльність Одеська та Київська консерваторії, у 1917 – Харківська; у 1993 році була відкрита Донецька консерваторія. Наймолодша вітчизняна консерваторія з 2006 року навчає молодих музикантів у Дніпрі.

Консонанс (фр. consonance – співзвуччя, злагодженість) – узгоджене та благозвучне поєднання двох чи більше звуків в одночасному звучанні (на відміну від *дисонансу*). Консонанс – один із найважливіших елементів гармонії. До консонансів належать інтервали: чисті прима, кварта, квінта, октава (досконалі консонанси); великі і малі терції та сексти (недосконалі консонанси), а також акорди, що утворені з цих інтервалів (без дисонансів).

Конструктивізм (латин. constructio – побудова) – напрям авангардизму, який у мистецтві став «дзеркалом» промислово-технічного розвитку (1910–1930-ті роки XX ст.) Проявився в архітектурі, живописі, поезії, у прикладному мистецтві: у конструюванні будівель, меблів на основі геометричних фігур; у використанні простих рисунків тканин, моделей одягу, посуду тощо. У музиці позначився пошуком нових звукових конструкцій. Твори конструктивізму викликали в слухача відчуття механістичності, бездушності, були позбавлені емоційного чинника.

Контрабас

Контрабас (італ. contrabasso) – струнний смичковий інструмент, найнижчий за звучанням і найбільший за розміром (висотою близько двох метрів). Походить від старовинної басової віолі (XVI ст.). Має 4 струни: E₁ A₁ D G. Партія контрабаса записується переважно в басовому ключі.

чі октавою вище реального звучання, інколи в теноровому ключі. Грають на контрабасі стоячи або сидячи на високому табуреті. Контрабас є учасником симфонічних, джазових, естрадних колективів.

Контральто (італ. *contralto*) – найнижчий жіночий співацький голос. Має густий, соковитий тембр. Діапазон: $g - g^2(a^2)$. Інколи в операх партії хлопчиків-підлітків виконує контральто. Цей голос часто використовується в сучасних постановках барокових опер.

Контрапункт (нім. *Kontrapunkt* від латин. *punctus(m) contra punctum* – крапка проти крапки, тобто «нота проти ноти») – одночасне поєднання двох (або більше) самостійних мелодичних ліній, тобто голосів (див. *Поліфонія*). Контрапунктом називають і мелодію, що звучить з основною темою у творах контрастної імітаційної поліфонії (в інвенціях, фугах).

Контраст (фр. *contraste*) – протилежність (чорне – біле; холодне – гаряче тощо). Контраст у музиці – один із дійових прийомів розвитку. Може проявлятися на різних рівнях музичного твору: у співставленні різних за характером музичних тем або інтонацій, у тональному контрасті, контрасті гармонічних, ритмічних, фактурних, тембрових, динамічних та інших засобів.

Контрданс (англ. *country dance* – сільський танець) – старовинний англійський народний танець. У XVIII–XIX ст. поширився Європою як бальний танець (розмір $\frac{2}{4}$ або $\frac{3}{8}$). Темп швидкий.

Конфлікт (латин. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення суперечливих поглядів, інтересів. Конфлікт у літературному чи драматичному творі втілюється в сюжеті. Наявність конфлікту та його поглиблення є запорукою активного напруженого розвитку, що приводить до *кульмінації* і розв'язки. Конфлікт у музичному творі передається музичними засобами. Це може бути конфлікт тем-образів, тональний конфлікт, конфлікт у гармонії (дисонанс – консонанс) тощо.

Концерт (латин. *concerto* – змагаюсь) – 1. Жанр великого віртуозного музичного твору для соліста з оркестром (інколи може бути два-три солісти). Класичний концерт – *циклічний твір*; це жанр, що має три частини: I ч. – найдинамічніша (*сонатне алегро*); II ч. – повільна, пісенно-лірична; III ч. – жвавий фінал народно-танцювального характеру. Перші концерти з'явилися в Італії на рубежі XVI–XVII ст.

у вокальній поліфонічній церковній музиці, коли два хори перегукувалися (змагалися) між собою. Децю пізніше італійські композитори епохи Бароко переносять засади вокально-хорового концерту до оркестрової музики. Першим різновидом інструментального концерту був *кончерто гросо* (твори А. Страдели, Дж. Тореллі, А. Кореллі). Музика розвивалася як діалог групи солістів (*concertino*) і всього оркестру (*tutti*). У концерті відбувалося ніби змагання: віртуозна партія соліста протиставлялася барвистому звучанню оркестру (звідси й назва: *concerto* – «змагаюсь»). Творцем сольного концерту вважається італійський композитор А. Вівальді. Класична будова утвердилася у творчості В. А. Моцарта і Л. ван Бетховена. Хоровий же концерт, хоч і не отримав подальшого розвитку у своїй італійській «батьківщині», однак привився на ґрунті української музики і став її визначним мистецьким явищем як жанр духовної творчості. 2. Публічне виконання музичних творів (або танцювальних, естрадних номерів тощо) за задалегідь наміченою програмою.

Концертмейстер (нім. *Konzertmeister*) – 1. Перший скрипаль – соліст оркестру, помічник диригента, його «права рука»; він пильнує за точним настроюванням оркестрових інструментів. 2. Музикант, який очолює одну із груп оркестру (концертмейстер других скрипок, концертмейстер кларнетів тощо). 3. Акомпаніатор, який допомагає виконавцям (співакам, інструменталістам, артистам балету) розучувати твір і потім виконувати його в концертах.

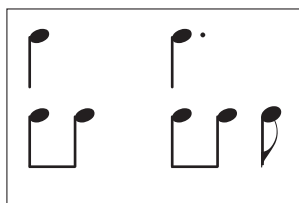
Кончёрто грóсо (італ. *concerto grosso* – великий концерт) – старовинний концерт для групи солістів та оркестру. Будується на протиставленні («змаганні») всього складу оркестру (*tutti* – «всі» або «*grosso*») та групи солістів (*concertino* – «мала група оркестру»). У результаті утворюється ефект «світла і тіні» – динамічний контраст, характерний для музики стилю *бароко*. Кончерто гросо мав три частини. Найбільш вагомою за змістом та музичним тематизмом була I частина. Її форму скріплювало багаторазове проведення оркестрового ригурнелю (італ. *riturno* – повернення, тобто «тема, яка повертається»). Ригурнелю повертався 4 або 5 разів, чергуючись із сольними епізодами. Сольні епізоди мали віртуозний, імпровізаційний характер. Саме в них розкривалися безмежні технічні можливості струнних інструментів, зокрема скрипки. Кончерто гросо був одним із провідних жанрів у XVII–XVIII ст. (його видатні зразки є в доробку А. Кореллі, А. Вівальді, Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя) і став попередником *інструментального концерту* (див. *Концерт*).

Кордебалёт (фр. corps de ballet) – артисти балету, які виконують масові та групові танці. Роль кордебалету в балетній виставі можна порівняти з роллю хору в опері.

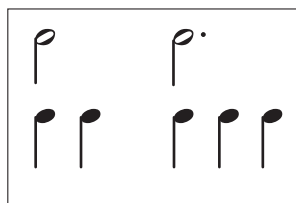
Краков'як (пол. krakowiak – від назви польського м. Краків) – польський народний танець, швидкий та енергійний; відомий з XIV ст. Музичний розмір $\frac{2}{4}$, чіткий ритм з гострими синкопами. Здавна був чоловічим танцем, пізніше перетворився на парний. Від старовинного войовничого танцю зберіг темперамент і гордовитість. З XIX ст. набув поширення як бальний танець. В Україні відомий з XVII ст.

Кра́пка – графічний знак. У музиці означає: а) збільшення тривалості ноти чи паузи в півтора рази (тобто на половину її звучання). Ставиться праворуч ноти чи паузи:

чверть із крапкою =
трьом восьмим

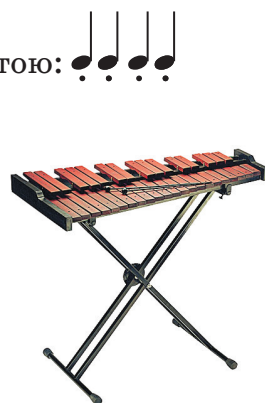
половина з крапкою =
трьом чвертям

$$\overset{\cdot}{\text{quarter}} = \text{quarter} + \text{eighth} = \frac{3}{8} \quad ; \quad \overset{\cdot}{\text{half}} = \text{half} + \text{quarter} = \frac{3}{4}$$

- б) штрих *стакато*; ставиться або *під*, або *над* нотою:
- в) частину запису знака *фермати*:

Кре́щёндо (італ. crescendo – посилюючи) – поступове посилення звука, поступовий перехід від тихого звучання до голосного. Позначається терміном *crescendo* (*cresc.*) або графічним знаком:

Ксилофон

Ксилофо́н (гр. *xulon* – деревина; *phōnē* – звук) – музичний ударний інструмент хроматичного

строю. Відомий у Європі з XV ст. Сучасні ксилофони складаються із набору дерев'яних пластинок (брусочків), що розташовані на кшталт фортепіанної клавіатури. Звук видобувають дерев'яними молоточками. Тембр дзвінко-пронизливий, у верхньому регістрі сухуватий. Діапазон ксилофону не менше трьох октав. Застосовується, переважно, як оркестровий інструмент, інколи як сольний.

Кувічки (кувіця, кувікли, кутікли, свиріль, ребро, най тощо) – український різновид стародавньої *флейти Пана*, поширеної в багатьох країнах світу. Багатоствольна флейта, що складається з 8–25 відкритих згори дерев'яних трубок різної довжини, скріплених до купи дерев'яною основою. Має діатонічний звукоряд. В Україні дістала поширення серед гуцулів. Використовується в ансамблях та оркестрах народних інструментів як сольний інструмент.

Кульмінація (латин. *culmen, culminis* – вершина) – момент найбільшої емоційної напруги в музичному творі або його частині. Кульмінація готується попереднім музичним розвитком. Найчастіше вона виражається через найвищий звук більш довгої тривалості, який припадає на сильну долю і має нестійке звучання. Кульмінаційне піднесення, окрім мелодії, створюється за рахунок поєднання гармонічних, динамічних і тембрових засобів. У творі може бути кілька кульмінацій, одна з яких є генеральною. Найчастіше вона припадає на точку «*золотої перетину*» (наприклад, у третій фразі другого речення періоду; у сонатній формі кульмінація часто співпадає з кінцем розробки і початком репризи тощо). У музичному творі кульмінація виконує роль центру композиції, до якої притягується увага слухача.

Куплёт (фр. *couplet* – строфа) – розділ *куплетної форми*, що повторюється кілька разів з різним текстом. Куплет може складатися з двох частин – *заспіву і приспіву*. У заспіві слова щоразу змінюються, а приспів повторюється незмінним.

Куплётна форма – побудова вокального твору (пісні, романсу). Має кілька розділів – куплетів. Куплет може складатися із *заспіву і приспіву*. З куплету в куплет мелодія заспіву повторюється незмінно, а слова – змінюються. Приспів повторюється без змін мелодії і тексту (див. *Музична форма*).

Куранта (фр. *courante* – мінлива, плинна) – французький придворний танець італійського походження (кінець XVI ст. – XVIII ст.). Існувало два види куранти: італійська (швидка, у розмірі $\frac{3}{4}$) та французька (розмір $\frac{3}{2}$) у помірному темпі. Складним танцювальним фігурам відповідала музика з вибагливим візерунком мелодії. Куранта поширилася в Європі і увійшла до складу танцювальних сюїт. У сюїтах Й. С. Баха і Г. Ф. Генделя була другою частиною (після *алеманди*).

Куяв'як (пол. *kujawiak* – від назви області Куявії у Польщі) – польський народний танець. Розмір $\frac{3}{4}$, темп помірний. Музика має ліричний, спокійний характер. Танцюристи рухаються на злегка зігнутих ногах; музичні акценти припадають на кінець фраз і підкреслюються підтупуванням. Після куяв'яку часто виконувався *оберек*. Характерні мелодичні і ритмічні звороти куяв'яка використав у своїх творах (мазурках) польський композитор Ф. Шопен.

Л

Л

Лад – об'єднання навколо *тоніки* стійких та нестійких звуків; система взаємозв'язків різних за висотою звуків, інтервалів, акордів, що об'єднані тяжінням до основного звука ладу – *тоніки*. Лад – це ніби «сім'я» музичних звуків, де кожен ступінь ладу виконує свою роль (ладова *функція*). Головний звук ладу – I ступінь (*тоніка* – T, t). Він найбільш стійкий; до нього тяжіють усі інші звуки (ступені); II ступінь – верхній *увідний*; III ст. – верхня *медіанта*; IV ст. – *субдомінанта*; V ст. – *домінанта*; VI ст. – нижня *медіанта*; VII ст. – нижній *увідний* ступінь. Лади бувають різні за кількістю звуків-ступенів. Звуки ладу, розташовані по порядку вгору чи вниз, утворюють *гаму*.

Ладі діатонічні 7-ступеневі – натуральні лади, назви яких були запозичені з давньогрецької музики і стали основою музики епохи Відродження; зустрічаються в народній музиці. До них належать 7-ступеневі натуральні лади: лади мажорного нахилу (*іонійський, лідійський, міксолідійський*) та лади мінорного нахилу (*еолійський,*

фрігійський, дорійський, локрійський). Якщо від кожної білої клавіші фортепіано зіграти звукоряд, можна отримати основні лади (див. таблицю в *Додатках*).

Ладова альтерація – підвищення або зниження основних ступенів ладу на півтону з метою посилення їх тяжіння до стійких ступенів. Ладова альтерація позначається випадковими знаками (діезом, бемолем, бекаром).

Ладова модуляція – *модуляція* в однойменну тональність – зміна ладу без зміни *тоніки* (До мажор – до мінор).

Лакримóза (латин. *lacrimosa* – скорботна, зворушлива до сліз) – частина *реквієму* поминального богослужіння; починається словами «*Lacrymosa dies illa*» («Слізний це буде день, коли світ повстане із попелу і грішний схилиться перед Суддею»).

Легáто (італ. *legato* – злитно) – зв’язне послідовне виконання кількох різних за висотою звуків або співзвуч. Позначається дугоподібним знаком (*ліга*), що поєднує всі необхідні ноти.

Легéнда (латин. *legenda* – те, що потрібно прочитати) – музична п’еса оповідального, фантастичного або драматичного характеру (на зразок *балади*). Існують вокальні легенди (сольні, хорові), фортепіанні та ін.

Легка́ му́зика – розважальна музика, призначена для широкої аудиторії. Вона нескладна за змістом, проста за формою. За жанрами найчастіше представлена побутовими чи естрадними піснями, танцями.

Лезгі́нка – танець лезгинів, що поширений у багатьох народів Кавказу (лезгини – гірська народність Кавказу). Це сольний (чоловічий) або парний танець у швидкому темпі, у розмірі $\frac{6}{8}$ (інколи $\frac{2}{4}$). Має чітку мелодію з гострим ритмом. Танцюристи, наче змагаючись, демонструють свою віртуозність, спритність, невтомність.

Лейтмотів (нім. *Leitmotiv* – провідний мотив) – 1. Мотив або музична тема, яка повторюється впродовж усього твору і є характеристикою якоїсь дійової особи (або ідеї). Зустрічається в опері, балеті, симфонії. Споріднені поняття: лейтгармонія, лейттембр. 2. Провідна, основна думка, що неодноразово повторюється.

Лендлер (нім. *Ländler* – від назви області *Landl* в Австрії) – селянський парний танець по колу в розмірі $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{8}$. Відрізнявся рухливою мелодією, у якій переважали дрібні тривалості. Був поширений в Австрії та Німеччині (XVIII ст. – поч. XIX ст.). Став попередником *вальсу*.

Литаври – ударний інструмент стародавнього походження. Сучасні литаври – це мідні (у формі півкулі) котли, що покриті натягнутою шкіряною мембраною. Висота звуку залежить від рівня натягу мембрани. Звук видобувають за допомогою двох калатал з вовняними головками на кінцях, інколи – дерев'яними паличками. У симфонічному оркестрі зазвичай використовують комплект із трьох литавр: малої, середньої, великої; вони настроєні по звуках головних ступенів ладу – *тоніки, субдомінанти, домінанти*. В Україні цей інструмент відомий як *тулумбаси* – незмінний атрибут козацького війська, особливо в походах. Завдяки їхній гучності скликали ради козаків, повідомляли про небезпеку. Музикант, який грав на тулумбасах, називався довшушем.

Литавра

Лібретист – автор *лібрето*.

Лібрето (італ. *libretto* – маленька книжечка) – 1. Літературний текст опери, оперети, мюзиклу, кантати, ораторії. 2. Літературний сценарій балетної вистави. 3. Стислий виклад змісту опери, оперети, мюзиклу чи балету.

Ліга (італ. *liga* – зв'язок) – дугоподібний знак (короткий або довгий), що означає: а) зв'язне виконання групи звуків (співзвуч) різної висоти, якщо ліга записана над або під нотами (див. *Легато*); б) подовження звуку, якщо ліга виписана між двома чи декількома тривалостями однакових за висотою нот (див. *Знаки збільшення тривалостей*); в) у вокальній музиці: виконання кількох різних за висотою звуків, що припадають на один склад тексту, якщо ліга виписана над групою нот, об'єднаних в'язкою; г) цілісність музичної фрази, у якій ліга охоплює всі звуки:

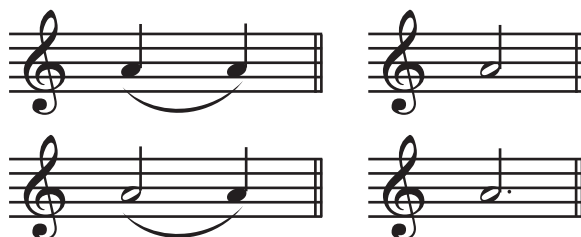
а)

б)

Пишеться:

Виконується:

в) Помірно

Сонце низенько

Українська народна пісня

Романс Оксани
(інструментальний переклад)

г)

С. Гулак-Артемівський
Опера «Запорожець за Дунаєм»

Лідійський лад – див. *Лади діатонічні 7-ступеневі.*

Ліра (гр. *lyra*) – 1. Давньогрецький струнний щипковий інструмент. Грою на ньому супроводжувалось виконання ліричної поезії (звідси й слово лірика). Є символом творчості, натхнення, емблемою музики. 2. У Середньовіччі – струнний смичковий інструмент. 3. Народний струнний інструмент, що набув поширення в Україні та інших країнах. В Україні відомий як колісна ліра, а ще як реля, рилья. Інструмент має 3 струни та 9–11 клавіш. Виконання мелодії відбувається на середній струні. Дві інші струни служать для утворення безперервного *бурдона*. Роль смичка виконує дерев'яне коліщатко з ручкою.

Ліра

Лірика (гр. *lyrikos* – музичний, наспівний) – один із трьох родів мистецтва поряд з *епосом* і *драмою*. Є виявом особистих почуттів та переживань.

Колісна ліра

Ліричний – такий, що розповідає про особисті почуття людини. Ліричні жанри в музиці – пісня, романс, елегія та інші.

Лірник – у XVII–XIX ст. в Україні народний музикант-співак, який акомпанував собі на *лірі*.

Гуцул-лірник

Літерату́ра (латин. *literature* – те, що написано) – один із видів мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова, а також писемні твори, які мають художнє значення.

Літургія (гр. *leiturgia* – всенародна справа) – християнське церковне богослужіння (у православних – обідня; у католиків та лютеран – меса). Супроводжується співом або співом та інструментальною музикою.

Лютня (пол. *lutnia* від арабського *al-ud* – дерево) – старовинний струнний щипковий інструмент. Був відомий на Сході за 2000 років до нашої ери. У XV–XVII ст. поширився в Європі (Італія, Іспанія) як акомпануючий інструмент.

Лютня

М

М

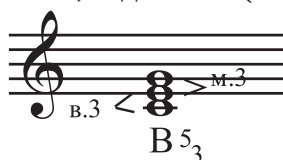
Мадрига́л (італ. *madrigal* – пісня рідною мовою) – жанр італійської *світської* музики епохи Відродження (XIV–XVI ст.); багатоголосна пісня переважно ліричного змісту. На відміну від *духовних* пісень, що співалися латиною, мадригал виконувався італійською мовою.

Мажор (латин. *maior* – великий) – семиступеневий лад, в основі якого великий (мажорний) трізвук, а між I та III ступенями інтервал велика терція. Має світле забарвлення (на відміну від мінору). Види мажору: *натуральний, гармонічний та мелодичний*.

Мажорна гама – звукоряд мажорного ладу (див. *Гама*).

Мажорний лад – див. *Мажор*.

Мажорний (великий) трізвук (B^5_3) – акорд терцієвої будови, що складається з великої та малої терцій. Крайні звуки утворюють інтервал чистої квінти. Має світле, піднесене («мажорне») звучання.

Мазурка (пол. *mazurek* – житель Мазовії, області в Польщі) – 1. Жвавий, стрімкий польський народний танець. *Характерні риси мазурки*: розмір $\frac{3}{4}$; темп – від помірнього до швидкого; стрибкоподібна мелодія відтворює основні танцювальні рухи – підскоки; пунктирний ритм на першій долі такту; зміщення акценту з першої долі на другу чи третю.

У XIX ст. мазурка стала бальним танцем і поширилася по всій Європі. 2. Концертна інструментальна п'єса (мазурки Ф. Шопена, М. Огінського, В. Косенка та інших відомих композиторів).

Малій симфонічний оркестр, або класичний склад оркестру – оркестр, що сформувався в другій половині XVIII ст., зокрема у творчості Й. Гайдна і В. А. Моцарта (склад оркестру – на с. 111).

Мануал (латин. *manualis* – ручний) – клавіатура для рук в органа, клавесина (на відміну від педалі – клавіатури для ніг). Орган, наприклад, може мати від двох до семи мануалів.

Мариніст (латин. *marinus* – морський) – митець (художник, письменник, композитор тощо), який зображує у своїх творах море.

Склад малого симфонічного оркестру

Група струнних	Група дерев'яних духових	Група мідних духових	Група ударних
перші скрипки (8–10) другі скрипки (8–10) альти (4–6) віолончелі (4–6) контрабаси (2–3)	флейти (2) гобої (2) кларнети (2) фаготи (2)	валторни (2–4) труби (2)	литаври (2)

«Марсельєза» – французька революційна пісня. Її створив у 1792 р. офіцер Руже де Ліль. Спочатку мала назву «пісня марсельців» (Марсель – місто у Франції). З 1879 року – гімн Франції.

Марш (фр. *marche* – крокування, рух уперед) – музичний твір, що супроводжує крокування людей. Часто звучить у виконанні духового оркестру під час демонстрацій, військових та спортивних парадів.

Жанрові ознаки маршу

1.	Темп	<i>moderato</i> (помірно; темп помірного кроку).
2.	Розмір	$\frac{4}{4}$ рідше $\frac{2}{4}$
3.	Мелодія	часто рухається по звуках тризвуку; має енергійний, бадьорий характер.
4.	Акомпанемент	має акордову фактуру; підкреслюється кожна сильна доля.
5.	Ритмічний рисунок	чіткий, розмірений; акомпанемент відтворює ритм кроку; у мелодії може бути <i>пунктирний</i> ритм.
6.	Форма (побудова)	тричастинна репризна форма (АВА).

Медитативна музика – музика, що сприяє *медитації*.

Медитація (латин. *meditatio* – роздум) – стан поглибленої зосередженості, «відключення» від зовнішнього світу.

Медіанта (латин. *media* – середня) – позначення III ст. та VI ст. ладу (мажорного чи мінорного). III ст. – верхня медіанта, VI ст. – нижня медіанта. Так само називаються тризвуки, побудовані на цих ступенях.

Медіатор (латин. mediator – посередник) – тверда тонка пластина (з целулоїду, шкіри або пластмаси) невеликого розміру із загостреним кінцем, за допомогою якої видобувають звук під час гри на струнних щипкових інструментах (домрі, мандоліні, кобзі, гітарі, банджо тощо), або кільце зі штучним нігтем для гри на бандурі тощо (див. *Плектр*).

Мейстерзінгер (нім. Meister – майстер; singer – співак, тобто «майстер співу») – у Німеччині XIV–XVI ст. – поет-співак із ремісників. У середньовічному місті існувала традиція об'єднання майстрів у професійні цехові товариства (гільдії). Для навчання створювалися спеціальні літературно-співацькі школи. Учень, який навчався успішно, спочатку ставав підмайстром, потім – майстром. Спочатку (XIV–XV ст.) пісні мейстерзінгерів мали релігійну тематику, потім (XVI ст.) – світську.

Мелізми (гр. mélos – пісня, мелодія) – один із типів *орнаментики*. Це невеликі мелодичні звороти, що прикрашають основний рисунок мелодії. Зазвичай мелізми виконуються за рахунок основної тривалості. Позначаються особливими графічними знаками, що виписують над нотоносцем (над нотами або між двома нотами), а також дрібними тривалостями на нотоносці (перед основною нотою). Вперше мелодичні прикраси з'явилися у вокальній музиці. Пізніше широко використовувалися в інструментальній музиці, зокрема для *клавесина* (XVIII ст., *рококо*). **Види мелізмів:** *форшлаг* (довгий та короткий) , *мордент* (неперекреслений та перекреслений) , *групето* (неперекреслене та перекреслене) , *трель* *tr* (див. *Абревіатура, Орнаментика, Форшлаг, Мордент, Групето, Трель*).

Мелодекламація (гр. mélos – мелодія і латин. declamatio – декламувати) – 1. Поєднання художнього читання з музичним супроводом без дотримання музичної інтонації. З XIX ст. мелодекламація існує як концертно-естрадний жанр (наприклад, твори для читання з оркестром). 2. Особливий тип *мелодики*, що наближений до *речитативу*.

Мелодика – сукупність рис, характерних для мелодій певного твору, чи стилю якогось композитора, чи художнього напрямку в музиці.

Мелодічна лінія (мелодичний рисунок) – рух звуків мелодії вгору чи вниз, їх повторення чи зупинка. Мелодична лінія може бути висхідною чи низхідною; хвилеподібною, стрибкоподібною чи плавною і т. д. Це залежить від напрямку та величини мелодичних інтервалів, що утворюються між звуками мелодії.

Мелодічний мажор – див. *Види мажору*.

Мелодічний мінор – див. *Види мінору*.

Мелодія (гр. *mélōs* – пісня; *ōda* – спів) – одноголосна послідовність музичних звуків, але не будь-яка, а виразна, осмислена, об'єднана ладом і ритмом. Мелодія втілює певний *музичний образ* і є одним із основних *елементів музичної мови*. За природою звучання може бути вокальною або інструментальною. Мелодія складається з *мотивів* та *фраз*, які утворюють *речення* та *період*. Кожна мелодія має мелодичну лінію та ритмічний рисунок. Основні типи мелодій: кантиленні (наспівні), речитативні (декламаційні), маршові та танцювальні, мелодії інструментального типу тощо.

Мелодрама – у сучасному розумінні – драматичний твір, що має гостру інтригу та перебільшену емоційність. Для мелодрами характерне різке протиставлення добра і зла.

Меломан (гр. *mélōs* – пісня; *manía* – безумство) – палкий шанувальник музичного мистецтва.

Менестрель (фр. *ménestrel* від латин. *menestrelis* – той, що перебуває на службі) – професійний музикант і поет на службі у феодала чи трубадура в епоху Середньовіччя (Англія, Франція); пізніше – мандрівний музикант (до XVII ст.).

Менестрельна комедія (англ. *minstrel show*) – музично-театральний жанр у США (середина XIX – початок XX ст.); показував життя афроамериканців у гротесково-пародійному вигляді. Музичний стиль менестрельної комедії формувався під впливом афроамериканського фольклору і став одним зі складових джазу.

Менуэт (фр. *menuet* – дрібний крок) – старовинний французький танець. До XVIII ст. – народний танець, що походив від повільного народного хороводного танцю провінції Пуату; з XVIII ст. став

Дж. Д. Тьєполо.
Менует. 1756 р.

бальним танцем. Основні рухи – галантні поклони і манірні присідання (реверанси). Розмір $\frac{3}{4}$, помірний темп. 2. Музичний твір, що у XVIII ст. входив до складу танцювальних сюїт (Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель). До XIX ст. менует був однією з частин сонатного-симфонічного циклу (як третя частина симфонії і струнного квартету).

Меса (фр. mesa, латин. missa і mitto – посилаю, відпускаю) – 1. Головне богослужіння католицької церкви (див. *Літургія*). 2. Багатоголосний циклічний твір на текст літургії для хору та солістів у супроводі органа чи оркестру. Складається з 5 обов'язкових піснеспівів-частин: Kyrie eleison (Господи, помилуй), Gloria (Слава...), Credo (Вірую), Sanctus (Свят Господь Бог) і Benedictus (Благословен), Agnus Dei (Агнець Божий). Форма меси зароджується в IV ст.; як цілісний багатоголосний твір меса склалася у XIV ст. Найвищими зразками таких творів є меси Д. Палестрини, К. Монтеверді, Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена та інших видатних композиторів.

Металофón – див. *Дзвіночки*.

Метр (гр. métron – міра) – у музиці: рівномірність чергування сильних та слабких долей такту (тобто наголошених і ненаголошених); один із елементів музичної мови. Метр – «пульс» музичного твору («метрична пульсація»). Він має природне походження: вдих (напруга) – видих (розрядка), чергування дня і ночі тощо. У музиці також безперервно змінюються моменти напруги і розрядки. Моменти напруги (наголошені миттєвості) називають сильними долями, моменти розрядки (ненаголошені миттєвості) – слабкими. Відрізок мелодії, замкнений між двома сильними долями, називається тактом. Метр може бути 2-дольним та 3-дольним. Цифровим позначенням метру є розмір ($\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ $\frac{4}{4}$ $\frac{6}{8}$ і т. д.). **Метр і ритм**: метр нагадує тканину для вишивки (основу, канву), а ритм нагадує сам візерунок (*ритмічний рисунок*).

Метроном

Метронóm (гр. métron – міра, nomos – закон) – прилад для визначення тривалості долі. Використовують для визначення правильної швидкості виконання музичного твору.

Мéцо (італ. mezzo) – середина, половина.

Мецо-сопрано (італ. mezzo-soprano) – жіночий голос, середній між контральто і сопрано. Діапазон: $a - e^2$. Ліричне мецо-сопрано близьке за характером до сопрано, низьке мецо-сопрано – до контральто.

Мистецтво – яскраве та образне відображення життя, художня творчість людини. Види мистецтва – література, скульптура, архітектура, музика, живопис, танець, театр, кіно тощо.

Міксолідійський лад – див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*.

Мікрохроматика (гр. mikros – маленький, kromatos – колір) – звукоряд, який містить інтервали, менші за півтон (мікротони).

Мінезінгери (нім. Minnesinger – співак кохання) – німецькі поети-співаки (XII–XIII ст.), які виконували пісні, що прославляли кохання. Вони оспівували лицарські подвиги і служіння Прекрасній Дамі. У Франції таких музикантів називали *трубадурами*.

Мініатюра – невелика музична п'єса. До жанру інструментальної мініатюри належать такі твори як *прелюдія, ноктюрн, експромт, музичний момент, пісня без слів, етюд* тощо.

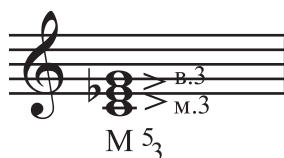
Мінімалізм (латин. minimum – найменше) – музичний напрям у сучасній музиці. Для мінімалізму характерне використання мінімальних засобів для створення музичного твору і, як наслідок, часте використання повторів тематичного матеріалу. Подібний принцип композиції властивий рок-музиці.

Міно́р (італ. minore від латин. minor – менший) – семиступеневий лад, в основі якого малий (мінорний) трізвук; між I та III ступенями інтервал мала терція. Має м'яке, сумне забарвлення (на відміну від мажору). Види міно́ру: *натуральний, гармонічний, мелодичний*.

Міно́рна га́ма – звукоряд міно́рного ладу (див. *Гама*).

Міно́рний лад – див. *Міно́р*.

Міно́рний (мали́й) трі́звук (M_3^5) – акорд терцієвої будови, що складається з малої та великої терцій. Крайні звуки утворюють інтервал чистої квінти. Має сумне («мінорне») звучання.

Міф (гр. mythos – слово, переказ, сказання) – оповідання, у яких розповідалося про богів, героїв, духів. Міфи відображали фантастичну уяву людей про навколишній світ. Вони виникли в давнину, коли людина ще не могла зрозуміти закони природи, була безпомічною перед ними і пояснювала все надприродними силами (міфи Стародавньої Греції, Стародавньої Індії). Багато давньогрецьких міфів пов’язані з музикою (про Аполлона та муз, про музичне змагання Марсія і Аполлона, про Пана і Сирінгу, про співця Орфея).

Орфей і Еврідіка

Ж. Б. К. Коро. Орфей виводить Еврідіку із царства мертвих. 1861 р.

Мішаний хór – хор, до складу якого входять чоловічі та жіночі голоси. Має чотири хорові групи: бас, тенор (чоловічі голоси); альт, сопрано (жіночі голоси).

Гімн України

Сл. П. Чубинського

Муз. М. Вербицького

Фрагмент партитури мішаного хору

Модернізм (фр. modern – найновіший, сучасний) – термін, який об’єднує різні художні напрями мистецтва рубежу ХІХ–ХХ ст.

Характерна риса – відмова від традицій, розрив із класичним мистецтвом. Раніше термін «модернізм» використовували в прямому значенні як «влада моди», котра диктує стрімку зміну смаків і художніх напрямів. Течії модернізму: кубізм, дадаїзм, сюрреалізм, футуризм, експресіонізм, абстрактне мистецтво та ін.

Модуляція (латин. modulation – розміреність) – зміна ладу чи тональності (або і ладу, і тональності) у процесі музичного розвитку. Перехід у нову тональність може бути тимчасовим з подальшим поверненням у початкову тональність (незавершена модуляція або *відхилення*) або може бути із закріпленням у новій тональності (завершена модуляція). Такий перехід підтримується відповідними інтонаціями, акордами, *знаками альтерації*. Модуляція може бути ладовою (зміна ладу без зміни тоніки – наприклад, До мажор – до мінор) і тональною (зміна тональності зі зміною устою, тоніки – наприклад, До мажор – ля мінор). Послідовність модуляцій складає *тональний план* музичного твору.

Монодія (гр. monos – один; ode – пісня) – одноголосний спів, що не потребує супроводу. Поширена в музиці Середньовіччя та в народній музиці.

Монолóg (гр. monos – один; logos – мова) – розгорнута мова людини, яка розмовляє наодинці сама з собою (на протилежність *діалогу*). У літературному чи драматичному творі – форма висловлення думок та почуттів героя.

Моноопера (гр. monos – один; it. opera – твір, дія, праця) – опера, вокальну партію якої виконує один співак.

Монотематизм (гр. monos – один; гр. thema – те, що є основою) – принцип побудови музичного твору, в основу якого покладено розвиток однієї теми.

Мордэнт (італ. mordente – гострий, кусючий) – назва *мелізму*, що складається із повтореного основного звука та допоміжного верхнього (секундою вище) або нижнього (секундою нище) звука. Розрізняють прямий (простий та подвійний) мордент (♬ ♬♬) і зворотній або перекреслений (простий та подвійний) мордент (♮ ♮♮). Позначається графічними знаками, що записані над нотоносцем (див. *Мелізми*).

Прямий мордент:

Прямий подвійний мордент:

Зворотній (перекреслений) простий мордент:

Зворотній (перекреслений) подвійний мордент:

Мотёт (фр. motet від mot – слово) – 1. У XII–XIV ст. – багатоголосний твір, де в одночасному звучанні поєднувалося кілька самостійних мелодій. Вони виконувалися з різними текстами, інколи навіть різними мовами (до наших днів збереглися чудові мотети Гійома де Машо). 2. У XV–XVIII ст. – багатоголосний поліфонічний твір (духовного або світського змісту), що складався з кількох частин. Серед авторів мотетів – К. Жанекен, Ж. Дебре, О. Лассо, Палестрина, К. Монтеверді; Й. С. Бах, А Вівальді та ін. 3. З XIX ст. – хоровий твір, безпосередньо не пов'язаний з культовим змістом. Зразки мотету цього часу – у Й. Брамса, Ш. Гуно, К. Сен-Санса, І. Стравинського та інших.

Мотів (фр. motif від латин. moveo – рухаю) – 1. Найменша частина мелодії, що має один акцент (тобто одну сильну метричну долю). Так як із слів утворюються речення, так із мотивів складається мелодія. 2. Виразна частина теми; здатна набувати самостійного значення в ході розробки (розвиток здійснюється шляхом повторів,

секвенцій, варіювання, обернення, зменшення, збільшення тощо).
3. Наспів, мелодія, що має виразний музичний зміст.

Мотивна розробка (див. *Мотив*) – важливий елемент музичного розвитку. Цей розвиток здійснюється за рахунок багаторазових повторень мотивів, їх видозмін чи появи нових варіантів.

Повторення мотивів може бути:

- а) точно;
- б) точно, але на іншій висоті (*секвенція*);
- в) видозмінене (*варіювання*);
- г) в оберненні;
- д) у збільшенні;
- е) у зменшенні та ін.

Мотивний розвиток охоплює всю музичну тканину твору.

Мізи – у міфах Стародавньої Греції – 9 богинь, 9 доньок верховного бога Зевса і Мнемозіни. Ім'я кожної пов'язане з певним видом науки або творчої діяльності. Їх вважали покровительками наук, поезії і мистецтва:

- **Ерато** – любовної поезії;
- **Евтерпа** – музики, що супроводжувала ліричну поезію;
- **Полігімнія** – пісень-гімнів та пантоміми;
- **Терпсихора** – танцю та хорового співу;
- **Талія** – комедії;
- **Мельпомена** – трагедії;
- **Калліона** – епосу;
- **Кліо** – історії;
- **Уранія** – астрономії (вивчала хід небесних світил).

Рафаель. Парнас
(фрагмент фрески)

М

Музика (гр. *musike* – дар муз) – один із видів мистецтва. У музичних звуках вона зображує навколишній світ і передає почуття людини. На відміну від просторових видів мистецтва (живопису, скульптури, архітектури) музика «живе» у часі (так само як і театр, кіно, хореографія); вона реально існує тільки під час виконання. Музика може поєднуватися з іншими видами мистецтва.

Музична драма – 1. Одна з ранніх назв опери. 2. Опера, у якій музика підпорядкована драматичній дії. Для такої опери характерний

наскрізний розвиток, тобто відсутнє ділення на замкнуті номери (опери Р. Вагнера). 3. Драматичний твір, у якому провідна роль належить музиці.

Музична драматургія – див. *Драматургія музична*.

Музична література – 1. Література про музику. 2. Навчальний предмет, що знайомить учнів з музикою різних епох, країн, *стилів, жанрів* на прикладах творів видатних композиторів.

Музична пам'ять – здатність запам'ятовувати та впізнавати музику, виконувати її без нот (напам'ять). Види музичної пам'яті: слухова, зорова, моторна.

Музична тема (гр. *thema* – те, що лежить в основі) – невелика, але важлива частина твору, яка втілює певний *музичний образ*. Вона має яскравий характер і добре запам'ятовується. Музична тема поєднує в собі всі виражальні засоби. Вона є матеріалом для подальшого музичного розвитку. У творі можуть бути схожі або контрастні теми-образи.

Музична форма (латин. *forma*) – побудова (композиція) музичного твору, співвідношення його частин і тональностей. *Елементи музичної форми: мотив, фраза, речення, період*. Основними *способами розвитку* цих елементів є повторення, *секвенція, варіювання, протиставлення (контраст)* тощо. Історично склалися *музичні форми: куплетна; двочастинна; тричастинна; сонатна форма (форма сонатного allegro); рондо; варіації* (див. таблицю на с. 121).

Музичні інструменти – див. *Інструменти музичні*.

Музичний момент (латин. *momentum* – мить) – невеликий інструментальний музичний твір (*мініатюра*) здебільшого для фортепіано, що втілює один настрій. Має імпровізаційний характер. Поширився у творчості композиторів-романтиків. Відомі музичні моменти Ф. Шуберта та ін.

Музичний образ – це своєрідний «відбиток» музичного твору в уяві слухача (образ-настрій, образ-портрет, образ-пейзаж, образ-сцена, образ-дія тощо). Залежно від задуму композитора у творі може бути один або декілька образів. Від цього залежить будова твору, його

Композиційні схеми музичних форм

№	Назва форми	Схема форми
I	Куплетна	A + A + A + A або A + A + A + A (ав) (ав) (ав) (ав) A – куплет; а – заспів; в – приспів
II	1. Двочастинна (безрепризна двотемна) 2. Двочастинна (безрепризна однотемна) 3. Двочастинна (репризна)	A+B (A – перший розділ; B – другий розділ) A+A ₁ aa+ba
III	Тричастинна однотемна Тричастинна репризна Тричастинна безрепризна	A+A ₁ +A; A+B+A; A+B+C A – перший розділ та реприза; B – середина; C – розділ на новому матеріалі.
IV	Рондо	ABACADA... A A – рефрен B, C, D... – епізоди
V	Тема і варіації	A + A ₁ + A ₂ + A ₃ + A ₄ ...
VI	Сонатна форма	див. внутрішня сторона обкладинки

M

форма (див. *Музична форма*). Основні риси музичних образів втілюються в *музичних темах*.

Музичний слух – здатність людини сприймати, розрізняти, запам'ятовувати і відтворювати музичні звуки (різної висоти, тривалості, гучності, тембру). Види музичного слуху: а) відносний слух – визначення висоти звука в порівнянні з іншим звуком, висота якого відома (зокрема з тонікою); б) абсолютний слух – визначення висоти звука окремо, без порівняння з іншим звуком, висота якого відома; в) внутрішній слух – здатність уявляти звучання музики, а також нотного тексту *без* їхнього відтворення. Відносний та внутрішній слух добре розвиваються спеціальними вправами (наприклад, заняття сольфеджіо). Абсолютний слух дається людині переважно від природи.

Музично-театральні жанри – музичні твори, призначені для постановки на сцені (опера, балет, оперета, мюзикл тощо).

Мутація (латин. *mutatio* – зміна, злам) – зміна голосу від дитячого до дорослого в підлітків, що відбувається під час статевого дозрівання. У період мутації розміри гортані і голосових складок збільшуються майже вдвічі. У хлопчиків голос знижується, його тембр змінюється. У дівчаток висота голосу не змінюється, але його тембр стає більш насиченим. У цей період потрібно обережно ставитися до свого голосу і не перенапружувати зв’язки. Помірні ж заняття співом позитивно впливають на формування голосового апарату.

Е. Л. Веббер.
Мюзикл «Кішки»

Мюзикл (англ. *musical*) – театральне шоу, у якому музика поєднується з хореографією, пластикою, сучасною сценографією тощо. Дія розгортається головним чином у розмовних діалогах, які закінчуються музичним номером. Як жанр мюзикл склався у 20-х рр. ХХ ст. у США; досягнув розквіту в 40–60-х роках ХХ ст. Завдяки кінематографу розповсюдився за межі Америки. Мюзикл – один із найбільш комерційних жанрів театру.

Н

Набат (ар. *naubat* – барабанний бій) – сигнал тривоги, що сповіщав народ про небезпеку і подавався ударами великого дзвону або великого барабану.

Най – див. *Кувички*.

Народна пісня – музичний жанр, що виник в прадавні часи. Кожен народ створив свої пісні, які правдиво відображали його життя, звичаї, історію, національні риси. Народні пісні були усними, тобто передавалися із уст в уста. Тому багато пісень існують у різних варіантах. Українські народні пісні розподіляють на такі *жанри* (групи): календарно-обрядові; родинно-обрядові; необрядові: думи та історичні пісні, ліричні пісні та балади, жартівливі і танцювальні пісні. Записувати народні пісні почали лише в ХІХ ст. Народні пісні є джерелом натхнення для багатьох композиторів.

Народні музичні інструменти – інструменти, що виготовлялися народними умільцями і були неодмінним атрибутом весіль, ярмарків, народних свят тощо. Кожен народ має свої національні інструменти. Серед українських народних інструментів зустрічаються:

- струнні – кобза, бандура, скрипка, ліра, цимбали, басоля, торбан та інші;
- духові – сопілка, дуда (коза, волинка), трембіта, най (кувички), ріг, дрімба та інші;
- ударні – бубон (решітка), тулумбаси, барабан та інші.

Кобза

Скрипка

Цимбали

Бандура

Торбан

Басоля

Окарина

Сопілка

Колісна ліра

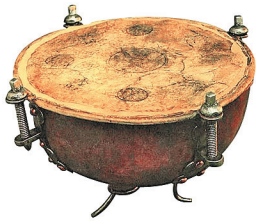
Дрімба

Бугай

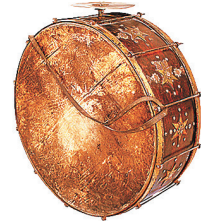
Волинка

Тулумбас

Бубон

Барабан (бúхало)

Народні танці – танці, що створені народом. Кожен народ має свої національні танці, у яких відбивається життя народу, його характер і темперамент. Багато танців походять від обрядових рухів або давніх ігор. Часто їх супроводжують пісня або інструментальні награвання; танцювальні рухи зображують те, про що йдеться в словах пісні. Важливу роль у танцях відіграє ритм. Часто танець має свої, характерні лише для нього, ритмічні групи (наприклад, *болеро, мазурка, полонез*).

Українські народні танці: гопак, козачок, аркан, коломийка, чабарашка, плескач, увиванець, метелиця, шумка, тропотянка, бондар, горлиця та ін. Український народний інструментальний ансамбль, який супроводжував танці на гуляннях, називався *троїсті музики*.

Натуральний мажор – див. *Види мажору* (див. *Додатки*).

Натуральний мінор – див. *Види мінору* (див. *Додатки*).

Натуральні лади – група семиступеневих ладів, побудованих на основі *діатоніки*. До них належать: іонійський, дорійський, фрігійський, лідійський, міксолідійський, еолійський, локрійський лади (див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*). Їхні назви запозичені з давньогрецької теорії музики. Кожен такий лад має лише нижню тоніку; третій та п'ятий ступені не є опорними звуками.

Неакордовий звук – звук, що не входить до складу акорду *терцієвої будови*. До неакордових звуків належать: *допоміжні, прохідні, затримані* та ін.

Невми – система знаків (крапок, рисочок, ком, завитків) для запису церковної музики, що була поширена в Європі в епоху Середньовіччя (VIII–IX ст.). Невми вказували на рух мелодії вгору чи вниз,

але не визначали точної висоти звуків. Невменний запис музики нагадував конспект, де вказано лише головне; деталі ж виконавець мусив пам'ятати сам.

Недоскона́ла модуля́ція – перехід у нову тональність без закріплення в ній.

Неокласици́зм (гр. *néos* – новий + *класицизм*) – напрям мистецтва кінця XIX ст. – XX ст. Неокласицизм у музиці виник як протест проти крайніх проявів експресіонізму, як бажання відновити гармонічну модель світу і впорядкованість, які були притаманні класицизму. Звичайно, це відродження відбувалося на основі нових, більш сучасних засобів композиторської техніки та музичної мови. Гострій невірноваженості експресіонізму було протиставлене інтелектуальне раціональне начало; особливої ваги набуває ясність, довершеність музичної форми (музичної конструкції).

Термін «неокласицизм» належить італійському композитору і піаністу Ф. Бузоні. Представники цього напрямку: М. Рeger, П. Гіндеміт, І. Стравинський та ін.

Неофольклорі́зм (гр. *néos* – новий) – напрям європейського мистецтва першої третини XX ст.; оснований на поєднанні сучасної музичної мови та найдавніших (архаїчних) шарів фольклору. Зачинателі: І. Стравинський, М. де Фалья, Б. Барток, З. Кодай.

Непо́вний такт – перший або останній такт музичного твору (або його частини), у якому загальна тривалість звуків менша за тактовий розмір.

Нескінче́нний кано́н – різновидність канону, у якому кінець мелодії стає початком її наступного проведення (мелодія ніби «ходить по колу») – наприклад, французька пісенька «Братик Яків».

Нестійкі ступені ла́ду (мажору та міно́ру) – ступені, що мають нестійке звучання: II, IV, VI, VII ст. (тобто всі, крім стійких I, III та V ст.). Нестійкі ступені гостро тяжіють до стійких ступенів і розв'язуються в них: I ← II; III ← IV; V ← VI; VII → I.

Ні́жній уві́дний то́н – VII ступінь мажору та гармонічного міно́ру. Є нестійким ступенем, що знаходиться на півтону нижче *тоніки* і гостро тяжіє до неї.

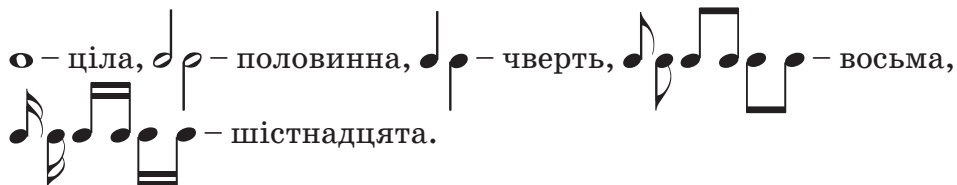
Нова тональність – тональність, у яку здійснюється *модуляція* з попередньої тональності.

Ноктю́рн (фр. nocturne – нічний) – у XVIII – поч. XIX ст. – невелика інструментальна п'єса, що виконувалася ввечері або вночі на відкритому повітрі. У XIX ст., у творчості композиторів-*романтиків*, – лірична п'єса мрійливого характеру з широкою наспівною мелодією, що навіяна образами ночі (ноктюрни Ф. Шопена, Ф. Ліста; у XX ст. – В. Косенка, В. Барвінського, В. Сильвестрова).

Но́на (латин. nona – дев'ять) – *складений інтервал*, що є ширшим за октаву. Охоплює дев'ять ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – 9. Залежно від *тонової* величини нони інтервал може бути малим (м.), великим (в.). Скорочене позначення та кількість тонів: мала нона (м. 9) має 6,5 тонів; велика нона (в. 9) – 7 тонів. Нону можна розглядати як інтервал секунди через октаву. Належить до *дисонансів*.

Нонако́рд – *акорд терцієвої будови*, що складається з п'яти звуків, розташованих по терціях. Його крайні звуки утворюють інтервал нони. Цифровий показник – 9. Нонакорд V ступеня називають домінантовим і позначають D_9 (див. *Додатки*).

Но́та (латин. nota – письмовий знак) – графічний знак для запису музичного звука, що позначає його висоту і тривалість. Елементи ноти: головка, штиль, хвостик (хвостики), в'язка (ребро, ребра). У залежності від тривалості звука нота складається з овальної головки (незафарбованої або зафарбованої), до якої дописують *штиль* (паличка зліва вниз або справа вгору від ноти), а за потреби й хвостик (або декілька хвостиків) праворуч штиля. Штилі дрібних тривалостей можуть бути з'єднані горизонтальними лініями – в'язками (ребрами).

Но́тація – письмовий запис музики. У різні періоди своєї історії людина по-різному записувала музику. Так, до кінця I тисячоліття н. е. в Європі використовувалася *буквена нотація* (*антична*). Пізніше з'явилися *невми* – знаки, що вказували напрямок звуків, які співа-

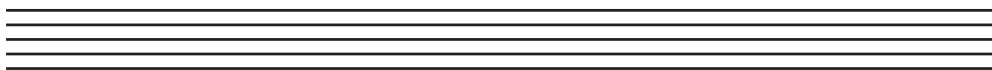
ки виконували на одному диханні. Але невми не фіксували точної висоти звука. Італійський монах Гвідо із міста Ареццо (Гвідо Аретинський, Гвідо д'Ареццо, X–XI ст.) для фіксації звука запровадив 4 чорні лінійки (пізніше додали п'яту, яка спочатку була червоною). У XII–XIII ст. за допомогою *мензуральної нотації* удосконалюється система запису ритму (латин. *mensura* – міра). Використовувалися такі знаки: максима («найдовша»); лонга (латин. *longa* – довга); бревів (латин. *brevis* – коротка); семибревів (латин. *semibrevis* – напівкоротка; саме вона стала одиницею міри; її тривалість відповідала жесту руки диригента). У XIV ст. з'явилися ще 2 знаки: мініма (латин. *minima* – найменша) та семімініма (латин. *semiminima* – вдвічі найменша, наполовину найменша). Паузи також позначалися спеціальними знаками. Цікаво, що в ті часи ноти ділилися не на 2 рівні частини (♩ ♪ ♫), а на три: лонга = 3 бревівіси і т. д. Поступово довгі і короткі ноти відрізняли по кольору: ноти довгої тривалості, починаючи з мініми (яка відповідала сучасній половинній ноті), стали не зафарбовувати. У результаті ноти стали такими: максима $\square$; лонга C ; бревів H ; семибревів $\diamond$; мініма $\downarrow$; семімініма $\downarrow \delta$ (дорівнює сучасній чверті); фуза $\text{J} \text{J}$; семифуза $\text{J} \text{J}$. Оскільки в давнину ноти, в основному, переписувалися від руки, то поступово (для швидкості написання) їхня форма округлилася і ноти набули сучасного вигляду.

Гвідонова рука

Ноти – 1. Див. *Нота*. 2. Написаний або надрукований музичний твір.

Нотонóсець (нóтний стан) – п'ять паралельних горизонтальних ліній для запису *нот*, *пауз* та інших знаків нотації. Ноти записують на лініях, між лініями, а також над нотним станом і під ним з використанням додаткових ліній.

Нюáнс (фр. *nuance* – відтінок, ледь помітний перехід кольору, звука тощо) – відтінок виконання (відтінки динаміки, темпу, характеру звучання, штрихи тощо). Від цих виконавських прийомів залежить виразність, емоційність виконання музики. Нерідко композитор виставляє в нотах власноруч вказівки щодо нюансів. При цьому він

частіше користується італійськими термінами. Виконання авторських вказівок є обов'язковим для виконавця. Разом з тим, у нюансуванні проявляється і творча особистість самого виконавця.

О

Обернення акорду терцієвої будови – переміщення нижнього тону акорду на октаву вгору (або верхнього тону акорду на октаву вниз). Внаслідок цього нижнім звуком стає не *основний тон*, а будь-який інший тон акорду (терцієвий, квінтовий, септимовий тощо).

Тризвуки мають 2 обернення: *секстакорд* і *квартсекстакорд*: (див. Додатки).

<p>Мажор:</p> <p>B₅₃ Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>B₆ Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>B₆₄ Квартсекстакорд</p>
<p>Мінор:</p> <p>M₅₃ Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>M₆ Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>M₆₄ Квартсекстакорд</p>

Септакорди мають 3 обернення: *квінтсекстакорд*, *терцкварт-акорд*, *секундакорд* (див. Додатки).

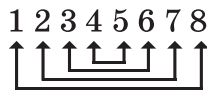
До мажор

D₇   D_{6₅}   D_{4₃}   D₂

Обернення теми, інверсія (латин. inversion – зворотній рух) – дзеркальний варіант теми, у якому всі інтервали змінюють напрямок на протилежний. При цьому зберігається ритмічний малюнок початкової теми. Цей прийом використовується в *поліфонічній* музиці.

Обернення інтервалів – перенесення нижнього звука інтервалу на октаву вгору або верхнього на октаву вниз, унаслідок чого утворюється інший інтервал. Великі інтервали обертаються в малі; малі – у великі; збільшені – у зменшені; зменшені – у збільшені; чисті залишаються чистими, тритони – тритонами, але з іншими властивостями. Схема обернень інтервалів:

Обертони (нім. Obertone – верхні тони) – ряд додаткових звуків (призвуків), що виникають при звучанні основного тону. При коливанні джерела звука (струни, стовпа повітря тощо) виникає ряд призвуків, які разом з основним тоном утворюють натуральний звукоряд у співвідношенні 1:2:3:4:5...:

Натуральний звукоряд, що виникає при коливанні струни До великої октави

Обертони звучать вище і тихіше основного тону. Вони зливаються з ним і не розпізнаються на слух. Саме обертони надають звуку неповторного тембру.

Обробка – створення до мелодії (часто народної) інструментального супроводу або її багатоголосного викладу.

Обрядова музика – музика, що супроводжує обрядовий ритуал – весілля, поховання, обрядові ігри і дієства, пов'язані із землеробським календарем тощо.

Ода (гр. ode – пісня) – хвалебний твір на честь якоїсь події чи людини. Ода в музиці – урочистий твір для оркестру та хору.

Одноголосся – наявність у музичному творі лише однієї мелодії (голосу) без інших. Один із найбільш ранніх способів виконання музики.

Одноім'яні тональності – тональності, що мають однакові тоніки, але різний лад і різні ключові знаки (наприклад, До мажор – до мінор).

Окта́ва (латин. *octava* – восьма) – 1. *Простий інтервал*, що охоплює вісім ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – 8. Залежно від тонової величини октави інтервал може бути чистим (ч.), збільшеним (зб.), зменшеним (зм). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста октава (ч. 8) має 6 тонів, збільшена октава (зб. 8) – 6,5 тонів, зменшена октава (зм. 8) – 5,5 тонів. 2. Відрізок звукоряду між двома ступенями з однаковою назвою. Включає сім діатонічних або дванадцять хроматичних ступенів. 3. Восьмий ступінь від того, що заданий.

О́пера (італ. *opera* – твір, робота) – музичний твір для театру. Його виконують співаки та оркестр. Опера об'єднує різні види мистецтва. Сценічна дія в ній поєднується з музикою, літературою (*лібрето*), хореографією і образотворчим мистецтвом (декорації, костюми, грим). Провідною є музика, у якій через зіткнення тем, *лейтмотивів* розкривається основний *конфлікт* опери. В опері є інструментальні та вокальні номери.

Інструментальні номери: увертюра, інтродукція, антракт та ін. Вокальні номери:

- *сольні: арія, аріозо, арієта, каватина, речитатив;*
- *ансамблеві: дуєт, терцет, квартет тощо;*
- *хорові.*

Виникла опера в Італії (кінець XVI ст.). Члени гуртка «Флорентійська камерата» (місто Флоренція), прагнучи відродити давньогрецьку трагедію, створили зовсім новий жанр – *Dramma per musica*. Згодом він розвинувся в жанр опери. Її різновид – *opera-seria* (серйозна опера) поширилася по всій Італії. Вона створювалася на міфологічні сюжети і відрізнялася віртуозним співом. Як контраст, у серйозну оперу могли вставлятися комічні епізоди. З них пізніше (у XVIII ст.) сформувалася *opera-buffa*, тобто *комічна опера*. Розквіт опери пов'язаний у XVIII ст. – з іменами К. В. Глюка, В. А. Моцарта; у XIX ст. – Дж. Россіні, Дж. Верді, Ж. Бізе, Р. Вагнера. В Україні перші опери створили М. Березовський, Д. Бортнянський, С. Гулак-Артемівський, М. Лисенко. Авторами українських сучасних опер є М. Скорик, Є. Станкович, А. Загайкевич, І. Небесний та ін.

О́пера-бу́фа (італ. *opera-buffa* – комічна опера) – див. *Опера*.

О́пера-се́рія (італ. *opera-seria* – серйозна опера) – див. *Опера*.

Оперéта (італ. *operetta* – маленька опера) – музично-сценічна вистава переважно комедійного, розважального характеру; вокальні, танцювальні номери в супроводі оркестру тут поєднуються з розмовними сценами (монологами, діалогами). На відміну від водевілю музика в опереті відіграє провідну роль. Проте оперні форми (арії, дуети, ансамблі) простіші, мають пісенно-танцювальний характер. Як жанр оперета виникла у Франції в 1850-ті роки.

Óпус (латин. *opus* – твір, праця) – термін, що використовують для порядкової нумерації творів композитора для упорядкування їх у каталог (скорочено – *op.*).

Оратóрія (латин. *oratio* – красномовний) – великий концертний твір для солістів, хору та симфонічного оркестру з розгорнутим драматичним сюжетом. Виникла ораторія в кінці XVI ст. в Римі спочатку як церковний твір. Віруючі католики збиралися в ораторіях (спеціальних приміщеннях) для читання Біблії. Проповідь і читання обов'язково супроводжувала музика, яку назвали ораторією. У XVIII ст. з'явилися ораторії на світську тематику з сюжетами, запозиченими із міфів, історії тощо (ораторії Г. Ф. Генделя). Складається ораторія з хорових і оркестрових епізодів, що чергуються з аріями та речитативами солістів, ансамблевими номерами. На відміну від *опери* ораторія не має сценічної дії. Від *кантати* її відрізняють більші розміри та розгорнутий сюжет.

Орган

Оргáн (гр. *organon* – знаряддя, інструмент) – духовий клавішний інструмент, відомий з давнини; найбільший за звуковим об'ємом музичний інструмент. Походить від давньогрецької флейти Пана. Особливого поширення набув у Середньовіччі: у 660-му році Папа Римський Віталіан узаконив орган як церковний інструмент. У результаті вдосконалення орган набуває колосальних розмірів. Його механізм приводять у рух повітряні міхи, а звучання забезпечують кілька десятків тисяч олов'яних труб. Кожна клавіша з'єднана з десятками і сотнями таких трубок, що видають звуки однієї висоти, але різного тембру. Вони включаються і виключаються реєстровими ручками, кількість яких може перевищувати сотню. Це дає можливість органу звучати різними голосами. Інструмент надзвичайно багатий на тембри і динамічні відтінки. У XV ст. була винайдена басова клавіатура для ніг (педаль); з XVI ст. кількість ручних клавіа-

тур (мануалів) доходить до п'яти. Діапазон кожного мануалу сягає п'яти октав. Музика для органа записується на трьох нотних станах. У XIV–XVIII ст. орган поширюється по всій Європі. Він вражає своїм пишним зовнішнім оздобленням і могутнім звучанням. Для нього починають писати не тільки церковну, але і світську музику (Дж. Фрескобальді, Д. Букстехуде, Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель). У XIX ст. симфонічний оркестр дещо потіснив орган, але з XX ст. він переживає нову хвилю популярності.

Органний пункт – звук, що довго витримується або повторюється (частіше в басу). Верхні голоси при цьому продовжують свій розвиток. *Тонічний* органний пункт у вступі чи в закінченні твору посилює відчуття тоніки, стійкості. *Домінантовий* органний пункт посилює відчуття очікування розрядки напруги, розв'язання (зустрічається перед репризою). Органний пункт (педаля) може звучати не лише в басу, а і в інших голосах.

Оркестр народних інструментів

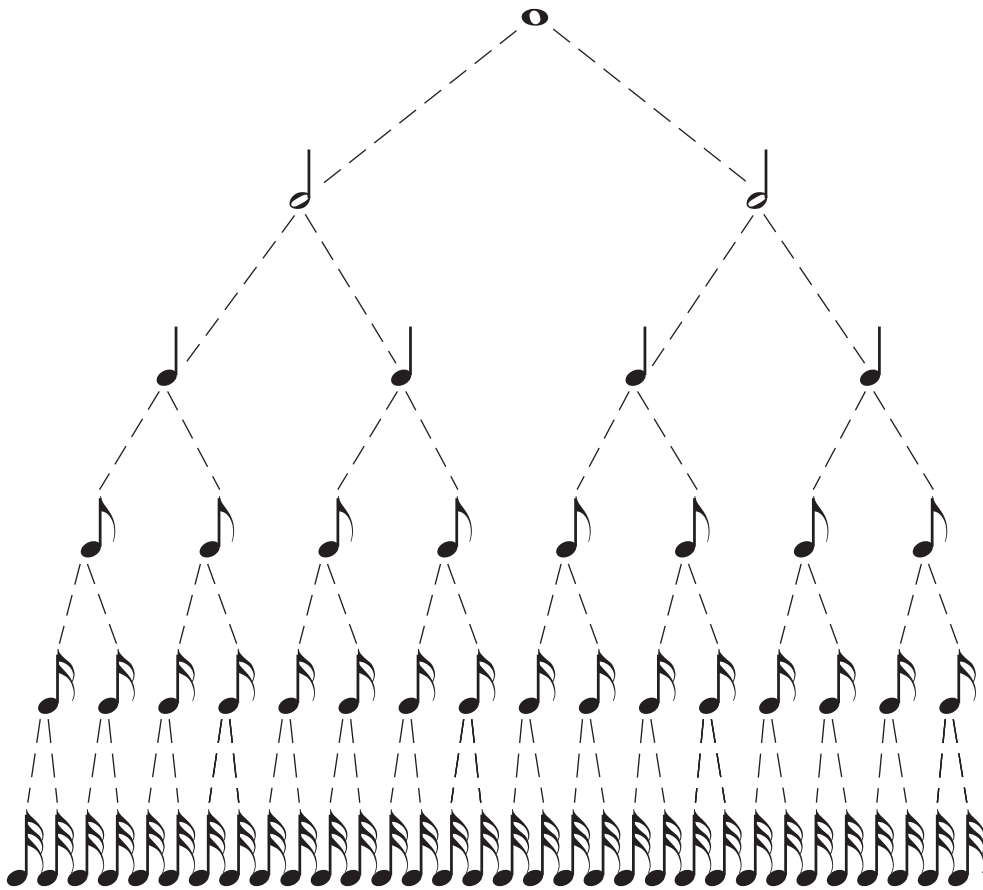
Оркестр (гр. orchestra – у Стародавній Греції – майданчик перед сценою, де розміщувався хор) – великий колектив музикантів, які на різних інструментах спільно грають музичні твори. Залежно від складу інструментів розрізняють такі оркестри: великий симфонічний, малий симфонічний, камерний, духовий, струнний, джазовий, естрадно-симфонічний оркестр, оркестр народних інструментів.

Оркестрування – перекладення будь-якого музичного твору для виконання оркестром або ансамблем певного типу і складу (див. *Інструментування*).

Орнаментика (латин. ornamentum – прикраса) – у музиці – сукупність додаткових звуків (або один звук), що прикрашають основний мелодичний рисунок. Ці музичні звукові прикраси мають спеціальні позначення в нотному тексті чи виписуються дрібними нотами. Орнаментика поділяється: а) на *мелізми* – музичні звороти з невеликою кількістю додаткових звуків (*групето, мордент, трель, форшлаг*; див. *Абревіатура*, 1г); б) на розвинені мелодичні звороти з великою кількістю додаткових звуків; це давні вокальні орнаментальні музичні твори з релігійною тематикою (*юбіляція*) та сучасна вільна орнаментика (*пасаж, фіоритура, колоратура, рулада* тощо).

Основні види поділу тривалостей – дивись схему:

Основні види поділу тривалостей

Особливі види поділу тривалостей – 1. Вільний поділ будь-яких основних тривалостей на три частини замість двох частин:

на п'ять замість чотирьох:

У результаті утворюються особливі групи тривалостей: дуоль, тріоль, квартоль, квінтоль, секстоль тощо. Паузи також використовуються в групах з вільним поділом тривалостей. Утворена група нот (можливо з паузами) з'єднується скобою (або в'язкою), над якою ставлять відповідну цифру. 2. Позначення *шафлу* – тріольної ритмічної групи. У сучасній музиці (джазовій, естрадній тощо) для зручності читання нот музичний матеріал виписують простими восьмими або пунктирним ритмом, а перед початком твору зазначають: дві восьмі під ребром = чверть і восьма як тріоль.

Основна тональність – див. *Головна тональність*.

Основний тон – нижній звук акорду терцієвої побудови (тризвуку, септакорду тощо), його прима.

Основні ступені – див. *Діатонічні ступені*.

Остинато (італ. *ostinato* – постійно) – багаторазове незмінне повторення музичної теми, ритмічної групи, гармонічного звороту, окремого звука (див. *Басо-остинато*).

II

Па (фр. *pas* – крок) – 1. Танцювальний крок, що характеризується певною поставою ніг. 2. Загальна назва будь-якого танцювального руху.

Па д'аксьбн (фр. *pas – крок, танець та action – дія*) – у класичному балеті танець-дія з елементами *пантоміми*, що пов'язаний з розвитком сюжету і розкриває зміст окремої балетної сцени.

Па-де-де (фр. *pas de deux* – танець удвох) – у класичному балеті танцювальний дует, що є однією з основних балетних танцюваль-

них форм. Складається з виходу двох танцівників (антрé), спільної ліричної частини (адажіо), двох віртуозних варіацій – сольних чоловічого і жіночого танців, спільної *коди*.

Па-де-ка́тр (фр. pas de quatre – танець учотирьох) – у класичному балеті танець чотирьох виконавців.

Па-де-труа́ (фр. pas de trois – танець утрьох) – у класичному балеті танець трьох виконавців (двох жінок і чоловіка).

Пантеї́зм (гр. pan – все; teos – бог) – релігія, в основі якої лежить обожнювання природи («бог – це природа», «природа – втілення божества»).

Пантомі́ма (гр. pantomimos: panta – все і mimeomai – наслідую) – 1. Мистецтво передавати думки і почуття за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла. 2. Театральна вистава без словесного тексту, у якій художній образ створюється за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла та супроводжується музикою. 3. Безмовна сцена в опері, драмі тощо, у якій зміст розкривається за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла. 4. У балеті один з основних елементів, епізод нетанцювального характеру, що за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла пов'язує один танець з іншим.

Паралельне голосовéдення – одночасний рух двох і більше голосів в одному напрямку – вгору чи вниз при збереженні однакового інтервалу між ними (наприклад, рух паралельними терціями чи секстами).

Паралельні тона́льності – 1. Дві тональності протилежного нахилу (мажорна і мінорна), які мають однакові основні ступені та ключові знаки, але різні тоніки. У тонічних тризвуках вони мають спільну велику терцію. Паралельний мінор будується від VI ступеня мажору (наприклад, до мажор і ля мінор, соль мажор і мі мінор тощо). Тоніки паралельних тональностей знаходяться на відстані малої терції (тобто півтора тони). 2. У натуральних ладах – тональності різних ладів, які мають однакові звукоряди (наприклад, до іонійський, ре дорійський, мі фрігійський і т. д.). Така взаємодія натурально-ладових форм утворює паралельно-змінний лад (див. *Змінний лад*).

Парафра́з (а) (гр. *paraphrasis* – переказ) – інструментальна віртуозна сольна п’еса, що написана на теми, запозичені в іншого композитора або на народні мелодії (парафрази Ф. Ліста).

Партесний концер́т (латин. *pars* – частина, партія) – великий одночастинний твір на тексти зі Святого Письма, що складається з багатьох розділів. Був основним професійним жанром української музики XVII – першої половини XVIII ст. Виконується концерт хором *а капела*, де кожна хорова група має свою партію (партес). Кількість голосів: 8, 12 і більше (інколи навіть 48). Складність партій вимагала виконавців з високим рівнем підготовки. В основу жанру партесного концерту покладено принцип концертування – зіставлення епізодів хорового *tutti* та окремих груп голосів. Для музики партесного концерту характерні: яскрава емоційність мелодії, постійне зіставлення *гомophonно-гармонічної* та *поліфонічної* фактур, високого і низького регістрів, гучної і тихої динаміки (партесні концерти М. Дилецького).

Партесний спів (латин. *pars* – частина, партія) – вид багатоголосного церковного співу, поширеного в Україні; наприкінці XVI ст. прийшов на зміну одноголосному співу; буквально означає хоровий спів по партіях (голосах). Кожна партія, тобто кожен голос хору – дисканти, альти, тенори і баси – мав свою самостійну мелодію. Записувати мелодію кожного голосу дозволило введення 5-лінійної *нотації*. Партесний спів був без супроводу (*а капела*). Основним жанром партесного співу став *партесний концерт*.

Парті́та (італ. *partire* – поділяти на частини) – різновид інструментальної *сюїти*; старовинна багаточастинна циклічна форма (XVII–XVIII ст.). Партита складалася з різних за характером танців або п’ес (наприклад, партити Й. С. Баха).

Партиту́ра (італ. *partitura* – розподіл) – форма запису багатоголосної музики для оркестру, ансамблю чи хору, у якій партії різних інструментів і голосів зведені на одній сторінці. Усі сторінки з текстом музичного твору зібрані в нотну книгу. У партитурі партія кожного інструмента (чи голосу) розміщується на окремому рядку (нотному стані). У *хоровій* партитурі голоси розміщуються знизу вгору: **бас, тенор, альт, сопрано**. В *оркестровій* партитурі партії записуються по групах музичних інструментів у строго визначеному порядку. Кожна група інструментів має окремо аколаду

(див. *Аколада*) і спільні тактові ризики. Унизу партитурної сторінки – рядки для групи **струнно-смичкових** інструментів; над ними – інструменти **ударної** групи; вище – **мідні**; ще вище – інструменти **дерев'яної** групи. Партії хору, солістів, фортепіано, арфи розміщуються між струнними та ударними. Усередині кожної групи рядки теж строго розподілені: чим вище звучання інструмента, тим вище рядок з його партією (див. *Додатки*).

Партія (латин. *pars* – частина) – 1. Голос або голоси музичного твору для одного чи однорідної групи виконавців (наприклад, партія сопрано; партія перших скрипок). 2. У багатоголосній поліфонічній музиці – те саме, що *голос*. 3. Розділ *експозиції* і *репризи сонатної форми* – *головна* партія, *сполучна* партія, *побічна* партія, *заклучна* партія. 4. У Німеччині – теж саме, що *партита*.

Пасаж (фр. *passage* – прохід, перехід) – висхідна або низхідна послідовність коротких звуків у швидкому темпі. Часто пасаж служить переходом від однієї теми до іншої або з одного регістру до іншого; має гамоподібний чи арпеджований рух. Виконання пасажів вимагає відповідного технічного рівня від виконавця.

Пасакáлія (пасакáлья) (ісп. *pasacalle* від *pasar* – проходити; *calle* – вулиця) – 1. Старовинний іспанський танець у повільному темпі. Музичний розмір $\frac{3}{4}$. 2. Поліфонічна п'єса у формі варіацій з постійним повторенням у басу незмінної одноголосної теми (*basso-ostinato*).

Пасіон, або Страсті (латин. *passio* – страждання) – музичний твір на сюжет з Євангелія, що розповідає про страждання і смерть Ісуса Христа. Твір виконують у церквах на вечірніх службах у Страсну П'ятницю. Виконавці: оркестр, орган, хор, солісти. За жанром пасіон нагадує *ораторію* (пасіони Й. С. Баха: Страсті за Матвієм, Страсті за Іоанном).

Пасторáль (латин. *pastoralis* – пастуший) – музична п'єса, що змальовує безтурботне сільське життя серед природи; пісня пастуха.

Па́уза (гр. *pausis* – перерва, зупинка) – 1. Тимчасова перерва у звучанні одного, кількох або всіх голосів музичного твору на заздалегідь визначений час. 2. Знак, що позначає цю перерву. Паузи є такими ж за тривалостями, як і ноти.

В оркестровій музиці зустрічаються паузи, що тривають декілька тактів. Позначаються однією паузою або спеціальним графічним знаком на цілий такт, над яким ставиться цифра, що вказує на кількість тактів з перервою у звучанні.

Педаль (латин. *pedalis* – ножній) – 1. У фортепіано – ножний важіль для піднімання механізму, що приглушає струни (права педаль) або ослабляє звук (ліва педаль).

♩ – натиснути праву педаль;

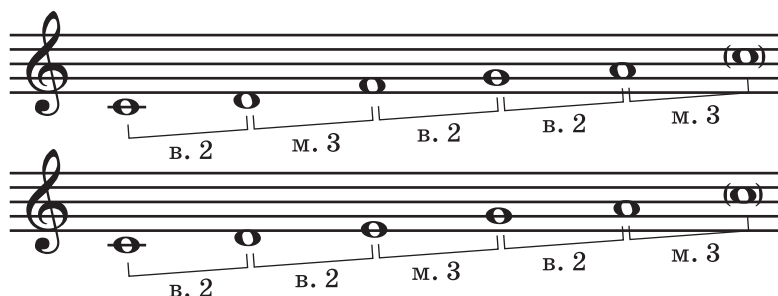
* – відпустити праву педаль;

una corda – грати з лівою педаллю.

2. В органа – клавіатура з великих клавіш, які при натисканні ногою видають низькі звуки. 3. В арфи – ножний важіль для перестроювання струн.

Пейзаж (фр. *peysage*) – зображення картин природи у творах живопису та в музиці.

Пентатоніка (гр. *pen-te* – п'ять і *tonos* – тон) – п'ятиступеневий лад, що не має півтонів. Має два нахили – мажорний та мінорний. Зустрічається в китайській, татарській, шотландській музиці.

Перекладення – обробка музичного твору для іншого виконавського складу.

Період – відносно закінчена музична думка, що втілює один образ. Найчастіше він має 8 або 16 тактів. Квадратний період складається з двох речень. Перше речення завершується *серединною каденцією* (або *кадансом*), а друге речення – *заключною каденцією* в початковій або іншій тональності. Мелодія при цьому розчленовується на частини (на зразок усної мови, де речення відокремлюються паузами чи інтонацією голосу). Періоди зустрічаються у піснях, танцях, маршах та як форма викладення *музичної теми*.

Схема квадратного періоду

Період (8 тактів)			
Перше речення (4 такти)		Друге речення (4 такти)	
1 фраза (2 такти)	2 фраза (2 такти)	3 фраза (2 такти)	4 фраза (2 такти)
СК		ЗК	
СК – серединна каденція		ЗК – заключна каденція	

Квадратний нормативний період за будовою нагадує вірш, який має чотири рядки. Наприклад, вірш І. Кюльської «Нове плаття»:

А я дівчинка мала,
Нове плаття одягла;

Буду в цьому платті
Танцювать на святі.

П

Мелодія, створена на цей текст, буде мати форму періоду.

А я дівчинка мала,	Нове плаття одягла;	Буду в цьому платті	Танцювать на святі.
перша фраза два такти	друга фраза два такти	третя фраза два такти	четверта фраза два такти
перше речення 2 т. + 2 т. = 4 такти		друге речення 2 т. + 2 т. = 4 такти	
період (4 такти + 4 такти = 8 тактів)			

П'єса (фр. *pièce* – шматок) – 1. Невеликий музичний твір, сольний або ансамблевий. 2. Твір для постановки на сцені.

Питальне речення – у музиці: перше речення в періоді, що завершується *половинним кадансом* (див. *Період*). Оскільки половинний каданс має нестійке, незавершене звучання, то питальне речення потребує продовження музичного розвитку.

Піаніно

Піа́но (*p*) (італ. piano) – тихо.

Піа́ніно (італ. pianino – маленьке піано, тобто фортепіано) – струнно-клавішний інструмент, різновид *фортепіано*. Виникло на початку XIX ст. Від роялю відрізняється вертикальним розташуванням струн.

Пі́втoн – найменша відстань між двома сусідніми звуками в європейській музичній системі. Служить мірою для визначення величини усіх інтервалів; $\frac{1}{12}$ частина октави.

Підголoсок – голос, що супроводжує провідний голос основної мелодії в народних піснях. Підголоскове багатоголосся характерне для українських народних пісень, а також пісень інших народів.

Пі́коло (італ. piccolo – маленький) – назва найменшого за розміром та найвищого за регістром різновиду деяких груп інструментів (наприклад, флейта-піколо).

Пісня – невеликий вокальний твір, у якому поєднані вірші та музика; один з найбільш поширених жанрів *вокальної* музики. Може виконуватися з інструментальним супроводом і без нього (*a cappella*). Пісні є народні та авторські.

Пісня без слів – невеликий інструментальний твір наспівного характеру (див. *Інструментальна мініатюра; Мініатюра*).

Пісня-ромáнс – сольний вокальний твір у супроводі інструмента, написаний на літературний текст; один із жанрів українського музичного фольклору. Активно розвивався в XVII–XVIII ст. Має нескладну структуру (куплет або куплет із приспівом), дохідливу просту мелодію, імпровізаційний акомпанемент. Призначався для домашнього побутового виконання.

Пі́цикáто (італ. pizzicato – щипком) – спосіб гри на струнних (смичкових, щипкових, ударних) інструментах: скрипці, домрі, цимбалах тощо. Звуковидобування здійснюється не пристроями (смичком, медіатором, паличками тощо), а за допомогою щипка пальцями (*pizz*).

Плектр (гр. plēktron – вдаряю) – тверда тонка пластина (з целулоїду, шкіри або пластмаси) невеликого розміру із загостреним кінцем для видобування звука на струнних щипкових інструментах (домрі, гітарі, банджо, мандоліні тощо). Має вигляд або пластини у формі незамкнутого кільця, що одягається на палець, або плоскої пластини, що тримається між двома пальцями правої руки (див. *Медіатор*).

Плектр

Пленер (фр. an plein air – на відкритому повітрі) – малювання на свіжому повітрі (за межами майстерні). Для пленерного живопису характерні відчуття повітря, відтворення природніх кольорів та освітлення.

Побічна партія – другий розділ експозиції та репризи сонатної форми. Він є контрастним до головної партії і викладає новий музичний образ – побічну тему (може бути 2, 3 теми). В експозиції побічна партія звучить в іншій (тобто не основній) тональності; у репризи – у головній тональності (див. *Сонатна форма*).

Побічні ступені – II, III, VI, VII ступені в мажорі та мінорі.

Побічні трізвуки – трізвуки, що побудовані на побічних ступенях.

Півний каданс – завершення гармонічного руху тонічним трізвучком з основним тоном у басу (див. *Каданс, Каденція*).

Повторність – принцип розвитку музичного матеріалу, в основі якого – повторення окремих елементів (точно чи видозмінене).

Подвійна фіґа – фіґа, що побудована на двох темах.

Поєма (гр. роіема – твір) – назва деяких музичних творів ліричного змісту, що можуть бути різними за жанром і формою: невелика програмна інструментальна п'єса; великий одночастинний оркестровий програмний твір; великий вокальний чи вокально-інструментальний твір.

Полі (гр. роlύ – багато) – перша частина складних слів, що відповідає слову «багато» (*поліфонія, поліритмія* тощо).

Полірітмія – у багатоголосній музиці (у різних голосах) – одночасне сполучення двох і більше різних ритмічних груп (групи з *основним поділом тривалостей* і групи з *особливим видом поділу тривалостей*): тріолі з дуоллю, кuartолі з квінтоллю тощо.

Полістилістика – навмисне поєднання в одному творі різних стилевих ознак.

Політональність – у багатоголосній музиці поєднання в одночасному звучанні двох і більше мелодичних ліній або гармонічних (акордових) послідовностей, що належать до різних тональностей.

Поліфонія (гр. *poly* – багато; *phone* – звук) – вид багатоголосся. Це поєднання двох або більше рівноправних мелодичних ліній (голосів). Існують: а) *підголоскова поліфонія* (поєднання мелодії та її підголосків), б) *імітаційна поліфонія* (почергове проведення в кожному з голосів однієї і тієї ж теми), в) *контрастна поліфонія* (поєднання різних, контрастних тем). Ці види можуть поєднуватися композиторами.

Половінний каданс – закінчення гармонічного руху на домінантовому акорді. Прикладом може бути закінчення першого речення *періоду*.

Полонез (фр. *polonaise* – польський) – старовинний бальний польський танець-хода урочистого характеру. Походить від народного танцю *ходзони*. Відомий з XVI ст. як «піший» танець, «танець-хода» лицарів-воїнів. З XVIII ст. поширився по всій Європі під назвою *полонез*. У XIX ст. полонезом відкривали святкові танцювальні вечори й придворні бали. Розмір $\frac{3}{4}$, темп – помірний; в акомпанементі – ритмічна група: $\frac{3}{4}$. Виконувався особливим «полонезним» кроком з присіданням на третій долі такту.

Полонез

Полька

Полька (чес. *pulka* – півкроку, половина) – чеський народний парний танець у швидкому темпі; розмір $\frac{2}{4}$. У мелодії часто зустрічається ритмічна група восьма та дві шістнадцятих. Виконують дрібними кроками з легкими стрибками та поворотами. У XIX ст. польку танцювали на балах.

Ритмічний рисунок мелодії:

Характерний акомпанемент:

Попму́зика (скорочено від «популярна музика») – музика, призначена для розваг та відпочинку.

Попурі (фр. *pot-pourri* – суміш, всяка всячина; їжа з різних сортів м'яса) – вільна за формою п'єса, складена із запозичених мелодій.

Портамéнто (італ. *portamento* – перенесення; від *portare la voce* – переносити голос) – один із способів виконання звука: легке уповільнене ковзання від одного звука до іншого. Для видобування глибокого звука на фортепіано кожна клавіша береться зверху глибоким доторком; на струнному інструменті портаменто виконується ковзанням пальця по струні (див. *Штрихи; Акцент*).

Постлю́дія – заключний розділ твору; у вокальних творах – інструментальне завершення.

Прелю́д, прелю́дія (латин. *praeludo* – робити вступ) – невелика п'єса імпровізаційного характеру, яка виконувала роль вступу до більш складного твору (наприклад, *фуги*). У ХІХ ст. стала самостійним твором (прелюдії Ф. Шопена та інших композиторів).

Прі́ма (латин. *prima* – перша) – 1. *Простий інтервал*, сполучення двох звуків одного і того ж ступеня. Цифровий показник – «1». Залежно від тонової величини прими інтервал може бути чистим (ч.), збільшеним (зб.). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста прима (ч. 1) має 0 тонів; збільшена прима (зб. 1) – 0,5 тону (півтону). 2. Те саме, що й *основний тон* акорду. 3. Різновид окремих інструментів (домра-прима, кобза-прима та інші). 4. У театрі – виконавиця перших ролей.

Пріспів – частина куплетної форми, що повторюється без змін після заспіву (див. *Музична форма*).

Програ́мна му́зика – інструментальна музика, зміст якої композитор розкриває в назві твору або *епіграфі* (інколи – у спеціальній літературній програмі): «Ранок» Е. Гріга; «Дощик» В. Косенка.

Проло́г (гр. *prologos*, *pro* – спереду; *logos* – слово) – вступ, передмова; вступна частина опери чи балету.

Просві́тництво – ідейний напрям 2-ї половини XVIII ст. – початку XIX ст. Просвітники – видатні письменники, філософи та мислителі – схилилися перед Розумом і Наукою. Вони проповідували ідеї природовідповідного розвитку людини, суспільства, держави і вірили, що розповсюдження освіти і культури приведе до викорінення зла на землі. У Франції група мислителів, яких стали називати «енциклопедистами» – Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо та ін., у 1751–1780 рр. об'єдналася навколо видання «Енциклопедії». Епоха Просвітництва підготувала Велику французьку революцію (1789 р.), що проголосила лозунги Братерства, Рівності, Свободи.

Проста́ двочасті́нна фо́рма – музична форма, що складається з двох розділів за схемою (AA₁ або АВ); перший з них – період; другий – не складніший за будовою (див. *Двочастинна форма, Музична форма*).

Проста́ тричасті́нна фо́рма (репрі́зна) – музична форма, що складається з трьох розділів за схемою АВА. Всі розділи не складніші за форму періоду (див. *Тричастинна форма, Музична форма*).

Прості́ інтерва́ли – інтервали, у яких відстань між *основою* інтервалу та його *вершиною* є в межах октави. Прості інтервали можуть бути чистими, малими, великими, збільшеними, зменшеними (див. *Інтервали*). До простих інтервалів належать: *прима, секунда, терція, кварта, квінта, секста, септима, октава* (див. *Додатки*).

Протеста́нтський хорáл – духовний пісенспів німецькою мовою, пов'язаний з обрядами протестантської церкви. Викладався 4-голосно з однаковим у всіх голосах ритмом. Нескладна мелодія звучала у верхньому голосі. На основі протестантського хоралу створювалися хоральні обробки; найвідоміші належать Й. С. Баху.

Протискладення – мелодія, що звучить одночасно з темою fugи або іншого поліфонічного твору (*контрапункт* до теми).

Прохідні зв'язки – *неакордові* звуки, що з'являються між двома сусідніми *акордовими* звуками і заповнюють проміжок між ними при поступеному русі вгору або вниз.

Псалмодія (гр. psalmos – православня пісня і ode – спів) – спів релігійного тексту у вигляді мелодизованої декламації (за принципом: 1 звук – 1 склад тексту).

Пуантилізм (фр. pointillisme від point – крапка) – один із методів композиції ХХ ст. Музичний твір утворюється із «крапок»-звуків, роз'єднаних паузами та (або) стрибками на широкі інтервали.

Пунктирний ритм (латин. punctum – крапка) – ритм, у позначенні якого є нота з крапкою; ритмічна група, що переважно складається з довгого звука на сильній долі та короткого (втричі коротшого) на слабкій долі. Позначається: – довгий пунктир, – короткий пунктир, – зворотній пунктир. Пунктирний ритм зустрічається в маршах, енергійних піснях тощо.

Р

Рапсод (гр. rhapsodos – той, хто складає пісні) – у Стародавній Греції (VII–V ст. до н. е.) мандрівний співак-декламатор, який виконував *епічні* пісні під *акомпанемент* ліри, кіфари чи інших інструментів.

Рапсодія (гр. rhapsodia) – 1. Пісня *рапсода*. 2. Віртуозний інструментальний твір з використанням мелодій народних пісень і танців. Має вільну форму, що складається з *контрастних* епізодів.

Реалізм (латин. realis – матеріальний) – напрям у літературі та інших видах мистецтва, що правдиво відображає дійсність.

Регент (латин. regens, regentis – правлячий) – у музиці – керівник (диригент) церковного хору.

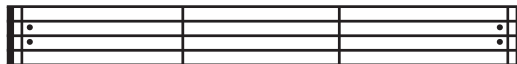
Регістр (латин. *registrum* – список, перелік) – 1. Частина музичного *діапазону*, звуки якої близькі за висотою та *тембром*. Увесь музичний діапазон поділяється на три реєстри: низький, середній, високий. 2. Частина звукового діапазону музичного інструмента або співацького голосу. За звучанням розрізняють низький, середній та високий реєстри.

Регтайм (англ. *ragtime*; *ragged* – рваний; *ragged time* – синкопований ритм) – 1. Жанр американської танцювальної музики (XIX ст.), один із попередників джазу. Характерне поєднання двох ритмічних ліній: гостро *синкопованої* мелодії з «рваним» ритмом та чіткого акомпанементу в ритмі стрімкого кроку. 2. Американський салонний і бальний танець, що виник на основі танцювальної форми регтайму (початок XX ст.). Став основою для тустепу, уанстепу, фокстроту.

Реквієм (латин. *requies* – спокій) – 1. Католицька заупокійна меса. 2. Великий циклічний твір траурного характеру для солістів, хору та оркестру (Реквієми В. А. Моцарта, Дж. Верді, І. Стравинського, В. Сильвестрова та ін.).

Ренесанс (фр. *renaissance* – відродження) – див. *Відродження*.

Репріза (фр. *reprise* – повторення, відновлення) – 1. Повторення будь-якого розділу музичного твору або усієї п'єси без змін. 2. У *сонатній формі* – третій, останній з основних розділів, що йде після *експозиції* та *розробки*. 3. Назва знаку скороченого запису нотного тексту при повторенні усієї п'єси або її частини без змін (див. *Абревіатура*, 2а).

Рефрэн (фр. *refrain* – приспів) – основний розділ рондо (А), що повторюється кілька разів, чергуючись з іншими розділами – *епізодами* (див. *Рондо*):

Речення – частина *періоду*, що закінчується *кадансом*. У найбільш типовому квадратному періоді – два речення; перше закінчується половинним кадансом, друге – заключним. Речення може складатися із *фраз* (частіше – двох) або бути цілісним.

Речитатів (латин. *recitare* – читати вслух, розповідати) – вокальна мелодія, наближена до розмовної мови; передає інтонації та ритм мови, має вільну будову без чіткого поділу на речення і періоди. Основні різновиди речитативу: а) *строгий* або *речитатив-секо* (італ. *сессо* – сухий; виконується «говірком»); б) декламація або *акомпанований речитатив* (більш наспівний, підтриманий розвиненим супроводом). В опері (кантаті, ораторії) речитатив поєднує сольні, ансамблеві, хорова та інструментальні номери; він може бути вступною частиною арії. Саме речитатив здійснює функцію розвитку сюжету.

Ригодон (фр. *rigodon*) – французький танець XVII ст. Має швидкий темп, розмір $\frac{2}{2}$ і починається затактом. Характер танцю – жвавий, веселий.

Римська нумерація:

Арабські цифри	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Римські цифри	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Арабські цифри	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Римські цифри	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI

Ритм (гр. *rhythmos* – розмірений рух) – чергування однакових або різних за *тривалістю* (довгих і коротких) звуків і пауз у музиці. Яскравий виражальний засіб музики.

Ритмічна група – 1. Послідовність тривалостей, яка часто повторюється у творі і є характерною для цього твору. 2. Послідовність тривалостей, що є характерною ознакою одного з музичних жанрів (наприклад, ритмічна група полонезу $\frac{3}{4}$, мазурки $\frac{3}{4}$). 3. Група музикантів, які виконують в ансамблі чи оркестрі функцію ритмічного супроводу.

Ритмічний рисунок – ритмічна сторона мелодії без її звуковисотності.

Риф (англ. *riff*) – багаторазове повторення короткої мелодичної фрази (*остинато* на 2 або 4 такти); прийом мелодичної техніки *джазу*. Використовується як засіб посилення динаміки або як

стійка форма супроводу соліста-імпровізатора. Часто зустрічається в різних формах афроамериканського фольклору.

Ріг (ріжок) – духовий музичний інструмент, що виготовлений з рогів тварин. Спочатку був сигнальним інструментом у воїнів, пастухів, мисливців, пізніше застосовувався музикантами як духовий інструмент. Має хроматичний звукоряд в обсязі октави. Унаслідок модифікації та вдосконалення різновидів рогу став основою різних духових інструментів (див. *Валторна, Тромбон*).

Розв'язання – 1. Перехід нестійкого ступеня ладу в стійкий на основі ладового тяжіння. 2. Перехід дисонуючого інтервалу в *консонанс*. 3. Перехід дисонуючого акорду в консонуючий. Дисонантні інтервали чи акорди викликають у слухача відчуття нестійкості, напруги. У момент переходу дисонансу в консонанс напруженість одного інтервалу (акорду) знаходить заспокоєння в стійкості наступного інтервалу (акорду).

Розмір такту (тактовий розмір) – цифрове позначення метру; кількість і тривалість ритмічних долей в одному такті, що позначається двома цифрами. Цифри розташовані одна над одною у вигляді дроби, що виставляється на початку твору, після ключа і ключових знаків або при зміні розміру.

Alla breve

Менш розповсюджені розміри:

Нижня цифра дроби вказує на тривалість однієї долі (одиниця виміру), а верхня – на кількість цих долей (дві чверті; три восьмих тощо). Розміри бувають прості ($\frac{2}{4}$; $\frac{3}{4}$), складні ($\frac{4}{4}$; $\frac{6}{8}$; $\frac{9}{8}$), мішані ($\frac{5}{4}$; $\frac{7}{4}$), а також постійні та змінні.

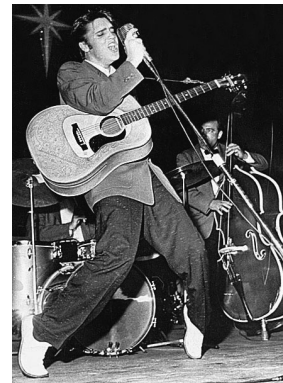

Розробка – 1. Середній розділ *сонатної форми*, що знаходиться між *експозицією* та *репризою*. Це найбільш напружений розділ сонатної форми, у якому відбувається розвиток (або навіть «боротьба») тем-образів, викладених в експозиції. Для розробки характерні тональна нестійкість, дроблення тем експозиції, їхній варіантний або мотивний розвиток, інші зміни – ритмічні, ладогармонічні, регістрові, тембральні і навіть поява в розвитку нових тем тощо.

2. Розвиток однієї або кількох музичних тем.

Рок-музика – одна із течій сучасної масової культури. Сформувалась у Великобританії та США на межі 50–60-х років ХХ ст. Походить від *рок-н-ролу* та ритм-енд-блюзу. Має цілий ряд напрямів. Характерними ознаками рок-музики є: опора на блюзовий звуко-ряд, рифи, надмірна метроритмічна основа, синкопований ритм, використання електронного перетворення і підсилення звука, надвисокий рівень вокальної та інструментальної експресії, емоційний посыл (драйв). Для рок-музики є важливим не стільки сам твір, скільки його виконання. Нерідко автори академічної музики застосовують елементи рок-музики у своїх творах.

Рок-н-рол (англ. rock'n'roll – rock and roll – гойдайся і крутись) – парний імпровізаційний танець американського походження. Був популярний у 50-ті роки ХХ ст. Розмір $\frac{4}{4}$, темп – від помірнього до швидкого. Характеризується простою мелодією на основі *риффу* та важким одноманітним ритмом з акцентами на другій і четвертій долях такту. Відрізняється експресивністю і складними хореографічними підтримками. Став поштовхом для появи інших танців (шейк, твіст, джайв, халі-галі), а також основою рок-музики.

Елвіс Преслі

Рококо́ (фр. госо́ – мушля) – стильовий напрям мистецтва початку ХVІІІ ст., особливо поширений у Франції. Проявився у вишуканому оздобленні інтер'єрів палаців, предметів побуту, одягу (костюм французьких аристократів завдавав тон європейській моді). Для декору характерна вибагливість форм, використання орнаментальних рисунків у настінних розписах та в оздобленні меблів. Рококо в музиці проявилось у творчості французьких композиторів Луї і Франсуа Куперенів, Ж. Ф. Рамо, Л. К. Дакена. Їхні твори

Палац Келуш.
Португалія

Палац Сан-Сусі.
Потсдам. Німеччина

для клавесину відрізнялися вишуканістю, граціозністю, великою кількістю *мелізмів*. Широко використовувалася форма *рондо*.

Рок-опера – музичний твір для театру, написаний в стилі рок-музики. Витоки рок-опери пов’язані з мюзиклом. Традиційні оперні форми поєднуються в ній з елементами рок-музики, джазу, фольклору та сучасною хореографією. Як жанр рок-опера сформувалася в США в 60-х роках ХХ ст. (перша рок-опера – «Волосся» Г. Макдермота, 1967 р.). Яскравим явищем світової музики стали рок-опери Е. Л. Веббера: «Ісус Христос – суперзірка», «Евіта», «Коти», «Привид опери». Історія української рок-опери веде свій початок від «Енеїди» С. Бедусенка (1985 р.) та «Білої ворони» Г. Татарченка (1989 р.).

Романс (ісп. romance) – сольний вокальний твір ліричного змісту з інструментальним супроводом (частіше фортепіано чи гітари), написаний на поетичний текст. Від пісні відрізняється більш тісним зв’язком слова і музики, більшою змістовністю партії фортепіано, що переростає із супроводу голосу в рівноправного учасника ансамблю. Термін *романс* виник в Іспанії в середні віки. Так називалася світська пісня іспанською (романською) мовою. У новій якості романс відродився в другій половині ХVІІІ ст. у вигляді сентиментальних мелодій з нескладним акомпанементом. У ХІХ ст. стає одним з провідних жанрів. Романс змальовує внутрішній світ людини – її почуття і настрої, що є характерним для музики *романтизму*. В українській музиці до жанру романсу зверталися Д. Бортнянський, М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, В. Косенко, Б. Лятошинський, А. Кос-Анатольський, О. Білаш, І. Карабиць, І. Шамо та ін.

Романський стиль (латин. romanus – римський – такий, що пов’язаний з давньоримською культурою) – стиль мистецтва

Абатство Марія Лаах. Німеччина

Тимпан собору Сен-Лазар в Отені

Західної Європи в епоху раннього Середньовіччя (X–XII ст.). У цей час відбувається зростання міст, розповсюдження торгівлі, розквіт архітектури, скульптури і живопису. Будуються споруди оборонного призначення, укріплені замки феодалів, собори, церкви і монастирі з товстими мурованими стінами (наприклад, Лондонський Тауер, 1085 р.). Архітектурні споруди збагачені скульптурою, живописом, мозаїкою. Феодали успадкували від римлян культ бенкетів. Обід супроводжувався виступами мандрівних артистів, подорожуючих *менестрелів*.

Романтизм (фр. *romantisme*) – ідейний та художній напрям європейського мистецтва XIX ст. Виник як результат розчарування художників у результатах Великої французької революції 1789–1794 рр. У центрі уваги поетів та музикантів – внутрішній світ людини. Головний принцип романтизму – протиставлення мрії та реальності. Це породжує конфліктність, перевагу трагічних мотивів самотності, ідеалізацію минулого, народного побуту, природи. В епоху романтизму музика займає провідне місце серед мистецтв, оскільки найповніше передає почуття людини.

Характерні риси романтизму:

- передача в музиці багатства почуттів людини;
- різкий конфлікт з навколишньою дійсністю;
- втілення образу надзвичайного героя;
- інтерес до народної творчості (легенд, пісень);
- звернення до фантастичних сюжетів, до образів природи;
- тісний зв'язок з літературою, живописом, що привело до появи *програмних* творів;
- розширюється коло музичних форм: з одного боку – тяжіння до мініатюри (пісня і романс, музичний момент, ноктюрн тощо), з іншого – до вільних та змішаних форм: симфонічна поема, балада, рапсодія, фантазія;

Т. Гейнсборо.
Герцогиня
де Бофор

Т. Гейнсборо.
Портрет
містера та
місіс Халлетт

В. Гаузе.
Імператорський бал
у Відні

- розквіт національних музичних шкіл: польської (Ф. Шопен), норвезької (Е. Гріг), іспанської (І. Альбеніс), чеської (Б. Сметана, А. Дворжак), угорської (Ф. Ліст), французької (Г. Берліоз, Ж. Бізе), української (М. Лисенко, М. Колачевський).

Композитори-романтики: перший період (20-ті роки ХІХ ст.) – Ф. Шуберт, К. М. Вебер, Дж. Россіні, Ф. Мендельсон; другий період (1830–1850) – Н. Паганіні, Ф. Шопен, Р. Шуман, Г. Берліоз, Ф. Ліст; третій період (друга половина ХІХ ст.) – Дж. Верді, Р. Вагнер, Й. Брамс, продовжує творити Ф. Ліст; Е. Гріг, Г. Малер, Р. Штраус.

Романтичний – емоційно-піднесений, мрійливий.

Рондо (італ. rondo – коло; ходіння по колу) – музична форма, у якій різні музичні епізоди (позначимо їх В, С, D, E) чергуються з повторенням однієї і тієї ж теми (рефрен А) за схемою А В А С А D А E А. Рондо починається і закінчується рефреном (А), утворюючи ніби замкнуте коло. Походить рондо від народних танців. У деяких з них солісти почергово виконують все нові й нові фігури, а хоровод після кожного сольного виступу рухається по колу з одним і тим же приспівом (його називають «рефрен»). Так, у музику рондо періодично повертається одна і та ж тема (А), а між її повторенням щоразу виникають нові музичні епізоди (В, С, D, E і т.д.). Графічно цю схему можна зобразити так:

Риси рондальності, для прикладу, проявляються в дитячій казці «Колобок».

Рондо-соната – музична форма, у якій поєднуються риси рондо і сонати: експозиція і реприза будуються, як у сонатній формі; розробка ж може замінюватись повторенням головної партії в основній тональності (як рефрен) та епізодом; це надає схожості з формою рондо. Форма рондо-соната часто зустрічається у фіналах сонатного циклу.

Рояль (фр. royal – королівський) – струнний ударно-клавішний інструмент, горизонтальний різновид *фортепіано*; концертний інструмент. Порівняно з *піаніно* рояль має більшу силу звука. Завдяки більшій довжині басових струн інструмент має крилоподібну форму.

Рояль

Рубато (італ. rubato; tempo rubato) – вільне виконання окремого фрагмента, фрази або пасажу музичного твору, при якому не дотримується основний темп.

Рулада (фр. goulade – катати вперед і назад) – швидкий віртуозний висхідний або низхідний *пасаж*. Найчастіше зустрічається в партіях колоратурного сопрано.

Румба

Румба (ісп. rumba) – сучасний парний бальний танець латиноамериканського походження. Розмір $\frac{4}{4}$; синкопований ритм, темп помірний з різким прискоренням останньої частини. Набув значного поширення у 20-х роках ХХ ст.

С

Саксофон (фр. saxophone від гр. phone – звук) – духовий язичковий інструмент. Винайдений у 1840 р. бельгійським майстром А. Саксом. Належить до групи дерев'яних духових, хоч виготовляється з латуні або срібла. Це сполучна ланка між дерев'яними та мідними духовими інструментами. Має великі технічні можливості,

Саксофон

Самба

М. Пепейн.
Весільний бал

своєрідний тембр. Використовується в симфонічних, духових та джазових оркестрах і ансамблях, а також як сольний інструмент. До родини саксофонів входить 7 різновидів.

Самба (португ. *samba*) – сучасний бальний танець бразильського походження. Поширився в Європі в середині 40-х рр. ХХ ст. Має експресивний характер, швидкий чи помірно швидкий темп. Розмір $\frac{4}{4}$; $\frac{2}{4}$, однак на кожний такт припадає три кроки (повільний, швидкий, швидкий). Тому самба часто сприймається як тридольний танець.

Сарабанда (ісп. *zarabanda*) – старовинний іспанський народний танець-хода похмурого величного характеру. Звучання сарабанди супроводжувало поховальні процесії на зразок траурного маршу. З ХVI–ХVII ст. набула поширення як парний бальний танець, що виконувався шляхетно і церемонно. Розмір $\frac{3}{2}$; має «важку» другу долю, на якій наче затримується крок. Входить до складу старовинної танцювальної *сюїти*; знаходиться між *курантою* і *жигою*.

Свиріль – народний духовий музичний інструмент, що схожий на поздовжню флейту. Виготовляється з дерева або тростини очерету (тепер пластмаси чи металу). Має діатонічний звукоряд. Зустрічаються одноствольна, двоствольна і багатоствольна свирілі. Багатоствольна свиріль відома в Україні під назвою *кувички*. Використовується в ансамблях та оркестрах народних інструментів.

Світська музика – різноманітна за тематикою інструментальна та вокальна музика. Розвивалася паралельно з церковною музикою.

Сегіділья (ісп. *seguidilia*) – іспанський народний танець. Супроводжується співом і грою на гітарі, а також вистукуванням на кастаньєтах. Розмір $\frac{3}{4}$; $\frac{3}{8}$, темп швидкий; характерний ритмічний рисунок: $\frac{3}{4}$. Виконують одна або дві жінки чи кілька пар жінок.

Секвѐнція (латин. sequentia від sequor – іду слідом) – 1. Повторення мелодичного або гармонічного звороту (мотиву чи послідовності акордів) від іншого звука, слідом за першим проведенням. Переміщення може відбуватися вгору чи вниз: а) по ступенях тональності; б) на певний інтервал. Секвенція є *тональною*, якщо проходить в одній тональності, та *модулюючою*, якщо переходить з однієї тональності в іншу. Напрямок руху секвенції має велике значення для розвитку музичного образу. Секвенція угору посилює напругу. Цей прийом часто використовується в розробках сонатної форми. Низхідна секвенція послаблює напругу. 2. Жанр середньовічного релігійного співу, один із жанрів григоріанського хоралу.

Секвѐнція «Dies irae» (латин. dies irae – день гніву) – середньовічний релігійний спів; спочатку входив до *григоріанського хоралу*. З XVI ст. є однією з обов'язкових частин *реквієму* – драматичною кульмінацією твору. Багато видатних композиторів використовували цей наспів у своїй творчості як музичний символ смерті.

Сѐкста (латин. sexta – шоста) – *простий інтервал*, що охоплює шість ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «6». Залежно від тонової величини діатонічна секста може бути малою (м.), великою (в.). Скорочене позначення та кількість тонів: мала секста (м. 6) має 4 тони; велика секста (в. 6) – 4,5 тонів.

Секстакорд – акорд, що є першим *оберненням* тризвуку і складається послідовно з терції та квати. Нижнім звуком є *терцієвий тон* тризвуку. Позначається так само як тризвук, обернення якого він є, тільки з цифровим показником 6, оскільки між крайніми звуками утворюється інтервал секста: великий або мажорний секстакорд – B_6 ; малий або мінорний секстакорд – M_6 ; тонічний секстакорд – T_6 або t_6 ; субдомінантовий секстакорд – S_6 або s_6 ; домінантовий секстакорд – D_6 або d_6 (див. *Додатки*).

Секстѐт (латин. sextus – шостий) – 1. Ансамбль із шести виконавців (співаків або/та інструменталістів), кожен із яких має окрему партію. 2. Музичний твір для шести виконавців з окремою партією кожного.

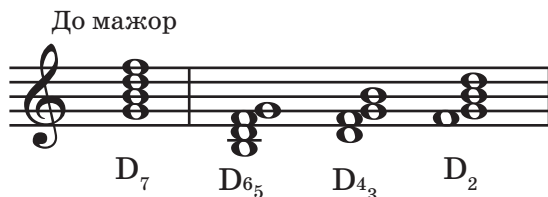
Секунда (латин. sekunda – друга) – *простий інтервал*, що охоплює два сусідні ступеня звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «2». Залежно від тонової величини секунди інтервал може

бути малим (м.), великим (в.), збільшеним (зб.). Скорочене позначення і кількість тонів: мала секунда (м. 2) має 0,5 тону (півтону); велика секунда (в. 2) – 1 тон; збільшена секунда (зб. 2) – 1,5 тонів. Належить до *дисонансів*.

Секунда́орд – акорд, що є третім оберненням *септакорду*. Його нижнім звуком стає *септима* септакорду. Назва походить від інтервалу секунди, що утворюється між нижнім звуком акорду і його *основним* тоном. Позначається так само як септакорд, оберненням якого він є, тільки з цифровим показником «2» (див. *Додатки*).

Сентименталі́зм (фр. *sentiment* – почуття) – літературний напрям другої половини XVIII – початку XIX століття, що розвивався як заперечення класицизму; характеризувався особливою увагою до особистого духовного світу людини та природи; водночас відзначався ідеалізацією дійсності та підвищеною емоційністю в її зображенні. В Україні сентименталізм проявився у творчості І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка. Сентиментальний – надмірно чутливий, ніжний у прояві почуттів.

Септако́рд – акорд терцієвої будови, що складається з чотирьох різних звуків, розташованих по терціях. Його крайні звуки утворюють септиму (звідси й назва). Цифровий показник – «7». Залежно від *тонової* величини септими септакорд може бути великим (В), малим (М) або зменшеним (Зм); залежно від різновиду тризвуку в основі септакорду – мажорним, мінорним, зменшеним. Звуки акорду називаються (починаючи знизу): *основний тон* (1), *терцієвий тон* (3), *квінтовий тон* (5), *септимовий тон* (7); (див. *Акорд*). Септакорд має три обернення: *квінтсекстакорд* (${}^6_5$), *терцквартакорд* (${}^4_3$), *секундакорд* (2) (див. *Додатки*).

Септе́т (латин. *septem* – сім) – 1. Ансамбль із семи виконавців (співаків або/та інструменталістів), кожен із яких має окрему партію. 2. Музичний твір для семи виконавців з окремою партією в кожного.

Септима (латин. *septima* – сьома) – *простий інтервал*, що охоплює сім ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «7». Залежно від тонової величини септими інтервал може бути малим (м.), великим (в.), зменшеним (зм.). Скорочене позначення та кількість тонів: мала септима (м. 7) має 5 тонів; велика септима (в. 7) – 5,5 тонів; зменшена септима (зм. 7) – 4,5 тонів. Належить до *дисонансів*.

Мозаїка.
Собор Монреале.
Сицилія

Реймський
собор

Рогір ван дер Вейден.
Портрет
дамі

Середньовіччя – наступна епоха після Античності. Охоплює V–XIII ст. Розподіляється на три періоди: V–VIII ст. – раннє Середньовіччя; VIII–XI ст. – середнє; XI–XIII ст. – пізнє. Це час формування народів, держав і культури Європи. На зміну язичництву прийшло християнство, яке стало основою духовного життя. В стінах християнських храмів і монастирів почали розвиватися наука, освіта, література, архітектура, живопис, професійна музика. Найяскравішим виявом раннього Середньовіччя в музиці стає *григоріанський хорал*. Використовуються два способи співу: *псалмодія* і *юбіляція*. Записувався григоріанський хорал за допомогою *невм*. **Середній** період Середньовіччя – час романського стилю, розвитку лицарської культури, музичної теорії (Гвідо із Ареццо, див. *Нотация*), цехової музики; творчість *трубадурів*, *труверів*, *мінезингерів* та *шпільманів*. Період *пізнього* Середньовіччя пов'язаний з готичним стилем мистецтва (див. *Готика*). Відбувається розвиток багатоголосся, *світської* вокальної та інструментальної музики.

Середня частина – другий розділ тричастинної форми.

Серенада (фр. serenade; іт. sera – вечір) – 1. Пісня-заклик, яку виконували увечері чи вночі під вікнами коханої під акомпанемент струнних щипкових інструментів – лютні, гітари. Була поширена в Італії та Іспанії. 2. У XVII–XVIII ст. – циклічний твір для інструментального ансамблю чи оркестру; виконувався на свіжому повітрі. 3. З XIX ст. – інструментальний або вокальний твір, що пов'язаний з образами кохання.

Серійна музика (латин. series – ряд) – музика, що створена на основі серійної композиторської техніки, яку в XX ст. запропонував А. Шенберг і розвинув А. Веберн. Її основою є *додекафонія* – звуко-рядна система з 12-ти рівноправних звуків, де жоден звук не повторюється частіше за інших. Порядок (послідовність) звучання задає *серія* – ряд із 12-ти різних тонів. Вона може бути 4-х видів: а) основний вид; б) інверсія (обернення); в) ракохід (рух від кінця до початку); г) інверсія ракоходу, тобто його обернення. Кожна з цих форм може мати 12 висотних позицій (*транспонуватися*). У цій техніці творили композитори А. Шенберг, А. Берг, А. Веберн, Л. Грабовський та багато інших відомих композиторів.

Сильна доля – див. *Доля такту*.

Симфоніета (італ. simfonietta) – невелика симфонія.

Симфонізм – метод композиції, що розкриває музичний образ у процесі його становлення. Художній задум розкривається за допомогою послідовного музичного розвитку, що втілюється в зіставленні (часто конфліктному) тем та тематичних елементів, у видозмінюванні музичних образів.

Симфонічна картинка – одночастинний *програмний* симфонічний твір. Має зображальний або описовий характер. Зміст музики пов'язаний з літературним твором або визначений програмою композитора. Музична форма здебільшого довільна, часто варіаційна.

Симфонічна музика – музика, що призначена для виконання симфонічним оркестром. Жанри симфонічної музики різноманітні. Це й мініатюри, і циклічні твори, що складаються з кількох частин (симфонія, симфоніета; симфонічна сюїта, оркестрова серенада),

А. Ватто.
Пісня про любов

Національний заслужений академічний
симфонічний оркестр України

і великі одночастинні твори (симфонічна картина, симфонічна поема, симфонічна фантазія, симфонічна увертюра, рапсодія тощо).

Симфонічна поема – одночастинний великий програмний симфонічний твір. Втілює в музиці конкретний сюжет або ідею. Жанр симфонічної поеми започаткував Ф. Ліст.

Симфонічний оркестр (далі – С. о.) – найбільш досконалий вид оркестру. Він бере участь у виконанні симфоній, опер, балетів та інших творів, написаних для нього. Сучасний С. о. є результатом тривалого історичного розвитку симфонічної музики та оркестрових музичних інструментів; остаточно сформувався в кінці XVIII ст. у творчій практиці Й. Гайдна (див. *Малий симфонічний оркестр*). Склад С. о. зростає, збагачувалась його звукова палітра. Значну роль у становленні сучасного С. о. відіграла творчість композиторів Г. Берліоза, М. Рegera, Г. Малера, Р. Штрауса, К. Дебюссі, М. Равеля, Б. Бартока, І. Стравинського, П. Гіндеміта, А. Шенберга, С. Людкевича, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, А. Хачатуряна та ін. Незважаючи на те, що склад С. о. загалом сформувався, його подальший розвиток відбувається переважно завдяки введенню нових інструментів (наприклад, електронних).

До складу симфонічного оркестру входять 4 групи інструментів: 1) струнно-смічкові; 2) дерев'яні духові; 3) мідні духові; 4) ударні. За бажанням композитор може додавати інші (епізодичні) інструменти: арфу, фортепіано, саксофон, орган; окремі ударні (бубонці, тріскачки, бонги, маракаси тощо). Існує декілька варіантів розташування оркестру на сцені. Найбільш

поширена «американська» посадка, яку ввів на початку ХХ ст. диригент Леопольд Стоковський.

Групи інструментів симфонічного оркестру

Струнно-смичкові	Дерев'яні духові	Мідні духові	Ударні
скрипка альт віолончель контрабас	флейта гобой кларнет фагот	труба валторна тромбон туба	а) з визначеною висотою звука: литаври, ксилофон, дзвони, дзвіночки, челеста; б) без визначеної висоти звука: барабани великий та малий, тарілки, бубон, кастаньети, трикутник, тамтам

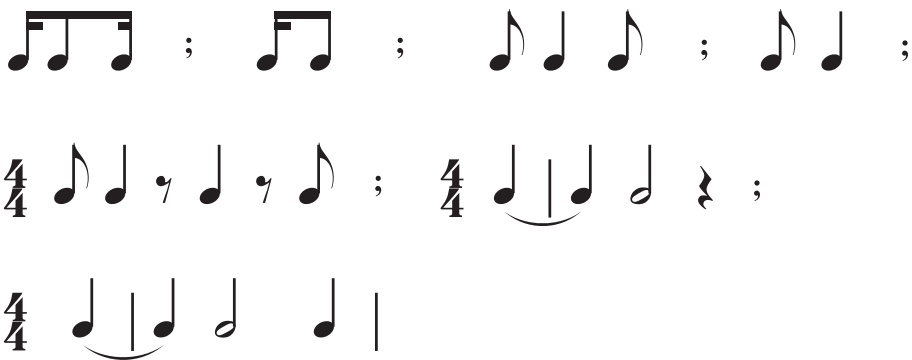
Симфонія (гр. *symphonia* – співзвучність, благозвучне поєднання тонів) – великий твір для симфонічного оркестру у формі *сонатно-симфонічного циклу*. Симфонія здебільшого складається з чотирьох частин, що розташовані за принципом контрасту (проте є симфонії з більшою або меншою кількістю частин). Кожна з частин симфонії розповідає про різні сторони життя людини. Так, **I ч.** втілює образи дії, боротьби; **II ч.** – роздуми, спогади, мрії; картини природи; **III ч.** – розваги: танці (менуєт, вальс) або скерцо; **IV ч.** – картини масових свят (людина серед людей). Будова класичної симфонії як чотиричастинної циклічної форми сформувалася у ХVIII ст. у творчості Й. Гайдна, В. А. Моцарта та Л. ван Бетховена. У ХІХ ст. з'явилися *програмні* симфонії, зміст яких пов'язаний з літературним твором або визначеною композитором програмою. Симфонія – найвищий за своєю змістовністю музичний жанр (див. *Сонатно-симфонічний цикл*).

Схема будови симфонії

I частина (швидка)	II частина (повільна)	III частина (помірна)	IV частина (швидка)
драматичний центр: дія, пошуки	ліричний центр: осмислення попереднього	жанрова побутова сценка: менуєт або скерцо	фінал
сонатна форма	варіації, тричастинна (складна) чи інші форми	тричастинна (складна) форма з тріо	рондо-соната, сонатна форма, рондо, варіації

Синко́па (гр. *synkore* – скорочення, пропуск чогось) – ритмічна група, у якій ритмічний акцент зміщено з більш сильної долі на слабшу. При цьому сильна доля послаблюється, а слабка – посилюється. Синкопа може бути між тактами – *міжтактова* та в межах одного такту – *внутрішньотактова* (міждольова та внутрішньодольова). Синкопа порушує рівномірність *метру* (метричної пульсації), що вносить у музику ритмічну гостроту. Синкопи зустрічаються у джазовій музиці, у сучасній музиці, у музиці різних народів.

Синтез (гр. *synthesis* – поєднання, сполучення) – поєднання різних елементів в одне ціле. Синтез мистецтв – поєднання різних видів мистецтв у художньому творі (наприклад, опера – синтез музики, літератури, хореографії, образотворчого, акторського мистецтв тощо).

Сициліана (італ. *siciliana* – сицилійська, від назви острова Сицилія) – 1. Старовинний італійський танець *пасторального* характеру. Виконується плавно, помірно в розмірі $\frac{6}{8}$, $\frac{9}{8}$, $\frac{12}{8}$; у ритмічному рисунку сполучаються тріолі і пунктирний ритм: . 2. З XVII ст. – вокальна чи інструментальна п'єса наспівного характеру (переважно в мінорі).

Скерціно – невелике *скерцо*.

Скерцо (італ. *scherzo* – жарт) – з XVII ст. – інструментальна музична п'єса у жвавому темпі, з несподіваними контрастами, часто жартівливого характеру (на зразок *капричіо*); частина інструментальної сюїти Й. С. Баха. Одна з частин (найчастіше третя) *сонатно-симфонічного циклу*, яка зайняла місце менуету у творчості Л. ван Бетховена. В епоху Романтизму скерцо затвердилось як самостійна інструментальна п'єса з гострохарактерним ритмом і гармонією, часто дра-

матичного чи гротескового характеру (твори Й. Брамса, Ф. Шопена, Ф. Шуберта, а також П. Дюка, І. Стравинського).

Склад симфонічного оркестру – див. *Симфонічний оркестр*.

Складна тричастинна форма – така будова музичного твору, у якій після проведення двох перших частин (різних за тематичним матеріалом) повторюється перша частина (реприза). При цьому якась одна або всі частини являють собою одну з простих форм: двочастинну, тричастинну (тобто складнішу за *період*). Може мати різні схеми, наприклад:

$$\begin{array}{|c|c|c|} \hline A & B & A \\ \hline ab & cd & ab \\ \hline \end{array} \quad \text{або} \quad \begin{array}{|c|c|c|} \hline A & B & A \\ \hline aba & cdc & aba \\ \hline \end{array}$$

Складова назва звуків – позначення музичних звуків за допомогою складів: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*. У XI ст. італійський чернець, музикант і педагог *Гвідо Аретинський (Гвідо із м. Ареццо)* запровадив складове позначення шести ступенів натурального звукоряду: *ut (ут) re (ре) mi (мі) fa (фа) sol (соль) la (ля)*. Такими складами починався кожен наступний рядок гімну Св. Іоанну Хрестителю, якого вважали покровителем співаків. Початок кожного рядка звучав на ступінь вище від попереднього. Сьомий звук назвали пізніше від перших букв імені *Sante Iohanne* – Святий Іоанн – *si (сі)*. У XVI ст. незручний для співу склад *ut (ут)* замінили більш наспівним *до*. З XVII ст. складові назви звуків закріпилися за назвами білих клавіш фортепіано. Їх використовують і зараз під час читання нот. З розвитком інструментальної музики у Франції складовими назвами стали позначати звуки, що мали *буквені назви*:

Буквені назви	C	D	E	F	G	A	H
Складові назви	до	ре	мі	фа	соль	ля	сі

Примітка: У деяких країнах для позначення музичних звуків користуються іншими складовими назвами.

Складені інтервали – інтервали, у яких відстань між *основою* інтервалу та його *вершиною* є ширшою за октаву. Такі інтервали

складаються з октави і *простого інтервалу*. Складені інтервали, як і *прості інтервали*, що входять до їхнього складу, можуть бути чистими, малими, великими, зменшеними, збільшеними (див. *Інтервал*). До складених інтервалів належать: *нона* (октава + секунда); *децима* (октава + терція); *ундецима* (октава + кварта); *дуодецима* (октава + квінта); *терцдецима* (октава + секста); *квартдецима* (октава + септима); *квінтдецима* або подвоєна октава (октава + октава).

Скоморо́хи – мандрівні артисти часів Київської Русі (з XI ст.): співаки, актори, музиканти, потішники, дресирувальники, акробати. Грали на волинках, дудках, гусях, сопілках, гудках. Мистецтво скоморохів формувалося в придворному побуті князів. Також скоморохи виступали на площах, ярмарках тощо. Зазнали переслідувань з боку церкви та влади.

Скрипко́вий ключ (♩) – ключ групи *СОЛЬ*. Він означає, що нота соль першої октави (*соль¹* або *g¹*) пишеться на 2-й лінії нотоносця (див. *Ключ*). У скрипковому ключі записуються ноти для скрипки (звідси назва), а також партії високих і середніх голосів та музичних інструментів. Зображення скрипкового ключа нагадує видозмінену з часом латинську літеру *G*, яка позначає звук «*соль¹*». Інколи для зручності читання нот у нижньому регістрі під скрипковим ключем ставлять цифру 8. Це означає, що нотний текст треба виконувати на октаву нижче від записаного.

Скри́пка (італ. *violino*) – струнний смичковий інструмент; є найвищим у родині скрипкових. Набув поширення в XVI ст. Має широкі технічні можливості. Стрій струн: *g-d¹-a¹-e²*. Входить до складу симфонічного оркестру (великого та камерного), ансамблів, струнного квартету. Є визнаним у світі сольним інструментом. В Україні скрипка набула поширення і як народний інструмент; входить до складу *троїстих музик*.

Слабка́ до́ля – доля такту, на яку не припадає акцент (див. *Доля*).

Слух музичний – див. *Музичний слух*.

Смичко́ві інструме́нти – струнні інструменти, на яких звук видаються за допомогою смичка (скрипка, альт, віолончель, контрабас; із народних – *гудок*, *басоля*, *козобас* тощо).

Смичо́к – тонка дерев’яна тростина, на якій закріплений пучок кінського волосу. За допомогою смичка видобувають звук на струнних смичкових інструментах.

Соліст (італ. *solista* від латин. *solus* – один) – 1. Виконавець музичного твору для одного голосу чи інструмента. 2. Виконавець окремої партії в *ансамблі, хорі чи оркестрі*. 3. Артист, що виконує провідну партію в *опері, балеті, ораторії* тощо.

Сб́ло (італ. *solo* – один, єдиний) – виконання одним виконавцем музичного твору чи партії, окремого номеру чи танцю.

Солоспів – пісня для сольного виконання, що поєднує риси українського народного і професійного романсу; жанр української вокальної музики. У солоспіві втілюються мотиви самотності, нещасливого кохання, туги за щастям.

Сольфеджіо (італ. *solfeggio* від назви звуків соль, фа) – 1. Навчальна дисципліна, що сприяє розвитку музичного слуху, музичної пам’яті, метроритмічного відчуття, творчих здібностей. Включає такі навчальні форми: а) інтонування та сольфеджування – одно- або багатоголосний спів з назвами нот; б) слуховий аналіз музики та її окремих елементів; в) музичний диктант – запис музики нотами на слух; г) відтворення елементів музичної мови в різний спосіб; д) імпровізаційно-творча діяльність тощо. 2. Збірки вправ для одно-, дво- та багатоголосного сольфеджування та аналізу.

Сона́та (італ. *sonata* від *sonare* – звучати) – твір для одного або двох інструментів у формі *сонатного циклу* (найчастіше – з трьох частин). Одна з частин сонати (зазвичай перша) написана у формі *сонатного алегро*. Будова класичної сонати сформувалася в 2-й половині XVIII ст. у творчості віденських класиків: Й. Гайдна та В. А. Моцарта і досягла вершин у творчості Л. ван Бетховена. Традиції жанру примножили видатні композитори XIX–XX ст. Соната – один із основних жанрів інструментальної музики (див. *Сонатно-симфонічний цикл*; схема сонати – після статті «Сонатина»).

Сона́тіна (італ. *sonatina* – невелика соната) – жанр інструментальної музики. Від сонати відрізняється меншими розмірами, простотою змісту, нескладною технікою, полегшеною фактурою.

Розробка невелика або зовсім відсутня. Виникла наприкінці XVIII ст. Має навчальне призначення.

Схема будови сонати

I частина (швидка)	II частина (повільна)	III частина (швидка)
драматичний центр	ліричний центр або менует	фінал
сонатна форма (сонатне алєгро)	варіації або тричастинна форма	рондо або сонатна форма, або рондо-соната

Сонатна форма (сонатне алєгро) – одна з найбільш досконалих музичних форм, що побудована на протиставленні і розвитку двох або більше *контрастних* образів (тем). Їхній конфлікт розгортається протягом трьох етапів: експозиції, розробки та репризи (це нагадує будову літературного твору, де є зав’язка, розвиток дії, кульмінація і розв’язка). Інколи перед експозицією може бути *вступ*, а після репризи – *кода*.

Зав’язку дії в сонатній формі є *експозиція* (від латин. *exposition* – показ). Вона поділяється на розділи – *партії*. В експозиції відбувається перше знайомство з головними «героями» твору – *головною* та *побічною* партіями (скорочено – ГП та ПП). Вони втілюють контрастні образи і звучать у різних тональностях. Тональність першої теми вважається головною; тональність другої – побічною. Їх поєднує *сполучна партія* (СП). Завершує експозицію *заклучна партія* (ЗП), що утверджує нову тональність.

Розробка – центральний, найбільш напружений розділ сонатної форми. Її зміст – розвиток музичних тем, які прозвучали в експозиції. Відбувається взаємодія, часом діалог різних мотивів, фраз; втрачається тональна стійкість, починаються тональні «блукання» у пошуках устою. Стає більш напруженою гармонія. Все це приводить до *кульмінації*.

Третій розділ сонатної форми – *реприза*. Це розв’язка дії або наступний етап розвитку. У тому ж порядку (або в іншій послідовності) проводяться теми (основні партії) експозиції, але, як правило, відбувається їхнє тональне зближення: усі вони звучать у головній тональності.

Сонатна форма зазвичай є першою частиною сонатної циклічної форми – симфонії, сонати, струнного квартету. Через зіставлення, боротьбу і зближення контрастних тем-образів вона здатна відтворити в музиці життя людини в усіх його протиріччях. Класичний тип сонатної форми сформувався у XVIII ст. у творчості віденських класиків – Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена [див. внутрішня сторона обкладинки: *Схема сонатної форми*].

Сонатне алéгро – див. *Сонатна форма*.

Сонатно-симфонічний цикл – музичний твір, що складається з трьох або чотирьох частин, і одна з цих частин написана у *формі сонатного алéгро*. Усі частини *циклу* тісно пов'язані між собою єдиним задумом та безперервним (наскрізним) розвитком. Кожна з частин є певним етапом розвитку єдиного цілого (подібно до актів драматичного твору). Сонатний цикл сформувався у XVIII ст. Відповідно до ідей епохи *Просвітництва* (див. *Класицизм*), він є спробою відтворити в музиці життя Людини у всіх його проявах і створити своєрідну «розумну» модель життя. Так, **I ч.** циклу – це дія, боротьба; **II ч.** – роздуми, спілкування з природою; мрії; **III ч.** – розваги (після зображення світу почуттів музика «переключається» на картини навколишнього світу); **IV ч.** – людина серед людей, людина і суспільство. Для втілення такого складного задуму ідеально підійшла форма сонатного циклу. У цій формі пишуться сонати (1–2 виконавці); тріо (3), квартети (4), квінтети (5); симфонії (їх виконує симфонічний оркестр) та інструментальні концерти (для соліста та симфонічного оркестру).

Сонорика, сонорістика (латин. *sonorus* – дзвінкий, звучний, шумний) – сучасний метод композиції. Базується на використанні забарвлення звука як головного виражального засобу. Використовує сонорні засоби (такі як акорди нетерцієвої будови, музичні шуми, мальовничі звукові комплекси без конкретної висоти і т. д.), а також інші види сучасної композиторської техніки (*серійну; алеаторику*). Усі ці засоби створюють тембро-звукові плями (сонори), у яких не можна відрізнити окремі тони. Виникає загальне враження звукової барви (прикладом сонорів можуть бути *кластери*). Сонорика, сонорна техніка оперує темброво яскравими звучаннями – сонорами, які неможливо висотно диференціювати. Становлення сонористики має кілька етапів: 1) підготовчий – *колористика*, де можна розрізнити тони барвистих звучностей (наприклад,

етюд *gis-moll* Ф. Шопена); 2) **сонорика**, де розрізняється незначна частина тонів (наприклад, «Звуки ночі» Б. Бартока); 3) **сонористика** – музика тембровзвучностей без певної висоти і ефекту тоновості. Тут звучання сприймаються як цілісності, що не підлягають поділу на окремі тони (напр., «Плач за жертвами Хіросіми» К. Пендерецького, «Атмосфери» Д. Лігеті). Максимальний ефект від застосування сонорних звучань виникає внаслідок їх поєднання з іншими формами організації музики. До сонорики іноді відносять «статистичну композицію» К. Штокгаузена, «стохастичну музику» Я. Ксенакіса, «кластерну техніку» Г. Коуелла.

Сопілка – народний духовий дерев'яний інструмент на зразок позовжньої флейти; схожий на неї за тембром. Давній музичний інструмент, що був відомий єгиптянам, грекам, римлянам та ін. У Київській Русі мав назву: сопель, дудка. Під різними назвами сопілка знайома багатьом народам світу: *тутак* – у вірмен і таджиків, *саламурі* – у грузинів тощо. В Україні відомі різні види сопілок: *денцівка*, *флюяра*, *фрілка* тощо. Це і сольні інструменти, і ансамблеві (входять до складу *троїстих музик*). А родина сопілок використовується в оркестрах народних інструментів.

Сопра́но (італ. *soprano* – верхній, вищий) – 1. Високий жіночий голос. Діапазон від c^1 до c^3 . Існують колоратурні, лірико-колоратурні, ліричні, лірико-драматичні і драматичні сопрано. 2. У гармонії – назва верхнього голосу в чотириголоссі.

Співацький го́лос – див. *Голос*, 1.

Співзвуччя – одночасне звучання кількох музичних звуків. Основні види співзвуч: а) унісон – одночасне звучання кількох звуків однієї висоти; б) інтервал – одночасне звучання двох звуків різної висоти; в) акорд – одночасне звучання трьох і більше звуків різної висоти, г) *кластер* – одночасне звучання кількох сусідніх звуків.

Спільний акорд – акорд, звуки якого належать до двох і більше тональностей (наприклад, до-мі-соль у До мажорі – акорд I ступеня, у Фа мажорі – акорд V ступеня, у Соль мажорі – акорд IV ступеня).

Спіричу́ел (англ. *spiritual* – духовний) – жанр духовних (релігійних) пісень-гімнів афроамериканців, що виник внаслідок прийняття ними християнства. Одна з найпоширеніших форм

афроамериканського фольклору, що мала значний вплив на формування та розвиток *джазу*. Характерні ознаки: поєднання елементів африканських ритуальних традицій (колективна імпровізація, своєрідна ритміка – *поліритмія*, глісандові звучання, особлива емоційність, поєднання співу з танцями тощо) з особливостями європейської духовної музики. Тематика: біблійні сюжети; бунтарські настрої; прониклива (інколи трагедійна) лірика тощо. Джазові музиканти продовжують використовувати теми спіричуелів для *імпровізацій*.

Сполучна партія – розділ *сонатної форми* (експозиції та репризи), що є переходом від головної партії до побічної партії та її тональності. Має модулюючий *тональний план*. У *репризі* може повторюватися, бути зміненою або зовсім відсутньою.

Способи (методи) розвитку мелодії (або музичної теми) –

- а) *повторення* (точне);
- б) *секвенція* (повторення на іншій висоті);
- в) *варіант* (повторення зі змінами);
- г) *варіювання* (ритмічне, мелодичне перетворення та ін.);
- д) *контраст*;
- е) *поліфонічний розвиток, зокрема імітація*;
- є) *мотивна розробка*.

Споріднені (близькі) тональності – тональності, що мають найбільшу кількість спільних звуків. Існує три ступені спорідненості тональностей. До першого ступеня спорідненості належать: паралельна тональність; домінантова і паралельна їй; субдомінантова і паралельна їй; а також – для мажору – тональність мінорної (гармонічної) субдомінанти; для мінору – тональність мажорної (гармонічної) домінанти.

Стакато (італ. *staccato* – відривчастий, відокремлений) – уривчасте виконання музичного звуку (на противагу *легато*); один зі *штрихів*, якими позначаються різні прийоми виконання музичних звуків. Стакато позначається крапкою *під* або *над* нотою чи словом *stacc(ato)* (див. *Штрих*).

Старовинна танцювальна сюїта – див. *Сюїта, 1*.

Стіль (латин. *stilus* від *stilos* – стержень, паличка для письма) – сукупність (система) виражальних засобів мистецтва, що є харак-

терними а) для конкретної епохи, стилю (напр., Ренесансу, бароко); б) для якогось творчого напрямку (наприклад, експресіонізму); в) для конкретного композитора (стиль Л. ван Бетховена чи Ф. Шопена), тобто творча манера кожного композитора. Отже, стиль – це система засобів виразності, характерних для певної епохи, напрямку мистецтва чи творчої манери конкретного композитора.

Стійкі ступені ладу – ступені, на яких можна завершити музичний рух (I, III, V ст. мажору та мінору). Ці ступені складають *тонічний тривук*.

Строфа́ (гр. *strophe* – поворот, оберт) – група віршованих рядків, об'єднаних однією думкою, римою, інтонацією; від інших строф вона відокремлена паузою, а на письмі – збільшеним інтервалом між рядками (див. *Куплет*). У давньогрецькому театрі – пісня хору, що супроводжувалася його рухами на сцені справа наліво.

Структу́ра мелоді́ї – див. *Будова мелодії*.

Структу́ра твóру – будова твору; розташування і зв'язок його складових частин.

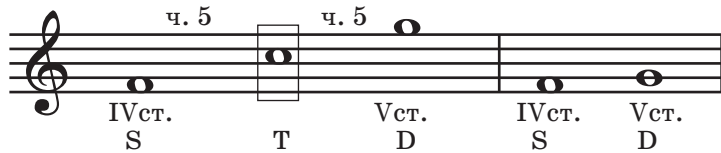
Струна́ – гнучка, пружна, туго натягнена нитка, коливання якої видає звук певної висоти. Є джерелом звуку багатьох музичних інструментів. Висота звучання струни залежить від її довжини, натягнутості, якості матеріалу, з якого вона виготовлена. Струни бувають жильні, шовкові, із синтетичних матеріалів, металеві.

Стру́нний ансамбль – камерний *ансамбль* струнних смичкових інструментів (струнне *тріо*, струнний *квартет*, струнний *квінтет*) із різною кількістю учасників (3–5), але з однаковим складом інструментів (скрипка, альт, віолончель).

Назва ансамблю	Кількість учасників	Скрипка	Альт	Віолончель
тріо	3	1	1	1
квартет	4	2	1	1
квінтет	5	2 або: 2	2 1	1 2

Ступенéва величинá інтервáлу – кількість ступенів звукоряду між *основою* інтервалу та його *вершиною* (включно), що визначає назву інтервалу (*прима, секунда, терція* і т. д.) та позначається цифрою або цифрами (від 1 до 15).

Ступені ладу – звуки ладу, кожен з яких має власну назву і порядкову нумерацію (римськими цифрами) від тоніки вгору. Назва ступеня визначає його положення відносно *тоніки* (I ступеня, що є центром ладу). Ступені поділяються на *стійкі* (I, III, V) та *нестійкі* (II, IV, VI, VII). Ступені, що розташовані на відстані квінти вгору і вниз від тоніки, є головними ступенями ладу, як і *тоніка*: V ст. – *домінанта* (D, d); IV ст. – *субдомінанта* (S, s). II, III, VI і VII ступені є побічними.

Ступені, що знаходяться на відстані терції вгору і вниз від тоніки, називаються *медіантами* (латин. *media* – середня).

II ст. та VII ст., що оточують тоніку, гостро тяжіють до неї і називаються *увідними*: VII ст. – *нижній увідний тон*; II ст. – *верхній увідний тон*.

Послідовність ступенів ладу та їх назва:

- I ст. – тоніка (нижня) – T, t
- II ст. – верхній увідний тон у тоніку
- III ст. – верхня медіанта

IV ст. – субдомінанта – S, s
V ст. – домінанта – D, d
VI ст. – нижня медіанта (субмедіанта)
VII ст. – нижній увідний тон у тоніку
VIII (I) ст. – тоніка (верхня) – T, t

Ступінь – один окремий звук гами, звукоряду, ладу. Кожен ступінь має порядковий номер (позначається римськими цифрами I, II, III, IV, V, VI, VII), що рахується від *тоніки* (I ст.) угору, складову назву (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) та відповідне буквене позначення (с, d, e, f, g, a, h). Ступені входять до складу звукоряду, гами, ладу. Точна висота кожного ступеня визначається знаками альтерації або їх відсутністю.

Субдомінанта (латин. *subdominantis*, *sub* – під; *dominantis* – пануючий) – 1. Четвертий ступінь мажорного або мінорного ладу; його місце – «під доміантою». Знаходиться на кварту вище (або, відповідно, на квінту нижче) тоніки. Належить до *головних ступенів ладу*. Мажорна субдомінанта позначається літерою S, мінорна – s. 2. У гармонії – назва тризвуку, що будується на IV ступені ладу. Субдомінантова функція об'єднує акорди IV, II та VI ступенів.

Сурдіна (італ. *sordino* від *sordo* – глухий) – пристрій, застосування якого дозволяє приглушити звучання і досягти штучної зміни тембру деяких музичних інструментів (струнних смичкових, духових або ударних).

Сюїта (фр. *suite* – ряд, послідовність) – *циклічний* твір, що складається з кількох частин або п'єс, контрастних за характером, але об'єднаних спільним задумом. 1. *Старовинна танцювальна сюїта* (друга половина XVII ст. – перша половина XVIII ст.) – інструментальний циклічний твір. Складається із декількох різних за характером, темпом, музичним розміром і фактурою танців – *алеманди, куранти, сарабанди, жиги*. До них (за бажанням композитора) додавалися інші танці та п'єси (сюїти Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя). 2. Сюїта нового типу – *програмна*. У ній поєднуються декілька різних за характером і жанром п'єс для оркестру або для окремого

Сурдіна

інструмента. Виникла в ХІХ ст. у творчості композиторів-романтиків (наприклад, «Карнавал» Р. Шумана). З кінця ХІХ ст. та впродовж ХХ ст. у творчості композиторів різних національних шкіл з'явилися *нові різновиди сюїти*: оркестрово-вокальна, вокальна, вокально-інструментальна.

Т

Такт (латин. *tactus* – дотик, відчуття) – відрізок музичного твору між двома *сильними долями*. На нотоносці – це проміжок між сусідніми тактовими рисками. Такти можуть бути простими (з одним наголосом – сильною долею; тоді їхній розмір – $\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ $\frac{3}{8}$), або складними, якщо мають кілька наголосів – сильну та відносно сильну доли – $\frac{6}{8}$ $\frac{9}{4}$; такти можуть бути симетричними (якщо верхнє число дробу парне – $\frac{2}{4}$ $\frac{6}{8}$ $\frac{4}{4}$) та несиметричними (якщо верхнє число дробу непарне – $\frac{3}{8}$ $\frac{5}{4}$ тощо).

Тактова рїска – вертикальна лінія, що перетинає нотний стан і відокремлює такти один від одного.

Тактування – відбиття кожної долі такту рухами. Є необхідним під час розучуванні вправ на сольфеджіо.

М. Дроллінг.
Портрет сина

Тамбурін (фр. *tamburin* – барабанчик) –
1. Ударний музичний інструмент на зразок малого барабану. Походить із Провансу (південь Франції). Має видовжену циліндричну форму. Його висота значно більша за діаметр.
2. Французький танець у розмірі $\frac{2}{4}$ чи $\frac{4}{4}$, що виконувався в супроводі тамбурину (напр., «Тамбурін» Ж. Ф. Рамо).
3. Інколи тамбурином називають інструменти на зразок бубна.

Тамбурмажор (фр. *tambur* – барабан і *major* – старший) – головний полковий барабанщик у французькій армії ХVІІ–ХІХ ст.

Тамтам (італ. tam-tam) – різновид гонга; ударний музичний інструмент без визначеної висоти звука (але він має властивість «підстроюватися» під ту тональність, у якій грають інші інструменти). Походить з Азії. Має вигляд диску (біля 60 см у діаметрі), підвішеного на підставці. Тембр похмурий, зловісний. Звук виبدوвають калаталом.

Тамбурмажор

Танго (ісп. tango) – старовинний іспанський народний танець, завезений у Південну Америку. На його основі в Аргентині на рубежі ХІХ–ХХ ст. виник парний бальний танець, що став популярним у Європі та Америці. Розмір $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{8}$. Танго має помірний темп, чіткий енергійний ритм з характерним ритмічним рисунком.

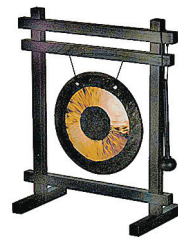
Ритмічний рисунок у мелодії:

Ритмічний рисунок в акомпанементі:

Танець – вид мистецтва, де почуття людини передаються через пластичні рухи під музику. Це один із найдавніших видів народної творчості. Танець невіддільний від музики. Особливо важливу роль у ньому відіграє ритм. Кожен танець має свої, характерні лише для нього, ритмічні групи (ритмоформули). З часом танцювальні ритми почали використовувати у творах для слухання. Кожен народ має свої національні танці, що відображають його темперамент, звичаї, умови життя. Існує багато форм і видів танцю. За кількістю учасників вони поділяються на *сольні*, *парні* та *групові*. За призначенням танці поділяються на соціальні, обрядові, сценічні тощо.

Тамтам

Танго

Танцюва́льна му́зика – музика, що супроводжує танці або має характер такої музики. Вона вимагає дотримання метру, ритму і темпу.

Тарантела

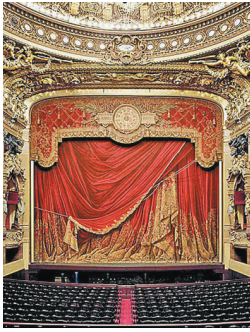
Тарант́ела (італ. tarantella; Таранто – місто в Італії) – італійський народний танець, стрімкий і темпераментний. Виконує одна або дві пари в супроводі гітари, тамбурину, кастаньєт; нерідко супроводжується співом. Розмір $\frac{3}{8}$ або $\frac{6}{8}$; характерний ритмічний рисунок:

Назву танцю пояснює легенда, що від укусу павука-тарантула начебто можна було врятуватися лише «шаленим» танцем у безпервному русі.

Тарі́лки (італ. piatti) – ударний музичний інструмент у вигляді металевих дисків особливої форми, однакових чи різних за розмірами. Звук тарілок різкий, без певної висоти. На парних тарілках грають класичним способом – ударяють одна об одну; на різних тарілках, що закріплені на кронштейнах або підвішені на рамі, іншим способом – ударяють по них паличками від малого барабану або від литавр, інколи металевою щіточкою. Тарілки відомі зі Стародавнього Єгипту; в оркестрі використовують з XVII ст. У сучасній музичній практиці тарілки застосовують у різних за складом ансамблях і оркестрах у кульмінаціях, збагачуючи звучання шумовими ефектами. Партія записується на одній лінії-нитці.

Теа́тр (гр. theatron – місце для видовищ; видовище) – 1. Вид мистецтва; відображає життя через сценічну дію, яку виконує актор перед глядачами. Театральна вистава створюється на основі драматичного або музично-сценічного твору; залежно від цього вистави можуть бути драматичні, оперні, балетні тощо. Ці вистави створює режисер спільно з диригентом, балетмейстером, художником та акторською (драматичною, оперною, хореографічною) *трупю*, тобто групою виконавців. 2. Будівля, де відбуваються театральні вистави.

Опера Гарньє,
Париж,
Франція

Національний академічний
театр опери та балету,
Львів, Україна

Опера Монте-Карло,
Монте-Карло,
Монако

Тема (гр. *théma* – та, що лежить в основі) – невелика яскрава частина музичного твору, що добре запам'ятовується; музична побудова, що втілює основну думку і є основою для подальшого розвитку. Тема – це ніби герой музичного твору, його дійова особа. Таких «героїв» (тем) може бути декілька (схожих чи контрастних). У процесі розгортання твору вони змінюються, розвиваються.

Тембр (фр. *timbre* – мітка; знак, що відрізняє) – особливе забарвлення звука, завдяки якому розрізняють звуки однієї висоти у виконанні різних людських голосів або музичних інструментів. Важливий *засіб музичної виразності (елемент музичної мови)*.

Темп (італ. *tempo* – час) – швидкість виконання музичного твору; швидкість музичного пульсу – *метру*; залежить від змісту, характеру та жанру твору. Темпи позначають переважно італійськими термінами, нерідко записують рідною мовою, цифрами. Розрізняють темпи постійні та з відхиленнями в бік прискорення або уповільнення. Три основні групи постійних темпів: повільні, помірні, швидкі.

Темперація (латин. *temperatio* – пропорційність, правильне співвідношення) – вирівнювання інтервальних співвідношень між ступенями звукоряду. У Середньовіччі існували музичні системи з нерівномірною темперацією, де не було рівності усіх 12-ти півтонів октави. Це обмежувало можливості музикантів (тональності, що мали більше 4-х ключових знаків, звучали фальшиво). Згодом була проведена реформа музичної системи, у результаті якої утвердився рівномірно-темперований стрій. При такому строї всі 24 тональності звучать рівнозначно і придатні для використання.

Основні постійні темпи

Група темпів	Італійські терміни	Вимова	Переклад
Повільні	Adagio Largo Grave	адажіо ларго граве	повільно широко, протяжно поважно, суворо
Помірні	Moderato Andante Allegretto	модерато анданте алегрето	помірно спокійно повільніше, ніж Allegro, але швидше, ніж Andante
Швидкі	Allegro Vivo, vivace Presto	алегро віво, віваче престо	весело, швидко жваво дуже швидко

Додаткові терміни

Італійські терміни	Вимова	Переклад
Molto Assai Non troppo Poco	мольто ассаї нон тропо поко	дуже дуже не занадто трохи

Позначення зміни темпу

Італійські терміни	Вимова	Переклад
Accelerando Ritardando Ritenuuto Rubato Ad libitum	ачелерандо рітардандо рітенуто рубато ад лібітум	прискорюючи уповільнюючи затримуючи вільно, без дотримування темпу за бажанням, на свій розсуд

Тенор (італ. *tenore* від латин. *tenere* – тримати, спрямовувати) –

1. Високий чоловічий співацький голос. Діапазон від *c* до *c*². Ноти записують у скрипковому ключі октавою вище реального звучання. За тембровими особливостями розрізняють: тенор-альтіно, ліричний тенор, лірико-драматичний та драматичний.
2. У Середньовіччі (з XII ст.) – основний голос поліфонічного твору, що викладав основну мелодію.
3. Духовий інструмент, що входить до складу тільки духового оркестру.
4. Різновид деяких оркестрових інструментів (саксофон-тенор, сопілка-тенор, домра-тенор, кобза-тенор тощо).

Теноровий ключ – один із ключів групи *ДО (С)*, які застосовуються в сучасній нотації. Означає, що на 4-й лінії нотного стану розташована нота *до* першої октави (*до¹* або *с¹*). Використовується для запису партій віолончелі, тромбона, фагота у високому регістрі (див. *Ключ*).

Терцёт (латин. *tertius* – третій) – 1. Ансамбль (вокальне *трио*) із трьох виконавців, кожен із яких має окрему партію. 2. Музичний твір або номер опери (оперети, ораторії, кантати), що написаний для трьох виконавців, з окремою партією для кожного.

Терцієвий тон акорду – наступний після *основного* тону, тобто другий тон *акордів терцієвої будови*: тризвуку, септакорду тощо (див. *Акорд*).

Терція (латин. *tertia* – третя) – *простий інтервал*, що охоплює три ступені звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «3». Залежно від *тонової* величини терції інтервал може бути великим (в.); малим (м.). Скорочене позначення та кількість тонів: велика терція (в. 3) має 2 тони; мала терція (м. 3) – 1,5 тонів. 2. Те саме, що терцієвий тон акорду.

Терцквартакорд – акорд, що є другим оберненням *септакорду*. Його нижнім звуком є *квінтовий тон* септакорду. Нижній звук акорду із *септимовим тоном* утворюють терцію, з *основним тоном* – кварту (звідси й назва). Позначається так само як септакорд, оберненням якого він є, тільки з цифровим показником ⁴₃ (див. *Додатки*).

Теситура (італ. *tessitura* – тканина) – частина *діапазону* голосу або інструмента, що використовується у творі. Теситура твору повинна відповідати можливостям співака чи інструмента. Найповніше звучить середня теситура діапазону.

Тетрахорд (гр. *tetrachordon* від *tetra* – чотири; *chorde* – струна) – чотири розташовані поруч ступені звукоряду в діапазоні квати. I, II, III, IV ст. – нижній тетрахорд, V, VI, VII, VIII ст. – верхній тетрахорд.

Тимпáни (італ. timpani) – див. *Литаври*.

Тісне розташування – таке розташування 4-голосного акорду терцієвої будови, коли відстань між третім (тенор) і першим (сопрано) голосами не перевищує октави, а відстань між басом і тенором до уваги не береться (див. *Широке розташування*).

Токáта (італ. toccata від toccare – торкатись) – віртуозна інструментальна п'єса у швидкому темпі з рівномірним рухом дрібних тривалостей (восьмих або шістнадцятих). Колись токатою називали будь-який твір для клавішних інструментів – органа, клавесина тощо. У XVI–XVII ст. – це п'єса імпровізаційного характеру на зразок *прелюдії* чи *фантазії*.

Тон (гр. *tónos* – наголос) – 1. Звук, що має висоту. 2. Одиниця виміру величини інтервалів у європейській музичній системі. Цілий тон складається із двох півтонів і дорівнює $\frac{1}{6}$ октави. 3. Те саме, що ступінь ладу: I ступінь – *основний тон (тоніка)*; II та VII ступені – увідні тони. 4. Назва звуків *акорду терцієвої будови*, що визначає їхню послідовність в акорді знизу вгору: *основний, терцієвий, квінтовий, септимовий* тони. 5. Відтінок людського голосу, мови. 6. У живописі – колір, забарвлення або відтінок кольору чи світлотіні.

Тональність – висота ладу. Це мажорний чи мінорний лад, що починається від своєї ноти, свого тону (звідси й назва «тональність»). Наприклад:

Тон (звук, нота)	Мажорний лад	Мінорний лад
До	До мажор	до мінор
Сі $\flat$	Сі $\flat$ мажор	сі $\flat$ мінор
Фа $\sharp$	Фа $\sharp$ мажор	фа $\sharp$ мінор

Будь-який мажорний чи мінорний лад можна відтворити від усіх звуків – до, до $\sharp$, ре і так далі. Як результат, утворюються 24 тональності – 12 мажорних і 12 мінорних (за кількістю звуків у октаві). Назва тональності складається з назви ладу та назви звука (тону), від якого він побудований. Початковий звук вважається

тонікою тональності. Кожна тональність має свою гаму (звуко-ряд). Тональності відрізняються різною кількістю ключових знаків, несхожим тембральним забарвленням. Кожен музичний твір має свою тональність (окрім творів *атональної* музики). Тональність – злагоджена, логічно побудована система звуковисотних зв'язків окремих ступенів, підпорядкованих тоніці.

Тональна драматургія – розвиток *тонального плану* музичного твору. Це співвідношення фрагментів (епізодів) твору, які звучать у різних тональностях. Тональна драматургія є рушійною силою музичного розвитку і одним із вагомих факторів втілення ідеї твору.

Тональний план – схема переходу від головної тональності до іншої та повернення до головної тональності, послідовність *модуляцій* у музичному творі.

Тоніка (гр. *tonos* – наголос) – головний, найбільш стійкий ступінь ладу, до якого тяжіють всі інші ступені. Позначається римською цифрою I або літерою T в мажорі чи t в мінорі. Тоніка викликає відчуття закінченості мелодії чи твору. 2. Тризвук, побудований на I ступені ладу – тонічний тризвук (T^5_3, t^5_3).

Тоновна величина інтервалу – кількість тонів і півтонів між основою та вершиною інтервалу. Позначається словами (прикметниками): чиста, мала, велика, збільшена, зменшена. Є складовою загальної назви інтервалу.

Трагедія (гр. *tragédia*) – один із видів драматичного твору (трагедія, драма, комедія). В її основі лежить гострий конфлікт людини з навколишнім світом, із суспільством, з долею. Цей конфлікт виражається через боротьбу сильних характерів, пристрастей. Здебільшого трагедія закінчується загибеллю головного героя. Виникла трагедія у Стародавній Греції (твори Есхіла, Софокла, Еврипіда); розвивалася в часи Відродження і Бароко (В. Шекспір, Кальдерон), Класицизму (П. Корнель, Ж. Расін), Романтизму (Ф. Шиллер, В. Гюго) тощо.

Трактування (латин. *tractare* – розмірковувати) – див. *Інтерпретація*.

Транскрипція (латин. *transcriptio* – переписування) – Новий вільний виклад твору іншого автора (див. *Аранжування; Парафраз*).

Транспозиція, транспонування (латин. *transponere* – переміщення, переставлення) – перенесення музичного твору з однієї тональності в іншу тональність (запис і виконання музичного твору в іншій тональності). При транспозиції зберігаються лад, розмір, темп, інтервали між ступенями. Змінюється лише висота ступенів. Застосовується для полегшення виконання твору в зручній для музикантів тональності.

Трель (італ. *trillare* – деринчати, дзеленчати) – багаторазове швидке чергування двох сусідніх звуків; вид *мелізмів*. Виконуватися трель може з основного звука, а також з допоміжного (верхнього або нижнього). Виписують знак над нотою.

З основного звука:

З допоміжного звука:

Трембіта – старовинний народний духовий інструмент мешканців Карпат. Велика дерев'яна труба без отворів, що має довжину до 3-х метрів. Виготовляється з висушеного стовбура дерева, ураженого блискавкою. Її гучний звук чути на відстані 10 км. Трембіту використовували як сигнальний інструмент, що сповіщав про напади ворогів чи інші важливі події.

Трémоло (італ. *tremolo* – тремтячий) – 1. Швидке багаторазове повторення одного звука або співзвуччя на струнних смичкових інструментах, на цимбалах, балалайці, домрі, кобзі, литаврах тощо). 2. Швидке багаторазове чергування двох несусідніх звуків або співзвуч (чергування сусідніх звуків – *трель*).

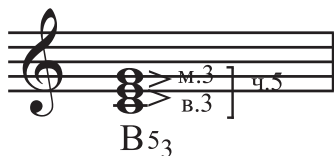

Тривалість зву́ка – час його звучання. У музиці тривалість звуку позначається графічними знаками – *нотами*. У наш час основним позначенням найдовшої тривалості музичного звуку є ціла нота $\ominus$. Вона вмщує 4 кроки або 4 удари серця (пульсу). Звуки меншої тривалості утворюються шляхом дроблення найдовшої тривалості на дві, чотири, вісім і т. д. частин. Звідси назва нот, якими записують тривалість коротших звуків – половинна, четвертна, восьма, шістнадцята тощо. У свою чергу кожна з таких тривалостей можна поділити на дві рівні частини. Це допомагає віднайти співвідношення між різними тривалостями за часом їхнього звучання (див. *Нота; Основні види поділу тривалостей*). Зустрічаються й інші варіанти поділу тривалостей – *особливі види поділу тривалостей* (особливі ритмічні фігури): дуоль, тріоль, квартоль, квінтоль тощо.

Три́звук – акорд із трьох звуків, що розташовані по терціях і крайні звуки якого утворюють квінту. Цифровий показник – $\frac{5}{3}$. Залежно від комбінацій великих і малих терцій та величини квінти між крайніми звуками акорду розрізняють 4 види тризвуків:

мажорний V_3^5 (в. 3 + м. 3), між крайніми звуками чиста квінта;
мінорний M_3^5 (м. 3 + в. 3), між крайніми звуками чиста квінта;
зменшений ZM_3^5 (м. 3 + м. 3), між крайніми звуками зменшена квінта;
збільшений ZB_3^5 (в. 3 + в. 3), між крайніми звуками збільшена квінта.

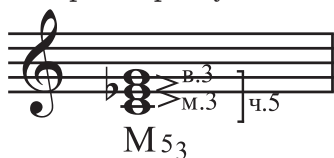
Мажорний тризвук

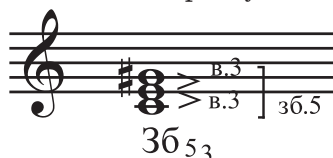
Зменшений тризвук

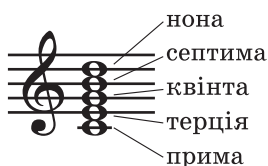
Мінорний тризвук

Збільшений тризвук

Тризвук є акордом, на основі якого будуються всі акорди *терцієвої будови* (*септакорд* – 4 звуки, *нонакорд* – 5 звуків).

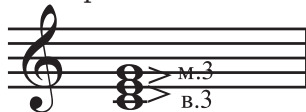
Нижній звук тризвуку називається *основним* тоном або *примою* (див. *Прима*);

середній – *терцієвим* тоном або *терцією* (див. *Терція*);

верхній – *квінтовим* тоном або *квінтою* (див. *Квінта*).

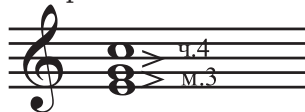
Тризвук має два обернення: *секстакорд* та *квартсекстакорд* (див. *Додатки*).

Мажор:

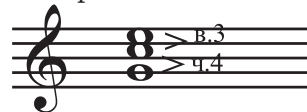
$V5_3$ Тризвук

I обернення:

$V6$ Секстакорд

II обернення:

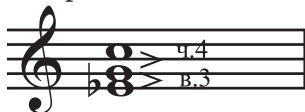
$V6_4$ Квартсекстакорд

Мінор:

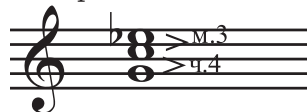
$M5_3$ Тризвук

I обернення:

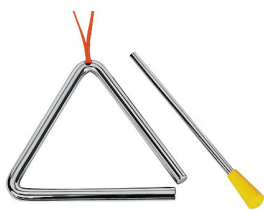

$M6$ Секстакорд

II обернення:

$M6_4$ Квартсекстакорд

Трикутник

Трику́тник – ударний музичний інструмент без визначеної висоти звука. Має вигляд незамкненого трикутника, вигнутого зі сталевого дроту. Звук видобувають ударом тонкого металевого стержня по одному з боків інструмента. Яскрава і дзвінка звучність трикутника прослуховується навіть в оркестровому tutti.

Тритон (гр., латин. tritonus – три тони) – загальна назва *простих інтервалів* – збільшеної *кварти* (зб. 4) та зменшеної *квінти* (зм. 5). Кількість ступенів звукоряду в них різна (зб. 4 охоплює 4 ступені, зм. 5 – 5 ступенів), а кількість тонів однакова – три тони. Тритон – інтервал, що має різке звучання (*дисонанс*). У Середньовіччі його називали «диявольським інтервалом» і довгий час забороняли використовувати в церковній музиці. До складу тритонів у ладах входять нестійкі ступені, тому вони мають *розв'язання* в *консонанси* – сексту або терцію.

Тричастинна ф́орма (репрізна) – побудова музичного твору, що складається з трьох розділів за схемою АВА. Крайні розділи (перший і третій) однакові або схожі; середній розділ (В) – контрастний; він або будується на іншій темі, або є розвитком попередніх тем. Третій розділ називається «реприза» (повторення). Тричастинна форма може бути простою чи складною. *У простій* всі розділи зазвичай мають форму періоду (середній розділ може бути коротким переходом). *У складній тричастинній* формі кожен розділ написаний або в простій двочастинній, або в простій тричастинній формі. Схема може бути такою:

$$\begin{array}{c} \boxed{A} \quad \boxed{B} \quad \boxed{A} \quad \text{або} \quad \boxed{A} \quad \boxed{B} \quad \boxed{A} \\ \boxed{ab} \quad \boxed{cd} \quad \boxed{ab} \quad \quad \boxed{aba} \quad \boxed{cdc} \quad \boxed{aba} \end{array}$$

Крайні розділи тричастинної репризної форми звучать в одній тональності; середній розділ може звучати в іншій.

Тріо (італ. *trio*) – 1. Ансамбль для трьох виконавців, кожен з яких має самостійну партію (у вокальній музиці – те саме, що *терцет*). 2. Музичний твір, що написаний для трьох виконавців у формі *сонатного циклу*. 3. Середній розділ (розділ В) однієї з частин *сонатного циклу* (другої або третьої), яка написана в складній тричастинній формі (АВА). У XVII ст. її виконували три інструменти, на відміну від крайніх розділів, які грав увесь оркестр (*tutti*). Середня частина деяких інструментальних творів (танець, марш, скерцо), що контрастує з більш рухливими крайніми розділами.

Тріоль – див. *Особливі види поділу тривалостей*.

Троїста музика (троїсті музики) – український народний інструментальний ансамбль, відомий із XVII ст. Супроводжував пісні, танці, обряди. Назва *Троїста музика* не означає, що музикантів обов’язково має бути троє; це є вказівкою на три функції: мелодію, супровід і ритм. До складу ансамблю можуть входити: дві скрипки і бубон; або скрипка, цимбали, бубон тощо. Сольні партії будуються на віртуозній імпровізації та варіюванні народних мелодій. Основа репертуару – українська народна танцювальна музика, а також інструментальні награвання.

Троїсті музики

Тромбон (іт. trombone – велика труба) – мідний духовий інструмент, відомий з XV ст. Тембр – від похмурого в нижньому регістрі до героїчного, блискучого у верхньому. Діапазон: $B_1 - c^2$. Має кулісу, призначену для зміни висоти звуків. Є учасником різних оркестрів.

Трубá (іт. tromba) – мідний духовий інструмент, відомий з давнини. Звук сильний, блискучий; може використовуватися сурдина. Діапазон: $e - c^3$. Крім симфонічного оркестру використовується у військових, духових та джазових оркестрах.

Трубаду́р (фр. troubadour від trobar – створювати вірші) – поет-співак раннього Середньовіччя (XI–XIII ст., Франція, Італія, Іспанія). Вишукана лірика трубадурів оспівувала кохання до Прекрасної Дами, лицарські подвиги, радість життя. Віршовані форми, створені ними, збереглися до нашого часу (*балáда, серена́да, канцо́на, сонéт*). Трубадурами ставали переважно знатні лицарі. Їм акомпанували *менестрелі*.

Тру́вер (фр. trouvère – придумувати, знаходити) – поет-співак епохи Середньовіччя (північ Франції, XI–XIV ст.).

Тру́па (нім. Truppe – команда) – колектив артистів театру або цирку.

Ту́ба (італ. tuba) – мідний духовий інструмент найнижчого регістру. Діапазон сягає від B_2 до h^1 . Застосовується в симфонічному і духовому оркестрах.

Тулумба́си – див. *Литаври*.

Ту́ті (італ. tutti – всі) – виконання музики повним складом оркестру.

У

Увертю́ра (фр. ouverture – початок, відкриття) – 1. Великий оркестровий вступ до опери, балету. Увертюра готує глядача до сприйняття вистави. Найчастіше вона має форму *сонатного алєгро*; вступні

п'єси, написані в інших формах, називаються інтродукціями, вступами, прелюдіями. 2. З XIX ст.: увертюра (концертна) – самостійний жанр симфонічної музики; концертна п'єса, часто *програмно*го змісту.

Увідний тон – нестійкий звук ладу, що знаходиться на ступінь нижче або вище *тоніки* і гостро тяжіє до неї. VII ступінь – нижній увідний тон (висхідний), II ступінь – верхній увідний тон (нисхідний).

Ударні інструменти – група музичних інструментів, звук із яких видобувають за допомогою удару (паличок, колотушки, молоточка). Розподіляються на 2 групи:

- а) ті, що *мають* висоту звука (литаври, ксилофон, дзвони, дзвоники, челеста);
- б) ті, що *не мають* визначеної висоти звука (барабани великий та малий, тарілки, бубон, кастаньєти, трикутник, тамтам).

Ударні інструменти виконують в оркестрі ритмічну функцію, створюють звукошумовий фон, доповнюють та прикрашають палітру оркестру колористичними ефектами.

Унісон (італ. unisono від латин. unus – один; sonus – звук) – 1. Одночасне злитне звучання двох і більше звуків однакової висоти. 2. Октавний унісон – сполучення однакових звуків різних октав. 3. «Співати або грати в унісон» – виконувати партію «чисто», щоб звуки зливалися.

Урбанізм (латин. urbanus – міський) – напрям у мистецтві XX ст., що змальовує життя великого сучасного міста з його індустріальними звуками та ритмами.

Українське бароко (див. *Бароко*) – стиль мистецтва з середини XVI ст. до кінця XVIII ст. («козацьке бароко»). Проявився в архітектурі (будівництво храмів, громадських будинків, міських брам), у скульптурі, живописі, золотарстві. У музиці цього часу з'являються нові жанри: партесний концерт, хоровий концерт; духовні і світські канти, сольна пісня, вертеп тощо. Такий бурхливий розквіт музичного мистецтва в Україні пов'язаний з високим рівнем загальної освіти – «шкільної справи», у якій музика посідала одне з чільних місць (діяльність М. Дилецького). Музичне просвітництво поширилося і на Росію, куди були запрошені або просто вивезені з України багато талановитих музикантів – композиторів, співаків, інструменталістів. У другій половині XVIII ст. окремі риси бароко

Собор Св. Юра
у Львові

Брама Заборовського
в Києві

Церква Святого Пророка Іллі
в Суботові

вплелися в новий стиль класицизму і проявилися у творчості Г. Сковороди, М. Березовського, А. Веделя. У цілому для українського бароко характерне відчуття повноти життя, буяння краси і почуттів.

Ф

Фагот

Фаго́т (італ. *fagotto* – в'язанка) – дерев'яний духовий музичний інструмент з подвійною тростиною; звучить у низькому *регістрі* (виконує басовий голос в оркестровій *групі дерев'яних духових інструментів*). Виник на початку XVI ст. Сучасний фагот має хрипливатий, трохи гугнявий тембр. Діапазон: $B_1 - d^2$ (e^2). Фагот здатен передавати найрізноманітніший характер музики: від мелодії спокійної, задушевної, пасторальної до мелодії веселої, танцювальної, навіть гумористичного характеру. Різновидом фаготу є контрфагот, що відрізняється більш повним і насиченим звучанням.

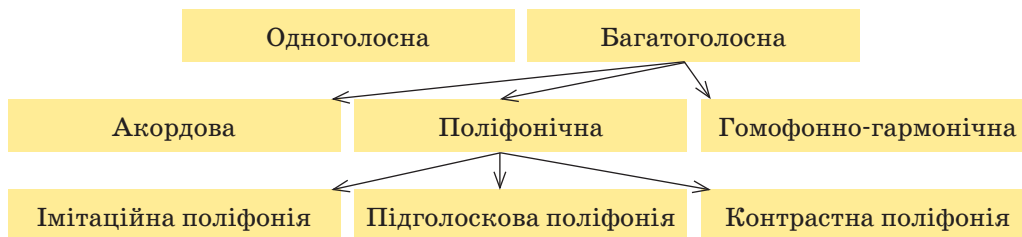
Факту́ра (латин. *factura* – оброблення, побудова) – 1. Сукупність усіх голосів музичного твору, що звучать водночас («по вертикалі»). Фактура – все те, з чого складається звучність музичного твору (її ще називають «музичний склад»). Тобто це побудова усієї музичної тканини, поєднання всіх виражальних засобів. *Елементами фактури є:* мелодія, акомпанемент, бас, акорди, поліфонічні голоси, підголоски,

теми, протискладення, фігурація, орнаментика тощо. Фактура буває одноголосною (*унісон*) та багатоголосною. Багатоголосна фактура має кілька видів: гомофонно-гармонічна, акордова, поліфонічна.

Види багатоголосної фактури

Гомофонно-гармонічна	Акордова	Поліфонічна
<i>гомофонія</i> – багатоголосний склад музики, у якому один із голосів (найчастіше верхній) є головним, а інші тільки акомпанують йому; наприклад: мелодія в супроводі акомпанементу (див. <i>Гомофонія</i>)	музична тканина, що утворюється лише одними акордами	<i>поліфонія</i> (гр. poly – багато, phone – звук) – вид багатоголосся, у якому окремі мелодії мають самостійне значення і самостійний розвиток, але звучать одночасно, утворюючи єдине ціле. Види поліфонічної фактури: а) імітаційна поліфонія б) підголоскова поліфонія в) контрастна поліфонія

Види фактури

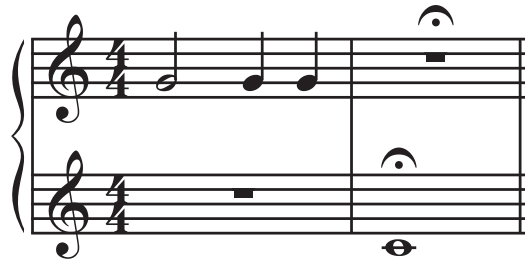

Фантазія (гр. phantasia – вигадка) – 1. Музичний твір довільної форми, побудова якої не співпадає зі структурою (будовою) загальновідомих музичних форм. 2. Інструментальна п'єса примхливого, фантастичного змісту і характеру музики. 3. Довільне трактування різних музичних жанрів (наприклад, «Полонез-фантазія», «Фантазія-експромт» Ф. Шопена).

Фанфара (італ. fanfara) – 1. Сигнал труби урочистого характеру, яким починають свято чи парад. 2. Мідний духовий музичний інструмент без вентилів, натуральна труба (сигнальний ріжок, *горн*).

Фарандола (фр. farandole) – старовинний французький народний танець (Прованс, південь Франції). Тримаючись за руки, пари рухаються по колу то в розмірі $\frac{6}{8}$, то $\frac{2}{4}$. Супроводжується флейтою і *тамбурином*.

Ферма́та (італ. *fermata* – зупинка) – знак збільшення тривалостей; означає подовження звучання тривалості ноти або тривалості паузи на розсуд виконавця (приблизно в півтора-два рази). Ставиться *над* або *під* нотою чи паузою.

Фігура́ція (від латин. *figuro* – утворюю, формую, зображаю) – ускладнення музичної *фактури* через уведення мелодичних чи ритмічних елементів. Фігурація – один із методів розвитку музичного тематизму.

Існують такі *види фігурації*:

- *гармонічна* – рух звуків за тонами акорду;
- *ритмічна* – повторення звука або акорду в певній ритмічній послідовності;
- *мелодична* – рух голосів, які спираються на гармонію, але відступають від акордових звуків, утворюючи самостійну мелодичну лінію.

Звуки мелодичної фігурації мають меншу за акорди тривалість.

До *приймів фігурації* належать:

- *затримання*
- *прохідний звук*
- *допоміжний звук*
- *переднімання*
- *камбіата (стрибком)*

Види фігурації

Гармонічна	Ритмічна	Мелодична
<p>Рух звуків по тонах акорду, що утворюють розкладену гармонію:</p> 	<p>Повторення того ж звука або акорду в певному ритмі:</p> 	<p>Голос, опираючись на гармонію, доповнює акордові тони і утворює самостійний мелодичний рисунок. Наприклад:</p> <p>В. А. Моцарт Соната А - dur (1ч.)</p>

Філармонія (гр. *philos* – друг, любитель; *harmonia* – гармонія; тобто «любитель прекрасного») – 1. Концертна організація, створена для пропаганди музики. Перші товариства на зразок філармонії виникли в XVII ст. в Італії, у XIX ст. – у ряді міст Європи і Америки (Відень, Берлін, Лондон, Нью-Йорк). В Україні філармонії засновані в Києві, Львові, Одесі, Чернівцях тощо. До штату філармонії входять симфонічні та камерні оркестри, ансамблі, хори, танцювальні колективи, окремі виконавці. Крім філармоній для дорослих існують дитячі філармонії, у яких виконавцями є діти – учні мистецьких шкіл. 2. Будинок, у якому відбуваються концерти.

Фіна́л (італ. *finale* – останній, заключний) – 1. Остання частина циклічного твору (симфонії, сонати, концерту, камерного ансамблю тощо). 2. Заключна сцена опери, балету (або окремого акту).

Фіориту́ра (італ. *fioritura* – цвітіння, уквітчання) – мелодичні фігури віртуозного характеру, що прикрашають («розцвічують») вокальну музику (*трелі, форшлаги* та інші – див. *Мелізми*).

Фісгармо́нія (гр. *phis* – міх і *harmonia* – гармонія) – пневматичний язичковий клавішний музичний інструмент. За зовнішнім виглядом нагадує піаніно, а за звучанням – орган. Застосовувався для побутового виконання органних п'єс, а також у католицьких храмах, де немає органа.

Фісгармонія

Фле́йта (італ. *flauto* від латин. *flatus* – підув) – найстаріший дерев'яний духовий свистковий інструмент, що походить від пастушої сопілки. Найвищий за звучанням інструмент групи дерев'яних духових; діапазон: $(h) c^1 - d^4 (es^4)$. Має легкий світлий звук з холоднуватим відтінком і великі технічні можливості. **Різновиди флейти:** мала (піколо), велика, альтова, басова. Вона входить до складу симфонічних та духових оркестрів і використовується як сольний інструмент.

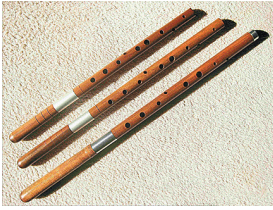

Флейта

Фле́йта Па́на – 1. Загальна назва родини багатоствольних флейт (див. *Кувички*). 2. Набір відкритих згори трубок різного розміру з трос-

Флейта Пана

Флояра

тини, бамбуку, комишу та інших трубок, з'єднаних тростиновими планками і джгутом.

Флояра (рум. *fluiet*) – різновид сопілки довжиною 75–100 см з особливим способом звуковидобування: граючи на флоярі, музикант водночас додає власним голосом звук, створюючи бурдонний тон. Поширена в Західній Україні.

Фольклор (англ. *folk-lore*; *folk* – народ; *lore* – наука – народна мудрість) – усна народна творчість. Об'єднує 4 групи народної творчості: музичну, поетичну, танцювальну, драматичну. Музичний фольклор – пісні, інструментальні награти, танці. Їх склали творчо обдаровані представники народу, імена яких залишилися невідомими. Передаючись із покоління в покоління, музичний твір збагачувався, набував досконалості внаслідок творчості багатьох людей. Народна музика відрізняється різноманітністю жанрів і форм. Найпоширеніша галузь музичного фольклору – народна пісня (див. *Народна пісня*).

Фонограма (гр. *phone* – звук, голос; *grápho* – пишу) – 1. Штучний звуконосій – платівка, плівка, цифрові носії, на яких записано звук. 2. В естрадній практиці – попередній запис голосу співака із супроводом або лише голосу, або тільки інструментального супроводу з метою створення враження повноцінного виконання під час концерту.

Фонограф
Едісона

Фонóграф (гр. *phone* – звук; голос і *gráphō* – пишу) – апарат для запису та відтворення звуків механічним способом, перший звукозаписуючий пристрій. Був створений винахідником Т. Едісоном у 1877 р. Пізніше його замінили більш досконалі пристрої.

Фóрма музична – див. *Музична форма*.

Фóрте *f* (італ. *forte* – голосно, у повну силу) – позначення сили звука.

Фортепіано (італ. *forte* – голосно; *piano* – тихо) – загальна назва *піаніно* та *роялю*. Це струнно-клавішний інструмент, який має величезний діапазон ($A_2 - c^5$) і універсальні технічні можливості. Фортепіано виникло на початку XVIII ст. (1709 або 1711 рр.) майже одночасно в Італії

(Б. Христові), Франції (Ж. Маріус) та Німеччині (К. Г. Шрьотер). Від своїх попередників – клавесина і клавикорда – відрізняється способом видобування звуку. Була введена система молоточків, які б'ють по струнах з будь-якою швидкістю і силою. Виконавець може грати тихіше або голосніше – піано або форте. Звідси й пішла назва – «піано-форте», а пізніше – «фортепіано». З ХІХ ст. утвердилися 2 види фортепіано: з горизонтальним розташуванням струн – рояль (фр. *royal* – королівський) та вертикальним – піаніно (італ. *pianino* – маленьке піано). Піаніно створили незалежно один від одного американець Дж. Гокінс (1800 р.) та австрієць М. Мюллер (1801 р.).

Форшлаг (нім. *Vorschlag*: *vor* – перед; *schlag* – удар) – вид *мелізму*, мелодична прикраса з одного допоміжного (нижнього або верхнього) чи двох і більше звуків, що виконується швидко перед основним звуком мелодії або акордом. Позначається маленькою нотою (перекресленою або неперекресленою) чи кількома неперекресленими нотами перед основною нотою. Розрізняють форшлаг довгі і короткі. Довгий (неперекреслений) форшлаг складається з одного звуку, який стоїть перед основним і виконується за рахунок його тривалості: тривалість основного звуку ділиться навпіл (на форшлаг і наступний основний звук).

Пишеться:

Виконується:

Короткий форшлаг (перекреслений) складається з одного або кількох дуже коротких звуків, виконується перед основним звуком. Його розшифровка залежить від стилю твору. У класичній музиці (у творах Баха, Гайдна, Моцарта, Бетховена) він виконується за рахунок тривалості наступної ноти (тобто основного звуку).

У більш пізній музиці прийнято виконувати форшлаг за рахунок тривалості попередньої ноти.

Фрагмент (латин. fragmentum – уламок) – окрема частина твору мистецтва; у музиці – уривок музичного твору (наприклад, уривок з опери чи балету).

Фраза (гр. phrasis – вираз) – послідовність 2–3-х *мотивів*, відносно закінчена частина мелодії. Одна від одної фрази відокремлюються *цезурою* (^V).

Фрігійський лад – див. *Лади діатонічні 7-ступеневі*.

Фуга (латин., італ. fuga – біг, швидкий хід) – поліфонічний (тобто багатоголосний) твір; він оснований на одній музичній темі – короткій, але яскравій. *Тема* (лат. dux) проводиться багато разів по черзі в кожному голосі. Вона звучить разом з іншими самостійними голосами, утворюючи ніби одночасну «розмову» кількох дійових осіб. Вони можуть або повторювати мелодію теми («імітувати»), або доповнювати тему різними іншими мелодіями (тобто утворювати «*контрапункт*» – *протискладення* до теми). У процесі музичного розвитку тема може змінюватися: а) *мелодично*: звучати в оберненні («інверсія») або ззаду наперед («ракохід») тощо; б) *ритмічно*: звучати у збільшенні чи зменшенні, тобто довшими або коротшими тривалостями. Можуть бути моменти, коли «накладається одне на одне» проведення теми в різних голосах (цей прийом називають *стрета*).

Фуга – складний твір. Він будується за строгими законами і має три розділи: *експозиція, серединний і заключний розділи*. В *експозиції* тема проходить в основній та домінантовій тональностях почергово у всіх голосах (у будь-якому порядку). Голоси у фузі називаються так само, як у хорі: бас, тенор, альт, сопрано. Перший раз тема звучить одноголосно. Проведення теми в другому голосі в тональності домінанти називається «*відповідь*» (або «супутник»). Мелодія, що звучить одночасно з відповіддю, називається *протискладення*; воно може бути «утриманим» або вільним. Епізод фуґи, де тема не звучить, називається «*інтермедія*» («та, що лежить в середині»); тобто це епізод, що знаходиться між проведеннями теми. Інтермедії часто будуються на *секвенціях*. Після експозиції починається серединний розділ. У ньому тема проводиться в різних побічних тональностях. Вона зазнає контрапунктичного розвитку (перестановка голосів, стрета, обернення, збільшення теми тощо). Ознакою *заклучного розділу* є повернення до основної тональності та її утвердження. У цілому для фуґи характерний безперервний

розвиток. Фуга – найвища форма поліфонічної музики. Довершеного вигляду фуга набула в першій половині XVIII ст. у творчості Й. С. Баха та Г. Ф. Генделя.

Фугато (італ. *fugato* – подібне до фуги) – епізод великого музичного твору, що написаний як *експозиція фуги*.

Фугета (італ. *fuggetta* – маленька фуга) – невелика нескладна фуга.

Функція ладова (латин. *functio* – виконання) – призначення кожного звука або співзвуччя в ладу залежно від їхнього місця (наприклад, *тоніка* чи *домінанта*, чи *субдомінанта тощо*).

X

Хабанера (ісп. *habanera* від *Havana* – Гавана, столиця Куби) – іспанський народний парний танець кубинського походження. Хабанеру вважають попередницею *танго*. Танцювальні рухи імпровізують самі виконавці. Розмір $\frac{2}{4}$, помірний темп. Характерна ритмічна фігура в супроводі $\frac{2}{4}$. У мелодії постійно застосовуються ритмічні групи з *тріолями* або *синкопами*, що створюють ефект *поліритмії*.

Халінг (норв. *halling* – одна з місцевостей у Норвегії) – норвезький чоловічий сольний народний танець у розмірі $\frac{2}{4}$ або $\frac{6}{8}$. Ритм різноманітний, з синкопами. Темп помірний, з прискоренням наприкінці танцю. Виконується під акомпанемент струнного інструмента. Демонструє силу, винахідливість, вправність виконавців.

Характер теми – визначення емоційного настрою мелодії (теми) та її образного змісту (див. у *Додатках Допоміжний словник* на с. 235).

Характерний танець – одна із трьох складових частин балету (поряд з класичним танцем та пантомімою). У характерному танці помітний зв'язок з народною хореографією. Він відіграє важливу роль у створенні реалістичних образів.

Характерні інтервали – інтервали, що утворюються в гармонічному мінорі внаслідок підвищення VII ст. та в гармонічному мажорі внаслідок зниження VI ст. До характерних інтервалів належать дві пари взаємообернених інтервалів: збільшена секунда (зб. 2) та зменшена септима (зм. 7); збільшена кварта (зб. 4.) та зменшена квінта (зм. 5). Характерні інтервали потребують розв’язання.

Хор (гр. *choros* – гурт, збори) – 1. Група співаків, які разом виконують хорову музику (з інструментальним супроводом або без супроводу, тобто *a capella*). Хор може налічувати від 12 до 120 учасників. Хори є *однорідні* (або дитячі, або чоловічі, або жіночі) та *змішані*. До змішаного хору входять 4 хорові партії: дві чоловічі (*бас і тенор*) та дві жіночі (*альт і сопрано*).

М. Лисенко «Радуйся, ниво неполитая»

The musical score is written for a mixed choir with piano accompaniment. It consists of five staves. The top four staves are for the vocal parts: Soprano (C.), Alto (A.), Tenor (T.), and Bass (B.). The bottom staff is for the piano accompaniment. The music is in 4/4 time and features a variety of intervals, including the characteristic augmented second and diminished seventh intervals mentioned in the text. The lyrics are: "Ра-дуй-ся! Ра-дуй-ся, ни-во, ни-во не-по-ли-та-я, ра-дуй-ся!"

Мішаний хор

Віденський хор хлопчиків

Залежно від манери виконання та репертуару є хори академічні і народні. 2. Музичний твір для хору. 3. У театрі Стародавньої Греції хор – обов'язковий учасник вистав, що втілював голос народу.

Хорал (латин. *cantus choralis* – піснеспів) – 1. Одноголосний хоровий піснеспів на релігійний текст, у католиків – григоріанський хорал латиною, у протестантів – рідною (німецькою) мовою. 2. 4-голосна хорова акордова обробка мелодії протестантського хоралу. 3. Музична п'єса акордово-гармонічного складу в повільному темпі.

Хоральна прелюдія – невелика інструментальна п'єса для органа. Виникла як вступ до протестантського *хоралу*. Її виконують на органі перед тим, як община почне співати хорал. Кращі зразки належать Й. С. Баху.

Хореографія (гр. *choreia* – танець + *grapho* – пишу) – 1. Мистецтво танцю. 2. Увесь обсяг танцювальних елементів, що входять до танцю або балету. 3. Запис танцювальних рухів за допомогою особливих знаків.

Хоровий концерт – циклічний чотириголосний твір для хору а капела; виник як продовження традицій партесного концерту періоду Бароко; основний жанр професійної музики в Україні періоду Класицизму (друга пол. XVIII – поч. XIX ст.) Має релігійний зміст, урочистий характер (відповідно до стилю *бароко*); втілює глибокі загальнолюдські почуття. Хоровий концерт поєднав досягнення інструментальної музики та опери XVII ст. За формою наближається до *сонатно-симфонічного* циклу, але має тісніший зв'язок між частинами. Загальна будова основана на контрастному співставленні (темповому, динамічному, образно-тематичному) декількох частин (частіше – 3-х або 4-х). Частини ідуть одна за одною без перерви. Останній розділ пишеться у формі *фуги* або *фугато*. В основі хорового концерту лежить принцип концертування: взаємодія хорових груп або соліста і хорового *tutti* (*tutti*). У музичній мові хоровий концерт поєднав досягнення західноєвропейської музики та національні традиції. Класичними зразками хорового концерту є твори М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя.

Хоровод (гр. *choros* – юрба + водити) – стародавній вид народної творчості. Об'єднує музику (пісня чи нагреш), танець та ігрову дію. Поширений у багатьох народів світу. У слов'ян – масовий

народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи.

Хота (ісп. jota) – іспанський народний парний танець у розмірі $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{8}$, дуже швидкий і темпераментний, з підскоками та поворотами. Виконується під акомпанемент мандоліни, гітари чи кастаньєт, часто з піснями та вигуками.

Хроматизм (гр. chroma – колір) – підвищення чи зниження на півтону основних ступенів діатонічних ладів. Сім основних ступенів цих ладів стародавні греки порівнювали із сімома основними кольорами веселки. Півтони вони вважали різними відтінками основних кольорів. Підвищення і зниження відбувається за допомогою дізів, бемолів, бекарів (див. *Знаки альтерації*). Хроматизм – це заповнення тонової відстані між діатонічними ступенями проміжним півтоном.

Хроматична гама – гама, що складається з 12-ти послідовних півтонів, що входять до октави. Це не самостійний лад, а ускладнення мажору чи мінору за допомогою *хроматизму*. Тому є певні правила побудови хроматичної гами в мажорі і мінорі вгору та вниз.

Схема альтерації хроматичної гами

Лад	Напрямок руху гами	Ступені, що не змінюються
мажор	вгору	III ст. VI ст.
	вниз	I ст. V ст.
мінор	вгору	I ст. V ст.
	вниз	I ст. V ст.

Ц

Цезура (латин. caesura – розсічення) – у музиці – коротка смислова зупинка між фразами або розділами музичного твору, що відділяє один відрізок мелодії від іншого. За своїм значенням цезура близька до розділових знаків у мові. Позначається знаками $\vee$ або $'$, що виставляються над нотоносцем на межі двох фраз чи розділів. Може визначатися на розсуд виконавця без поміток у нотному тексті.

Хор
Вестмінстерського абатства

Губерт ван Ейк, Ян ван Ейк.
Гентський вівтар (фрагмент)

Церкóвна му́зика – музика, що супроводжує церковну службу. У XI ст. в Європі відбувся розподіл християнської релігії на західну (католицьку) і східну (православну). З того часу католицька та православна музика існують окремо. До XVII ст. професійна музика розвивається в межах церкви: виникає багато музичних жанрів, проводяться пошуки зручної нотації, складається теорія музики і педагогіка. У жанрі церковної музики були створені високохудожні зразки музичних творів.

Цикл (гр. *kuklos* – кóло) – у музиці – збірка, що складається з кількох самостійних творів, пов’язаних між собою спільною темою. Цикл може бути вокальним чи інструментальним (вокальний цикл «Прекрасна мельниківна» Ф. Шуберта, цикл концертів «Пори року» А. Вівальді тощо). Дивись також: *Циклічні фóрми*.

Циклі́чні фóрми – музичні *фóрми*, що складаються з кількох окремих закінчених за формою частин, пов’язаних спільним задумом. *До двочастинних* циклічних форм належать малий цикл із *прелюдії* (або *токати*, або *фантазії*) і *фуги*. *До багаточастинних* циклічних форм – *сюїтні цикли* та *сонатно-симфонічний цикл* (*симфонія, соната, концерт, тріо, квартет* тощо).

Цимба́ли (гр. *kymbalon*) – струнний ударний інструмент, відомий ще з IX ст. Звук видобувають за допомогою дерев’яних паличок-молоточків. Цимбали використовують як сольний інструмент, а також у складі ансамблю тріоїстої музики та інших різних за складом ансамблях

Цимбали

і оркестрах народних інструментів. Поширений в Україні, Молдові, Румунії, Угорщині, Словаччині та інших країнах.

Цифрування – позначення акордів та їхніх тонів за допомогою цифр. Римські цифри вказують номер ступеня, на якому побудований акорд; арабські цифри (праворуч унизу) – вид акорду: $^5_3$ – тризвук; 6 – секстакорд; $^6_4$ – квартсекстакорд; 7 – септакорд; $^6_5$ – квінтсекстакорд; $^4_3$ – терцквартакорд; 2 – секундакорд; 9 – нонакорд. Арабські цифри праворуч зверху позначають складові звуки (тони) акорду: 1 – основний тон; 3 – терцієвий тон; 5 – квінтовий тон; 7 – септимовий тон; 9 – наона.

Цілотόнова гáма – штучно утворений звукоряд із шести ступенів, що розташовані на відстані цілого тону один від одного. Цілотонову гаму використовують для створення незвичних, інколи – химерних або зловісних образів (наприклад, у творах В. А. Моцарта чи К. Дебюссі).

Ч

Чакóна (ісп. *chacóna*) – 1. Старовинний іспанський танець у розмірі $\frac{3}{4}$, спочатку швидкий, з XVII ст. – повільний. 2. У XVII–XVIII ст. – інструментальна п'єса урочистого характеру у формі поліфонічних варіацій на незмінну тему в басу (*basso-ostinato*). Верхні голоси постійно варіюються. За характером і будовою чакона близька до *пасакалії*.

Чáрдаш (угор. *csarda* – шинок, корчма) – угорський народний танець; виник у середині XIX ст. Складається з двох контрастних частин: повільної (урочистої) та швидкої, запальної (розмір $\frac{2}{4}$). Для чардашу характерний ритм з гострими *синкопами*. Чардаш широко застосовували в своїх творах Ф. Ліст, Й. Брамс, І. Кальман та багато інших відомих композиторів.

Чарльстóн (англ. *charleston* – від назви міста Чарльстон у США) – 1. Американський танець імпровізаційного характеру, що набув поширення з 20-х років XX ст.; розмір $\frac{4}{4}$, темп від помірнього до швид-

кого, ритм синкопований. Танцювальні рухи включають ритмічні присідання одночасно з поворотами стоп(и) носками всередину.
2. Ударний музичний інструмент без визначеної висоти звуку (педальна тарілка або хай-хет). Широко використовується в джазі.

Частина – 1. Кожна з п'єс, що складають твір *циклічної форми*.
2. Відносно завершений розділ твору, що відрізняється від інших розділів тональністю чи використанням окремої теми.

Ча-ча-ча́ – парний бальний танець кубинського походження. Музичний розмір $\frac{4}{4}$. Темп – помірно швидкий. Особливістю ритму є подрібнена четверта доля такту. Назва танцю пояснюється звуко-наслідуванням: ритмічний мотив «ча-ча-ча» в оркестрі грають на кубинському ударному інструменті *гуїро*, що має тріскучий звук, а човгання ніг танцівників також відтворює цей мотив.

Челеста (італ. celesta – небесна) – ударно-клавішний музичний інструмент. Зовні нагадує фортепіано, але замість струн має металеві пластини, настроєні по півтонах. По них ударяють дерев'яні молоточки, обтягнуті повстю. Звук ніжний, прозорий, сріблястий. Діапазон – 4 октави (від do^1). Створив інструмент французький майстер О. Мюстель у кінці XIX ст. (він удосконалив інструмент, створений його батьком, який називався «дульсітон»). Композитори неодноразово вводили її до складу оркестрів для створення казкових, фантастичних образів.

Челеста

Чембало (скорочено від італ. clavicembalo) – одна з назв *клавесина*, поширена в Італії та Німеччині.

Чоловічі голоси – див. *Тенор, Баритон, Бас*.

Чотириголосний склад – багатоголосся, що утворюється чотирма голосами (бас, тенор, альт, сопрано). Основа навчального курсу *гармонії*.

Ш

Шансон (фр. *chanson* – пісня) – 1. Французька лірична народна пісня. 2. У XV–XVI ст. – професійна пісня поліфонічного складу. 3. У наш час – естрадна пісня (пісенька) ліричного змісту.

Шарманка

Шарманка – невеликий переносний механічний інструмент у формі скриньки. На його валиках записано кілька простеньких п'єс, що починають звучати, коли шарманщик крутить ручку. Назва інструмента походить від перших слів популярної французької пісеньки «*Charmante Catherine*» – «Прекрасна Катерина». Українська назва – катеринка – походить від другого слова тієї ж пісеньки. Шарманка була інструментом мандрівних музикантів у XVIII–XIX ст.

Шейк (англ. *shake* – трясися) – парний побутовий англійський танець імпровізаційного характеру в розмірі $\frac{4}{4}$. Танцювальні рухи наслідували поведінку на сцені солістів ансамблю «*Бітлз*», які були кумирами публіки з 60–70-х років XX століття.

Ширі́ке розташува́ння – таке розташування 4-голосного акорду терцієвої будови, коли між третім (тенор) та першим (сопрано) голосами виникає інтервал, що є ширшим за октаву. Інтервал між басом і тенором не впливає на розташування акорду (див. *Тісне розташування*).

Шкі́льна́ дра́ма – вистава релігійно-повчального змісту. У країнах Європи була поширена з XVI ст. В українських навчальних закладах (братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії) під впливом польських єзуїтських традицій була запроваджена в першій половині XVII ст. Вистави (серед яких були трагедії, комедії, трагікомедії) готувалися переважно до великих свят – Різдво, Великдень тощо. Твори мали віршовану форму, написані були книжною українською мовою. Значне місце в шкільних драмах займала музика: під час дії звучали хори, *канти*, псалми. Їх створювали учні або вчителі на основі як народної, так і церковної музики. В антрактах виконувалися *інтермедії* – сценки побу-

тового або комічного змісту. Вони були тісно пов'язані з народним мистецтвом (пісні, танці). Шкільна драма дала початок українському музичному театру.

Шпільман (нім. Spielmann від Spiel – гра; Mann – любитель) – мандрівний співак, музикант, актор, акробат у німецькомовних країнах часів Середньовіччя. З XIV ст. – професійні музиканти, які об'єднувались у цехи.

Штиль (гр. stylos – паличка) – вертикальна паличка, що дописується біля головки ноти всіх тривалостей (крім цілої ноти). Ноти до третьої лінійки нотоносця мають штиль угору (справа від головки); ноти вище третьої лінійки мають штиль вниз (зліва від головки):

Штрих (нім. Strich – риска) – спосіб видобування звука на музичному інструменті, від якого залежить виразність виконання. Основні типи штрихів склалися на струнних смичкових інструментах, пізніше поширилися на інші інструменти та спів. На характер штриха впливають напрямок руху смичка, медіатора, міхів, паличок тощо, а також особливості рухів рук, пальців, губ, язика. Основні штрихи: legato (легато), staccato (стакато).

Найбільш уживанні штрихи

Назва	Вимова	Значення
staccato	стакато	уривчасто
legato	легато	зв'язно
non legato	нон легато	незв'язно
portamento	портаменто	протяжно, але не зв'язно

Шумка – українська народна танцювальна пісня, подібна до коломийки. Музичний розмір $\frac{2}{4}$, темп жвавий.

Щ

Щедрівка – українська народна обрядова пісня зимового циклу. Щедрівки виникли ще в дохристиянські часи. Їх виконували напередодні нового землеробського року, який наші пращури святкували в березні. Вечір перед Новим роком називали Щедрим. Тому і пісні,

Обряд
щедрування

які виконували в цей вечір, називали щедрівками. До наших часів дійшли театралізовані вистави («Коза», «Маланка», пізніше – вертеп), які супроводжували обряд щедрування. У наш час щедрівки виконуються напередодні Нового року гуртом дітей або парубків та дівчат. Зміст щедрівок – величання господарів та їхньої родини з побажанням хорошого врожаю і достатку. Щедрівки мають куплетну форму, часто – із сольним заспівом та хоровим приспівом.

Ю

Юбіляція (латин. *jubilatio* – тріумфування) – 1. Прийом розспівування одного складу в музичному творі з релігійною тематикою. У *григоріанському хоралі* юбіляція застосовувалася в момент емоційного піднесення: на окремих складах слів «алілуя» (*alleluja*) чи «амінь» (*amen*). Це була орнаментальна прикраса-імпровізація основного наспіву хоралу; вона «розквітчувалася» *мелізмами*, подібно до того, як малюнок прикрашається орнаментом. 2. *Мелодична фігурація* в поліфонії строгого стилю: жвавий мелодичний рух звуками дрібної тривалості (восьмі, шістнадцяті), що заповнює інтервали між основними долями і прикрашає мелодію.

Довідкові матеріали

Алфавітний покажчик імен

А

Ама́ті – династія майстрів струнних смичкових інструментів XVI–XVIII ст. (м. Кремона, Італія). Найбільш відомий **Ніколо Ама́ті** (1596–1684).

Арісто́тель (384–322 до н. е.) – учений і мислитель Стародавньої Греції.

А́рмстронг Луї (1901–1971) – американський трубач, представник новоорлеанського джазу.

Б

Барві́нський Василь Олександрович (1888–1963) – український композитор, піаніст, педагог, диригент, музичний критик.

■ Симфонічні, вокально-симфонічні та камерні твори (серед них цикл «Наше сонечко грає на фортепіано» з 20 дитячих п'єс на теми українських народних пісень).

Ба́рток Бе́ла (1881–1945) – угорський композитор, піаніст, педагог.

■ Опера «Замок герцога Синя Борода», балети «Дерев'яний принц», «Чудесний мандарин», симфонічні твори, концерти, сонати, твори для ф-но (серед них «Мікрокосмос» – 153 п'єси).

Бах Йога́нн Себастья́н (1685–1750) – німецький композитор епохи Бароко. У його творчості поліфонія досягла найвищого розквіту. Створив близько 1000 творів.

■ Клавірні твори: інвенції (15 двоголосних та 15 триголосних), «Маленькі прелюдії і фуги», «Добре темперований клавір» (2 томи), 6 «Французьких» та 6 «Англійських» сюїт, партити та ін.;

• вокально-хорові твори: «Пасіон за Матвієм», «Пасіон за Іоанном», меса сі мінор, понад 200 кантат;

• оркестрові твори та концерти (серед них 6 «Бранденбурзьких концертів»);

• органні твори (серед них «Токата і фуга ре мінор», хоральні прелюдії).

Берг Альбан (1885–1935) – австрійський композитор, соратник А. Шенберга. Представник експресіонізму.

■ Опера «Воцек», концерт для скрипки з оркестром.

Березівський Максим Созонтович (1745?–1777) – український композитор.

■ Опера «Демофонт», хорові концерти (серед них «Не отвержи мене во время старости»), перші зразки сонати і симфонії в українській музиці та ін.

Берліоз Гектор (1803–1869) – французький композитор і диригент.

■ Опер, ораторії, кантати, симфонії (серед них найбільш відома «Фантастична симфонія»).

Бетховен Людвіг ван (1770–1827) – німецький композитор, представник Віденської класичної школи.

■ 9 симфоній, 11 увертюр (серед них «Егмонт»), опера «Фіделіо», 32 сонати для фортепіано, «Урочиста меса», квартети, концерти.

Бізе Жорж (1838–1875) – французький композитор, піаніст.

■ 17 опер (найвідоміші – «Кармен», «Шукачі перлів»), музика до драми А. Доде «Арлезіанка», 2 симфонії, романси.

Білаш Олександр Іванович (1931–2003) – український композитор, автор пісень.

■ Пісні (серед них – «Два кольори», «Ясени», «Сніг на зеленому листі», «Стежина»); опери, оперети, симфонічні твори, музика до кінофільмів.

Бомарше П'єр-Огюстен Карон де (1732–1799) – французький драматург-комедіограф, автор трилогії «Севільський цирульник, або Марна пересторога», «Шалений день, або Весілля Фігаро», «Злочинна мати, або Другий Тартюф».

Борткевич Сергій Едуардович (1877–1952) – український композитор, піаніст і педагог.

■ Симфонічні твори, концерти, твори для фортепіано.

Бортнянський Дмитро Степанович (1751–1825) – український композитор, диригент.

■ 6 опер, інструментальні твори, більш як 100 хорових концертів (серед них «Тебе, Бога, хвалим»).

Брамс Йоганнес (1833–1897) – німецький композитор, піаніст, диригент.

■ 4 симфонії, 4 зошити «Угорських танців», «Німецький реквієм».

Бріттен Бенджамін (1913–1976) – британський композитор, основоположник сучасної англійської композиторської школи, автор численних опер, вокально-симфонічних, оркестрових та інструментальних творів.

■ «Путівник по оркестру для молоді (варіації і fuga на тему Перселла)»; опера «Пітер Граймс», «Давайте ставити оперу», «Воєнний реквієм».

В

Вагнер Ріхард (1813–1883) – німецький композитор, диригент, громадський діяч, музичний критик.

■ 13 опер (серед них «Летючий голандець», «Тангейзер», «Лоенгрін», «Трістан і Ізольда»; тетралогія «Перстень Нібелунгів», що складається з 4-х опер: «Золото Рейну», «Валькірія», «Зигфрід», «Загибель богів»).

Вéбер Карл Марія (1786–1825) – німецький композитор-романтик, диригент, педагог.

■ Опера «Чарівний стрілець», «Оберон», «Евріанта»; «Запрошення до танцю» для ф-но.

Вéберн Антон (1883–1945) – австрійський композитор, диригент, педагог, учень А. Шенберга; працював у додекафонно-серійній техніці. Написав 31 твір (серед них 2 кантати, симфонія та ін). Є представником нової віденської школи.

Вéдель Артемі́й Лук'янович (1767–1808) – український композитор, автор більше 80 духовних творів, серед них понад 30 хорових концертів («Доколе, Господи, забудеши мя», «Спаси мя, Боже»).

Вербі́цький Михайло Михайлович (1815–1870) – композитор, автор музики Державного Гімну «Ще не вмерла України...».

■ Музика до вистав, греко-католицькі духовні твори, світські хори, п'єси для гітари.

Вéрді Джузе́ппе (1813–1901) – італійський композитор.

■ 26 опер (найвідоміші «Ріголетто», «Травіата», «Трубадур», «Аїда», «Отелло» та ін).

Віва́льді Анто́ніо (1678–1741) – італійський композитор, скрипаль, диригент, педагог; представник стилю бароко.

■ біля 500 інструментальних концертів (серед них 4 концер-

ти – «Весна», «Літо», «Осінь», «Зима», відомі як «Пори року»), 90 опер (збереглося 19), більш як 100 сонат; ораторії, кантати; усього відомо 825 творів.

Воробкєвич Сидір Іванович (1836 – 1903) – український буковський письменник, композитор, художник, музично-культурний діяч, педагог.

■ Опер, оперети, інструментальні та хорові твори, пісні, романси.

Г

Гайдн Йозеф (1732–1809) – австрійський композитор, диригент; представник Віденської класичної школи. У його творчості остаточно сформувалися жанри симфонії та квартету.

■ 104 симфонії, 52 сонати для клавіру, близько 80 квартетів, 2 ораторії, біля 50 інструментальних концертів та ін.

Гварнері – династія майстрів струнних смичкових інструментів XVII–XVIII ст. (м. Кремона, Італія): **Андреа Гварнері** (між 1622 і 1626 роками – 1698), його онук **Джузєппе Гварнері** (на прізвисько Дель Джезу; 1698–1744). На скрипці Дель Джезу грав Н. Паганіні.

Гвідо д'Арєццо, або **Гвідо з Арєццо**, **Гвідо Арєтинський** (близько 990 – близько 1050) – італійський теоретик музики (див. *Нотація*).

Гейне (Гайне) Генріх (1797–1856) – німецький поет-романтик, до творчості якого неодноразово зверталися композитори (Р. Шуман, М. Лисенко та інші).

Гєндель Георг Фрїдрїх (1685–1759) – німецький композитор, диригент, органіст, педагог; представник стилю бароко.

■ 46 опер, кантати, 32 ораторії (серед них – «Месія» «Самсон», «Іуда Маккавей»), органні концерти, концерти для оркестру (концерти гросі), «Музика для феєрверку» та ін.

Гершвін Джордж (1898–1937) – американський композитор, піаніст.

■ Опера «Поргі і Бесс», музичні комедії, «Рапсодія в стилі блюз».

Гете Йоганн Вольфганг фон (1749–1832) – німецький поет-романтик, творчість якого знайшла відображення в музиці.

■ Драма «Егмонт», балада «Лісовий цар», трагедія «Фауст», «Страждання молодого Вертера».

Гіндеміт Пауль (1895–1963) – німецький композитор, диригент, теоретик.

■ 15 музично-сценічних творів (серед них «Художник Матіс»), 4 симфонії, «Реквієм», концерти, сонати.

Глюк Крістоф Віллібальд (1714–1787) – німецький композитор, диригент, органіст; реформатор опери.

■ Написав більш як 100 опер (серед них «Орфей і Евридика»).

Гомér (приблизно VIII–VII ст. до н. е.) – легендарний поет Стародавньої Греції. Йому приписують створення «Іліади» та «Одісеї».

Го́фман Ернст Теодор-Амаде́й (1776–1822) – німецький письменник-романтик, композитор, живописець.

■ Казки: «Лускунчик та Мишачий король», «Крихітка Цахес», повість «Золотий горщик», роман «Життєві погляди Кота Мурра»; опера «Ундіна».

Грабóвський Леонід Олександрович (1935) – український композитор. З 1989 р. проживає в США.

■ «Симфонічні фрески»; опери «Ведмідь», «Пропозиція»; «Гомеоморфія IV»; симфонія-легенда «Вечір на Івана Купала», «Concerto misterioso».

Гріг Е́двард (1843–1907) – норвезький композитор, піаніст, диригент.

■ Музика до драми Г. Ібсена «Пер Гюнт» (2 сюїти); концерт для ф-но з оркестром; сонати, близько 150 фортепіанних мініатюр (зокрема «Ліричні п'єси»), близько 150 романсів.

Гула́к-Артемóвський Семен Степанович (1813–1873) – український композитор, видатний співак і актор, автор першої української комічної опери «Запорожець за Дунаєм», дивертисменту «Українське весілля», водевілю «Ніч напередодні Іванова дня».

Губаре́нко Віталій Сергі́йович (1934–2000) – український композитор. Автор багатьох різножанрових творів. Серед них:

■ 13 опер (моноопера «Листи кохання»);
■ 8 балетів («Камінний господар»).

Д

Дво́ржак Анто́нін (1841–1904) – чеський композитор, диригент, педагог.

■ 10 опер, 9 симфоній (№9 – «З Нового Світу»), симфонічні поеми, рапсодії, увертюри, камерні твори (серед них «Слов'янські танці», «Гуморески») та ін.

Дебюссі Клод Аші́ль (1862–1918) – французький композитор, піаніст, диригент.

■ Опера «Пеліас і Мелізанда», 2 балети («Ігри», «Ящик з іграшками»), симфонічна прелюдія «Післяполудневий відпочинок фавна», симфонічний триптих «Ноктюрни» («Хмари», «Свята», «Сирени»), 3 симфонічні ескізи «Море», твори для ф-но («Дитячик куточок», 24 прелюдії).

Делакруа́ Ежéн (1798–1863) – французький живописець і графік; представник романтичного напрямку.

Диле́цький Микола (1630–1680) – український композитор періо-

ду Бароко, педагог, теоретик, автор «Граматики мусикійської», творець партесних композицій («Воскресенський канон»).

Дичко Леся Василівна (нар. 1939 р.) – українська композиторка, автор багатьох творів у жанрі хорової музики.

■ Кантати «Червона калина», «Чотири пори року», ораторія «І нарекоша ім'я Київ», хорова опера «Золотослов», духовні твори (зокрема літургії); балети «Метаморфози», «Досвітні вогні».

Джоплін Скот (1868–1917) – американський композитор і піаніст, автор регтаймів.

Е

Есхіл (525–456 р. р. до н. е.) – давньогрецький драматург.

Еврипід (486–406 р. р. до н. е.) – давньогрецький драматург.

Еллінгтон Дюк (1899–1974) – піаніст, аранжувальник, композитор, представник джазового мистецтва.

Ж

Жорж Санд (справжнє ім'я Амандина Аврора Люсіль Дюпон; 1804–1876) – французька письменниця, подруга Ф. Шопена.

■ Романи «Консуело», «Графиня Рудольштадт» та ін.

І

Ібсен Генрік (1828–1906) – норвезький драматург, засновник «нової драматургії» в європейській літературі, автор драми «Пер Гюнт».

К

Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович (1845–1907) – український актор, драматург.

■ Комедії «Сто тисяч», «Хазяїн», «Мартин Боруля», драма «Безталанна».

Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778–1843) – український письменник, драматург.

■ П'єси «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик».

Климовський Семен – український філософ, поет, автор широко відомої пісні «Їхав козак за Дунай».

Колéсса Микола Філаретович (1903–2006) – український композитор, диригент, педагог.

■ 2 симфонії, «Українська сюїта», «Симфонічні варіації», сюїта «В горах», твори для ф-но.

Колéсса Філарет Михайлович (1871–1947) – український етнограф, фольклорист, композитор.

■ Обробки народних пісень, хорові твори на слова Т. Г. Шевченка.
Колачівський (Калачевський) Михайло Миколайович (1851–1907?) – український композитор.

■ «Українська симфонія», Реквієм, Струнний квартет, ряд фортепіанних п'єс, романсів та духовних хорів.

Кореллі Арканджело (1653–1713) – італійський композитор епохи Бароко, скрипаль-віртуоз, диригент, педагог, один із творців скрипкової сонати та жанру концерто гросо.

■ 12 кончерті гросі, 48 тріо-сонат, 12 сонат для скрипки-соло.

Косенко Віктор Степанович (1896–1938) – український композитор, піаніст, педагог.

■ «Класичне тріо», «Героїчна увертюра», Одинадцять етюдів у формі старовинних танців, дитячий збірник «24 п'єси для фортепіано», близько 60 романсів.

Котлярівський Іван Петрович (1769–1838) – український письменник.

■ «Енеїда», «Наталка Полтавка».

Коцюбінський Михайло Михайлович (1864–1913) – український письменник, класик української літератури.

■ Повісті «Fata morgana», «Тіні забутих предків».

Кóшиць Олександр Антонович (1875–1944) – український хоровий диригент, композитор, етнограф.

■ Обробки українських народних пісень («Пісня про Байду», «Гей, не дивуйте», «Ой на горі женці жнуть», «Максим козак Залізняк», «Ой ходить сон коло вікон», «На вулиці скрипка грає», «Журавель» та ін.); пісні з супроводом; духовні твори (5 літургій, канти, псалми та ін.).

Кропивницький Марко Лукич (1840–1910) – український драматург, режисер, актор.

■ П'єси «Ой не ходи, Грицю», «Глитай, або ж Павук».

Крушельницька Соломія Амвросіївна (1872–1952) – українська оперна співачка (меццо-сопрано), вокальний педагог.

Куперен Франсуа́ (1668–1733) – французький композитор, органіст, клавесиніст, автор численних мініатюр для клавесина.

Л

Ланнер Йозеф (1801–1843) – австрійський композитор, скрипаль, диригент, автор «віденських вальсів».

Леонтович Микола Дмитрович (1877–1921) – український композитор.

■ Основний жанр творчості – хорові обробки українських народних пісень («Щедрик», «Дударик», «Пряля», «Ой з-за гори кам'яної»,

«Піють півні», «Козака несуть»). Хорові поеми «Легенда», «Льодолам», «Літні тони», «Моя пісня», опера «На русалчин великдень».

Лісенко Микола Віталійович (1842–1912) – основоположник української національної школи; композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, музичний діяч.

■ близько 1000 музичних творів: 11 опер (серед них «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка», «Енеїда», 3 дитячі опери: «Коза Дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна»); 3 кантати на вірші Т. Г. Шевченка («Б'ють пороги», «Радуйся, ниво неполита» та «На вічну пам'ять Котляревському»); цикл «Музика до «Кобзаря», куди увійшло 84 хорові та вокальні твори на слова Т. Г. Шевченка; твори для фортепіано; романси; вокальні ансамблі; камерні твори; музикознавчі праці.

Ліст Фёренц (1811–1886) – угорський композитор-романтик, піаніст-віртуоз, диригент, педагог, критик, музичний діяч.

■ Більш як 1200 творів. Найбільш відомі: 19 «Угорських рапсодій», соната сі мінор, ноктюрн «Мрії кохання», цикл «Роки мандрів», парафрази на теми з опер «Дон Жуан» В. А. Моцарта та «Ріголетто» Дж. Верді, «Мефісто-вальс», симфонія «Фауст», 13 симфонічних поем (серед них – «Мазепа», «Прелюди»).

Людкévич Станіслав Пилипович (1879–1979) – український композитор, фольклорист, педагог, музикознавець. Підняв західноукраїнську музику до класичного рівня.

■ Опера «Довбуш», кантата-симфонія «Кавказ», кантати «Заповіт» і «Наймит», твори для оркестру (симфонічні поеми «Каменярі», «Меланхолійний вальс», «Рондо юнаків» тощо), хору, фортепіано, солоспіву, обробки народних пісень.

Люлі Жан Батіст (1632–1687) – французький композитор італійського походження, скрипаль, диригент, балетмейстер, педагог. Створив новий жанр опери – ліричну трагедію, збагатив склад оркестру, сприяв розвитку балету.

■ 15 ліричних трагедій, близько 30 балетів, 11 комедій-балетів, опера-балет «Психея».

Лятошінський Борис Миколайович (1894–1968) – український композитор, диригент; один із засновників модерністського напрямку в українській музиці.

■ 2 опери («Золотий обруч», «Щорс»), 5 симфоній, 4 симфонічні поеми (серед них «Гражина»), 5 оркестрових сюїт, «Український квінтет», цикл для фортепіано «Відображення», прелюдії, хори на слова Т. Шевченка, М. Рильського, кіномузика.

М

Майборода Георгій Іларіонович (1913–1992) – український композитор, педагог.

■ Опері («Тарас Шевченко», «Ярослав Мудрий»), 4 симфонії, симфонічні поеми («Лілея», «Каменярі»), концерти, вокальні твори.

Майборода Платон Іларіонович (1918–1989) – український композитор, автор пісень.

■ Пісні «Київський вальс», «Пісня про вчительку», «Пісня про рушник» та багато інших.

Мендельсон-Бартольд Фелікс (1809–1847) – німецький композитор-романтик, диригент, піаніст, педагог, музичний діяч (врятував від забуття творчість Й. С. Баха).

■ Музика до комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі», 5 симфоній, 2 концерти для ф-но з орк., 2 концерти для скр. з орк., п'єси для ф-но; серед них «Пісні без слів» (8 зошитів, 46 п'єс).

Мишуга Олександр Пилипович (1853–1922) – український оперний співак (лірико-драматичний тенор) та вокальний педагог.

Міллер Глен (1904–1944) – американський тромбоніст, аранжувальник, керівник джазового оркестру «Оркестр Глена Міллера».

Міцкевич Адам (1765–1812) – польський поет, до творів якого зверталися композитори.

Монтеверді Клаудіо (1567–1643) – італійський композитор, один із основоположників жанру опера, віртуоз, співак, диригент.

■ 8 опер (збереглося три, серед них «Орфей»), балет, меси, мадригали.

Міцарт Вольфганг Амадей (1756–1791) – австрійський композитор, клавесиніст, органіст, диригент; представник Віденської класичної школи, один із найвидатніших композиторів світу. Написав 626 творів. Серед них:

■ 17 опер (серед них «Весілля Фігаро», «Дон Жуан», «Чарівна флейта», «Викрадення із сералю», «Так роблять усі»);

- вокально-хорові твори: «Реквієм», 18 мес;
- симфонічні твори: близько 50 симфоній;
- дивертисменти, серенади (серед них «Маленька нічна серенада»);
- близько 30 концертів для ф-но з оркестром, 19 сонат для ф-но, 4 фантазії та ін.

Н

Нижанківський Остап Йосипович (1862–1919) – український композитор, диригент, музичний діяч.

■ духовні та світські хори (хорова поема «Гуляли»), солоспіви, вокальні ансамблі, обробки народних пісень («В'язанки»), твори для ф-но (фантазія «Вітрогон» та мініатюри).

О

Огінський Міхал Клеофас (1765–1833) – польський композитор, державний діяч; автор полонезу «Прощання з Батьківщиною».

Олесь Олександр (Кандіба Олександр Іванович, 1878–1944) – український письменник, поет, драматург, до творчості якого зверталися українські композитори.

Онеггér Артюр (1892–1955) – французький композитор, педагог, учасник творчого товариства «Шістка».

■ Близько 200 творів різних жанрів, серед них 5 симфоній, ораторія «Жанна д'Арк на вогнищі», симфонічний твір «Пасифік 231» та ін.

Орф Карл (1895–1982) – німецький композитор, педагог; автор системи музичного виховання «Орф-Шульверк», яка заснована на ранньому залученні дітей до музикування через поєднання руху, співу, гри на найпростіших інструментах, творчої гри та імпровізації. Серед найбільш відомих творів – сценічна кантата «Carmina Burana».

Оффенбáх Жак (справжнє ім'я Ебершт Якоб, 1819–1880) – французький композитор; засновник французької класичної оперети.

■ 102 музично-сценічні твори, серед яких оперети «Казки Гофмана», «Орфей у пеклі», «Прекрасна Єлена», «Синя борода».

П

Паганіні Нікколó (1782–1840) – італійський скрипаль-віртуоз, композитор, гітарист.

■ 24 каприси для скрипки соло, концерти для скрипки з оркестром, п'єси для гітари.

Палестріна Джовáнні (П'єрлуїджі Джованні з Палестрини, 1525–1594) – італійський композитор, органіст, співак, керівник хору; майстер багатоголосної хорової музики.

■ 94 меси, 202 мотети, офеторії, гімни, світські мадригали.

Перголезі (Перголезе) Джовáнні Баттіста (1710–1736) – італійський композитор, скрипаль; засновник італійської комічної опери-буфа (buffa).

■ 10 опер (найбільш відома «Служниця-пані»), ораторії, меси, кантати, мотети, духовні твори (серед них «Stabat Mater»); 30 тріо-сонат, п'єси для чембало.

Пєрсєлл Гєнрі (1659–1695) – англійський композитор, органіст; засновник англійської національної опери.

■ Близько 50 музично-сценічних творів, серед яких опера «Дідона та Еней».

Р

Равєль Моріс (1875–1937) – французький композитор і диригент.

■ Опера-балет «Дитя і чари», балет «Дафніс і Хлоя»; для фортепіано: «Гра води», «Віддзеркалювання», «Павана на смерть інфанти»; для оркестру: «Болєро», «Іспанська рапсодія».

Рамо Жан-Філіпп (1683–1764) – французький оперний композитор періоду Бароко, нині більш відомий як автор п'єс для клавесина, музичний теоретик.

■ 35 музичних творів для сцени, кантати, мотети, твори для клавесина («Тамбурін», «Курка» та ін.).

Рєвúцький Левко Миколойович (1889–1977) – український композитор, педагог.

■ Кантата-поема «Хустина», 2 симфонії, камерні та оркестрові твори, хоріві твори, обробки народних пісень (вокальний цикл «Сонечко»).

Россіні Джоаккіно (1792–1868) – італійський композитор, диригент, піаніст, скрипаль; реформатор оперного жанру.

■ Майже майже 40 опер (серед них: «Сєвільський цирюльник», «Отєлло», «Попєлюшка», «Сорока-кравдїйка», «Сємірамїда» «Вільгельм Тєль» та ін.);

«Малєнька урочиста мєса», «Stabat Mater»; 2 симфонії.

С

Сальєрі Антоніо (1750–1825) – австрійський композитор і педагог італійського походження, капельмейстер імператорського двору у Відні. Серед 60-ти учнів Сальєрі Л. ван Бєтховєн, Ф. Шубєрт, Ф. Ліст, К. Черні та ін.

Сєн-Санс Шарль Каміль (1835–1921) – французький композитор, піаніст, органіст, диригент. Писав музику в багатьох жанрах.

■ Сюїта «Карнавал тварин», Рондо-капрічіозо для скрипки з оркестром, опера «Самсон і Далїла».

Сильвєстрєв Валєнтин Васильович (нар. 1937) – український композитор, один із зачинатєлів музичного авангарду в Україні; у своїй творчості сповїдує ідеї постмодєрнізму. У доробку – твори майже всїх музичних жанрїв.

■ 9 симфоній, «Ехєгі monumentum» для баритона і симфонічно-

го оркестру, «Метамузыка» і «Постлюдія» для ф-но і симфонічного оркестру;

- хорові композиції – «Реквієм для Лариси», кантата на вірші Т. Шевченка, «Лісова музика», «Диптих» («Отче наш» і «Заповіт» на сл. Т. Шевченка);

- для фортепіано – «Дитяча музика», «Музика в старовинному стилі», «Кіч-музика»;

- вокальні цикли «Тихі пісні», «Ступені», «Прості пісні»; кіно-музика.

Січінський Денис Володимирович (1865–1909) – західноукраїнський композитор, хоровий диригент, педагог, музичний діяч.

- Кантати («Лічу в неволі», «Дніпро реве»), хори («Не пора», «Минули літа молодії», «Чом, чом, земле моя»), романси («Не співайте мені сеї пісні», «Бабине літо»), обробки народних пісень, опера «Роксоляна», фортепіанні п'єси, духовні твори.

Скарлатті Доменіко (1685–1757) – італійський композитор.

- Основний жанр – клавірна музика (сонати, фуги); 10 опер, ораторії, меси.

Сковородá Григорій Савич (1729–1794) – український філософ, поет, музикант, педагог.

- Пісні зі збірки «Сад божественних пісень» («Всякому городу нрав і права», «Ой ти, птичко жовтобоко», «Стоїть явір над водою» та ін.), канти, музика до вертепних вистав, духовні композиції.

Скóрик Мирослав Михайлович (1938–2020) – всесвітньовідомий український композитор, музикознавець. Доробок композитора жанрово багатоплановий.

- Опера «Мойсей», балети («Каменярі» і «Повернення Батерфляй»), кантати, партити, симфонічні твори («Карпатський концерт»), численні концерти для різних інструментів (скрипка, фортепіано, віолончель), цикл «З дитячого альбому» для ф-но, духовні композиції, музика до кінофільмів (серед них – «Тіні забутих предків»; на її основі створено «Гуцульський триптих»), естрадні пісні.

Смéтана Бédржих (1824–1884) – чеський композитор, засновник чеської національної школи, творець національної опери.

- 8 опер (серед них «Продана наречена», «Лібуше»), цикл симфонічних поем «Моя Батьківщина», вокальні та інструментальні твори.

Софóкл (496/5 рік до н. е. – 406 рік до н. е.) – давньогрецький драматург, трагик.

Станкóвич Євген Федорович (нар. 1942) – всесвітньовідомий український композитор, музично-громадський діяч. Працює в усіх галузях музичного мистецтва.

■ Фольк-опера «Коли цвіте папороть», 6 симфоній для великого симфонічного оркестру, 10 камерних симфоній, 6 балетів («Ольга», «Прометей», «Майська ніч», «Ніч перед Різдом», «Вікінги», «Володар Борисфену»), симфонічна поема «Dictum» для камерного оркестру, оркестрово-хорові великоформатні полотна на національну історичну тематику («Слово о полку Ігоревім», Каддиш-Реквієм «Бабин Яр», «Чорна елегія», «Панахида за померлими з голоду»), музика до драматичних вистав та кінофільмів.

Старіцький Михайло Петрович (1840–1904) – український письменник і театральний діяч, один із корифеїв українського театру, соратник М. В. Лисенка в розбудові національного мистецтва.

■ Комедія «За двома зайцями», драма «Ой не ходи, Грицю»; лірична поезія («Ніч яка, Господи, місячна, зоряна»).

Степовій (Якименко) Яків Степанович (1883–1921) – український композитор.

■ Вокальні цикли «Барвінки», «Пісні настрою», «Три вірші Рильського», п'єси для ф-но («Прелюд пам'яті Т. Шевченка»), збірки для дитячого музикування «Проліски», «Малий Кобзар» та ін.

Стеценко Кирило Григорович (1882–1922) – український композитор, хоровий диригент і громадський діяч. Працював у хорових, вокально-інструментальних, оперних жанрах, створював музику до театральних вистав та обробки народних пісень.

■ Кантати «Шевченкові», «Єднаймося», «У неділеньку святую»; хори «Сон», «Заповіт», «То була тихая ніч»; близько 50 солоспівів («Плавай, плавай, лебедонько», «О, не дивуйсь», «Стояла я і слухала весну», «Вечірня пісня»; опери («Іфігенія в Тавриді», «Лисичка, Котик і Півник»); музика до п'єс («Сватання на Гончарівці», «Гайдамаки»); збірник обробок «Колядки і щедрівки»; шкільні співаники; духовна музика.

Стравінський Ігор Федорович (1882–1971) – всесвітньовідомий композитор українського походження. Належить до провідних новаторів ХХ століття. Працював у різних модернових стилях: неофольклоризм, неокласицизм, конструктивізм, авангардна музика тощо.

■ Опері: «Соловей», «Мавра»; ораторія «Едіп-цар»; 12 балетів (серед них «Жар-птиця», «Петрушка», «Весна священа», «Поцілунок феї», «Орфей»); оркестрові твори, концерти, камерні твори.

Страдіварі Антоніо (близько 1644–1737) – знаменитий майстер струнних смичкових інструментів (м. Кремона, Італія). У наш час на них грають найвидатніші музиканти світу.

У

Українка Леся (Косач-Квітка Лариса Петрівна, 1871–1913) – українська письменниця і поетеса. Її твори стали основою для багатьох музичних творів різних жанрів.

■ Драматичні твори «Лісова пісня», «Кам'яний гість», ліричні вірші, поеми.

Ф

Фіцджеральд Елла (1917–1996) – американська джазова співачка, «перша леді джазу».

Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, перекладач. Багато його віршів стали основою музичних творів.

■ Повість «Захар Беркут», вірші (серед них «Вічний революціонер», «Каменярі», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня»).

Х

Хачатурян Арám Ілліч (1903–1978) – композитор вірменського походження, диригент, педагог.

■ Балети: «Гаяне», «Спартак»; 3 симфонії, сюїта до драми «Маскарад»; концерт для скрипки з оркестром.

Ч

Чубінський Павло Платонович (1839–1884) – журналіст, етнограф, історик; автор тексту Державного Гімну України «Ще не вмерла України...».

Чурáй Маруся (1625 – 1653) – напівлегендарна українська народна співачка та поетеса. Їй приписують створення відомих у народі пісень «Віють вітри», «Ой не ходи, Грицю», «Засвіт встали козаченьки», «Грицю, Грицю, до роботи».

Ш

Шамó Ігор Наумович (1925–1982) – український композитор, автор симфоній, концертів, фортепіанних творів, опери, музики до кінофільмів та понад 300 пісень.

■ 3 симфонії, камерні, ф-ні твори, романси, дует «Києве мій»; пісня «Святковий вальс».

Шевчénко Тарас Григорович (1814–1861) – український поет, прозаїк, художник, класик українсько літератури. До творчості Кобзаря зверталися М. Лисенко, К. Стеценко, С. Людкевич, Л. Ревуцький, В. Сильвестров, Є. Станкович та багато інших. Поезія Шевчен-

ка втілювалася в музичних творах різних жанрів: пісні, романси, хори, кантати, інструментальні п'єси, симфонічні поеми, опери, ораторії, балети.

Шекспір Вільям (1564–1616) – видатний англійський драматург і поет, один із найвидатніших драматургів світу. До творчості В. Шекспіра зверталися Дж. Россіні, Ф. Мендельсон, Дж. Верді, Б. Лятошинський та багато інших.

■ 12 трагедій (серед них «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Коріолан»);

• 16 комедій (серед них «Приборкання норовливої», «Сон літньої ночі», «Дванадцята ніч», «Багато галасу даремно»);

драми: «Зимова казка», «Буря»; 6 історичних хронік;

• 154 сонети.

Шимановський Кароль (1882–1937) – польський композитор, який народився на Черкащині; основоположник сучасної польської композиторської школи.

■ Опери, балети, 4 симфонії, ораторія «Stabat Mater», камерні та вокальні твори.

Шенберг Арнольд (1874–1951) – австрійський композитор, теоретик і педагог; очільник нової віденської школи. Основоположник атональної музики. Розробив принципи та теоретичні засади додекафонної (12-тонової) музики.

■ Кантата «Уцілілий із Варшави», вокальний цикл «Місячний П'єро».

Шопен Фридерік (1810–1849) – польський композитор, один із найяскравіших представників Романтизму в музиці. Основна галузь творчості – твори для ф-но.

■ 2 концерти для ф-но з оркестром, 3 сонати, 4 балади, 4 скерцо, 4 експромти, 16 полонезів, 17 вальсів, 21 ноктюрн, 26 прелюдій, 27 етюдів, 58 мазурок.

Усього близько 200 творів.

Штраус Йоганн (син, 1825–1899) – австрійський композитор, диригент, скрипаль, якого називали «королем вальсу».

■ 15 оперет (серед них «Летюча миша», «Циганський барон»); 460 танцювальних творів – вальси (серед них «На прекрасному голубому Дунаї», «Казки віденського лісу», «Життя артиста», «Віденська кров»), польки («Трік-Трак», «Полька-піцикато»), галопи («Вічний рух» або «Perpetum mobile»).

Штраус Ріхард (1864–1949) – німецький композитор і диригент.

■ 15 опер (серед них «Кавалер троянди», «Соломея», «Електра», «Аріадна на Наксосі»);

- 10 симфонічних поем («Дон Жуан», «Тіль Уленшпігель», «Так говорив Заратустра», «Дон Кіхот»);
- 6 концертів, близько 150 пісень і романсів, ряд камерних п'ес, хори.

Шуберт Франц (1797–1828) – австрійський композитор, один з перших представників Романтизму в музиці. Основний жанр творчості – пісня.

■ 600 пісень: «Форель», «Лісовий цар», «Серенада», «Ave Maria» та ін.;

- вокальні цикли: «Прекрасна мельниківна», «Зимова путь», «Лебедина пісня»;
- 9 симфоній (№8 – «Незакінчена»);
- ф-ні твори: сонати, 6 музичних моментів, 8 експромтів тощо.

Шуман Роберт (1810–1856) – німецький композитор-романтик, критик, диригент, педагог.

■ 4 симфонії;

- фортепіанні цикли «Карнавал», «Метелики», «Дитячі сцени», «Альбом для юнацтва»;
- вокальні цикли «Любов та життя жінки», «Любов поета», «Мирти», «Коло пісень».

Я

Якіменко Федір Степанович (1876 – 1945) – український композитор, піаніст і педагог. Рідний брат композитора Якова Степового (псевдонім Якова Якіменка).

- Опера «Фея снігів», Перший симфонічний балет «На українських пагорбах», оркестрові та камерні твори, твори для ф-но, романси.

Словник іншомовних слів та музичних термінів

А

A (a) – ля

Abbreviatura (абревіатура) – скорочення

A cappella (а капела) – спів без супроводу

Accelerando (ачелерандо) – прискорюючи

Accento (аченто) – акцент

Aktus (актус) – акт, дія

Adagio (адажіо) – спокійно, повільно

Ad libitum (ад лібітум) – на свій розсуд

A-dur (а-дур) – Ля мажор

Affetto (афето) – почуття; **con affetto** – з почуттям, виразно

Ais (aic) – ля-дієз

ais-moll (aic-моль) – ля-дієз мінор

Aleatorik (алеаторік) – алеаторика

Alemanda (алеманда) – алеманда

All, alla (аль, аля) – на зразок....

Alla marcia (аля марчъя) – у стилі маршу

Allegretto (алегретто) – більш повільно, ніж **Allegro**, але швидше, ніж

Andante

Allegro (алегро) – весело, швидко

Al segno (аль сеньо) – до знака

A mezza voce (а меца воче) – напівголосно

a-moll (а-моль) – ля мінор

Amoroso, con amore (аморозо, кон аморе) – з любов'ю, ніжно

Andante (анданте) – помірно повільно

Andante cantabile (анданте кантабіле) – повільно і наспівно

Andantino (андантіно) – швидше, ніж **Andante**

Animato, con anima (анімато, кон аніма) – натхненно, з душею

A poco a poco (а поко а поко) – поступово, потрохи

Appassionato (апасьонато) – пристрасно

Arco, col arco (арко, коль арко) – смичок, смичком

Aria (арія) – арія, пісня

Arpa (арпа) – арфа

As (ас) – ля-бемоль

As-dur (ас-дур) – Ля-бемоль мажор

as-moll (ас-моль) – ля-бемоль мінор

Assai (асай) – дуже, вельми

A tempo (а темпо) – у темпі

A una corda (а уна корда) – на одній струні; взяти ліву педаль на фортепіано

В

B (бе) – сі-бемоль

Balletto, ballo (балето, бало) – балет

Band (банд) – 1) том; 2) музичний гурт, оркестр, колектив

Barbaro (барбаро) – дикий, варварський

Barocco (бароко) – 1) химерний, дивний; 2) бароко

Basso-ostinato (басо-остинато) – тема в басу, що повторюється багато разів

B-dur (бе-дур) – Сі-бемоль мажор

Bel canto (бель канто) – прекрасний спів (термін італійської вокальної школи)

b-moll (бе-моль) – сі-бемоль мінор

Brevis (бревіс) – у старовинній мензуральній системі нотації: назва ноти, яка дорівнює сучасній тривалості двох цілих нот

Brillante (брілянте) – блискуче

Brio, con brio (бріо, кон бріо) – вогонь; з запалом

Burlesco (бурлеско) – смішно, жартівливо

С

C (це) – до

Cadenza (каденца) – каденція, каданс

Camera (камера) – кімната

Campanella (кампанеля) – дзвоник

Cancan (канкан) – канкан

Canon (канон) – канон

Cantabile (кантабіле) – співуче, наспівно

Cantilena (кантилена) – кантилена; наспівна мелодія

Canto (канто) – спів; наспів

Capella (капела) – капела

Capo, da capo (капо, да capo) – початок, спочатку

Capriccio (капричіо) – примха

Capriccioso (капричіозо) – примхливо

Cassa (каса) – великий барабан

C-dur (це-дур) – До мажор

Ces (цес) – до-бемоль

Ces-dur (цес-дур) – До-бемоль мажор

Cis (ціс) – до-дієз

Cis-dur (ціс-дур) – До-дієз мажор

Cisis (цісіс) – до-дубль-дієз

cis-moll (ціс-моль) – до-дієз мінор

c-moll (це-моль) – до мінор

Coda (кода) – кода

Coll arco (коль арко) – смичком

Commodo (комодо) – зручно
Con anima (кон аніма) – з душею, одухотворено
Con brio (кон бріо) – жваво, збуджено, з вогнем
Con espressione (кон еспресьоне) – з експресією
Con moto (кон мото) – рухливо
Con sordino (кон сордіно) – з сурдиною
Concerto (концерто) – концерт
Coro (коро) – хор
Crescendo (крещендо) – поступове збільшення сили звука

D

D (де) – ре
Da capo al fine (да капо аль фіне) – з початку до кінця
Dal segno al Fine (даль сеньо аль фіне) – від знака до кінця
Dance (дансе), **danza** (данца) – танець
D-dur (де-дур) – Ре мажор
Des (дес) – ре-бемоль
Des-dur (дес-дур) – Ре-бемоль мажор
Deses (десес) – ре-дубль-бемоль
«Dies irae» (діес іре) – «День гніву» – секвенція однієї з частин реквієму
Diminuendo (дімінуендо) – поступове зменшення сили звука
Dis (діс) – ре-дієз
dis-moll (діс-моль) – ре-дієз мінор
Disis (дісіс) – ре-дубль-дієз
Divisi (дівізі) – розділення однорідних інструментів або хорових голосів на групи
d-moll (де-моль) – ре мінор
Dolce (дольче) – ніжно, ласкаво
Dolore, doloroso (дольоро, дольорозо) – сумно, зажурено
Dur (дур) – мажор
Dramma (драма) – драма
Dramma per musica – опера
Dramma giocoso (буквально – весела драма) – комедія
Dramma giocoso per musica – комічна опера

E

E (е) – мі
E-dur (е-дур) – Мі мажор
Elegico (елегіко) – елегійно
e-moll (е-моль) – мі мінор
Energico (енерджіко) – енергійно, рішуче
Eroico (ероіко) – героїчно
Es (ес) – мі-бемоль

Es-dur (ес-дур) – Мі-бемоль мажор
Eses (есес) – мі-дубль-бемоль
es-moll (ес-моль) – мі-бемоль мінор
Espressivo (еспресіво) – виразно, експресивно
Exercice (екзерсис) – вправа

F

F (еф) – фа
Fagotto (фагото) – фагот
F-dur (еф-дур) – Фа мажор
Fes (фес) – фа-бемоль
Fest (фест) – свято
Fiati (ф'яті) – загальна назва дерев'яних духових інструментів
Finale (фінале) – фінал
Fine (фіне) – кінець
Fis (фіс) – фа-дієз
Fis-dur (фіс-дур) – Фа-дієз мажор
Fisis (фісіс) – фа-дубль-дієз
fis-moll (фіс-моль) – фа-дієз мінор
Flauto (флауто) – флейта
Forte (форте) – сильно, голосно
Fortissimo (фортисимо) – дуже сильно, дуже голосно
Forte fortissimo (форте фортисимо) – надзвичайно голосно, надзвичайно сильно
Forza, con forza (форца, кон форца) – сила, з силою
Fuoco, con fuoco (фуоко, кон фуоко) – вогонь, полум'яно

G

G (ге) – соль
Galante (галянте) – галантно, вишукано
Gavotta/e (гавота/е) – гавот
G-dur (ге-дур) – Соль мажор
Genre (жанр) – жанр
Ges (гес) – соль-бемоль
Ges-dur (гес-дур) – Соль-бемоль мажор
Giga (жига) – жига
Giocoso (джіокозо) – грайливо
Gis (гіс) – соль-дієз
gis-moll (гіс-моль) – соль-дієз мінор
Gisis (гісіс) – соль-дубль-дієз
Glissando (глісандо) – глісандо
g-moll (ге-моль) – соль мінор
Grandioso (грандіозо) – грандіозно, велично

Grave (граве) – поважно, суворо, повільно
Grazioso (граціозо) – граціозно

Н

H (га) – сі
H-dur (га-дур) – Сі мажор
Heroisch (героїш) – героїчно
Heses (гесес) – сі-дубль-бемоль
His (гіс) – сі-дієз
Hisis (гісіс) – сі-дубль-дієз
h-moll (га-моль) – сі мінор
Hoboe (хобое) – гобой
Horn (хорн) – валторна
Humoresque (юмореск) – гумореска

І

Impression (імпресіон) – враження
Inventione (інвенціоне) – інтенція, вигадка

J

Jodeln (йодельн) – особливий прийом співу альпійських горців (ті-рольський спів)

К

Kadenz (каденц) – каденція
Kakofonia (какофонія) – неблагозвуччя
Kammerkonzert (камерконцерт) – камерний концерт
Kammermusik (камермузик) – камерна музика
Kanon (канон) – канон
Kantor (кантор) – учитель у церковному хорі (нім.); керівник хору
Kapelle (капеле) – капела
Kapellmeister (капельмайстер) – 1) диригент оркестру; 2) диригент хору
Klavier (клавір) – загальна назва струнно-клавішних інструментів (клавесин, клавікорд, фортепіано...)
Klein (кляйн) – малий
Komisch (коміш) – комічна
Konzert (концерт) – концерт
Kunst (кунст) – мистецтво

Л

La (ля) – ля
Lamento (ляменто) – плач, ридання

Largetto (ляргето) – швидше, ніж Largo, але повільніше за Andante
Largo (лярго) – широко, протяжно, дуже повільно
Legato (легато) – зв’язно, злито
Lento (ленто) – повільно
Libretto (лібрето) – лібрето
Lied (лід) – пісня, романс
Lirico (ліріко) – лірично

M

Madrigale (мадригал) – мадригал, пісня на рідній мові
Maestoso (маестозо) – урочисто, велично
Maestro (маестро) – маестро, майстер, композитор, учитель
Maggiore (маджоре: від «великий») – мажор, мажорний лад
Mano (mano) – рука
Manual (мануал) – мануал, клавіатура для рук в органа
Marcato, marcando (маркато, маркандо) – підкреслюючи, виділяючи
Marciale (марчьяле) – ніби марш
Meditation (медітаціон) – роздум, медитація
Meno (мено) – менше
Meno mosso (мено мосо) – повільніше
Mezzo (мецо) – наполовину
Mezzo forte (мецо форте) – напівголосно
Mezzo piano (мецо пьяно) – напівтихо
Mezzo voce (мецо воче) – півголосом
Minore (міноре: від «менший») – мінор, мінорний лад
Misterioso (містерйозо) – таємничо
Moderato (модерато) – помірно
Modern (модерн) – найновіший, сучасний
Moll (моль) – м’який, ніжний; у музиці – мінор
Molto (мольто) – дуже, багато
Monodia (монодіа: monos – один; ōdos – співак) – одноголосний спів
Morendo (морендо) – завмираючи
Mosso (мосо) – жваво, рухливо
Moto (мото) – рух; прискорення темпу
Musika (музика) – музика

N

Non legato (нон легато) – незв’язно
Non troppo (нон троппо) – не занадто

O

Oboe (обое) – гобой
Ode (оде) – ода, пісня

Opera (опера) – опера
Opera buffa (опера буфа) – комічна опера
Opera seria (опера серія) – серйозна опера
Opus (опус) – твір, праця
Orchester (оркестер) – оркестр
Organo (орган) – орган
Ostinato (остінато) – уперто, невідступно

P

Parlando (парляндю) – говірком
Parte (парте) – голос, партія
Partitura (партитура) – партитура
Pastorale (пасторале) – пастораль
Patetico (патетіко) – патетично
Pianissimo (піанісімо) – дуже тихо
Piano (піано) – тихо
Piano marcato (піано маркато) – тихо, але чітко
Piano pianissimo (піано піанісімо) – надзвичайно тихо
Piccolo (піколо) – малий
Piu (піу) – більше
Piu vivo (піу віво) – більш жваво
Pizzicato (піцікато) – (грати) щипком на струнних інструментах
Play (плей) – 1) гра; 2) п'еса, вистава
Poco (поко) – трохи, небагато
Poco a poco (поко а поко) – помалу, поступово
Pop music (попм'юзік) – попмузика
Portamento (портаменто) – портаменто
Preludio (прелюдіо) – прелюд, прелюдія
Prestissimo (престісімо) – надзвичайно швидко
Presto (престо) – швидко
Punkt (пункт) – крапка

Q

Quartetto (куартето) – кватрет
Quasi (куазі, квазі) – начебто, майже, подібно, на зразок
Questo (куесто) – цей, ця

R

Ragtime (регтайм: від ragged – рваний; ragged time – синкопований ритм) – регтайм
Rallentando (ралентандо) – затримуючи, уповільнюючи
Recitativo (речітатіво) – речітатив
Renaissance (ренесанс) – Відродження

Requiem (реквієм: від *requies* – спокій) – реквієм (заупокійна меса)
Risoluto (різольюто) – рішуче
Ritardando (рітардандо) – уповільнюючи
Ritenuto (рітенуто) – поступово затримуючи
Rock'n'roll (рокенрол: від *rock and roll* – гойдайсь і крутись) – рок-н-рол
Rubato (рубато) – вільно, без точного витримування тривалості нот

S

Samba (самба) – самба
Scherzando (скерцандо) – грайливо, жваво
Scherzo (скерцо) – жарт
Segno (сеньо) – знак
Semplice (семпліче) – просто
Sempre (семпре) – постійно, весь час
Sforzando (сфорцандо) – раптовий акцент на будь-яку ноту чи акорд
Seite (заіте) – сторінка
Sinfonia (синфонія) – симфонія
Smorzando (сморцандо) – завмираючи, слабнучи
Solo (сольо) – соло, один
Sonate (сонате) – соната
Sonoro (соноро) – звучно, голосно, дзвінко
Sordino (сордіно) – сурдина
Sostenuto (состенуто) – стримано, зосереджено
Sotto voce (сото воче) – напівголосно
Spiccato (спікато) – уривчасто, чітко
Spielman (шпільман) – шпільман, мандрівний співак і музикант у Середньовіччі
Spiritual (спіричуел) – духовна пісня афроамериканців
Staccato (стакато) – уривчасто
Stretta (стрета) – стрета
Subito (субіто) – раптово, одразу
Suite (сюїт: ряд, послідовність) – сюїта
Symphonie (симфоніє) – симфонія

T

Tam-Tam (там-там) – ударний інструмент
Tempo (темпо) – темп
Tempo primo (темпо прімо) – початковий темп
Tempo rubato (темпо рубато) – вільний темп
Tenuto (тенуто) – витримано
Thema (тема) – тема
Timpani (тімпані) – литаври
Tranquillo (транквільо) – спокійно, безтурботно

Trio (тріо) – тріо
Triole (тріоле) – тріоль
Tromba (тромба) – труба
Troppo (тропо) – дуже, надто
Tuba (туба) – туба
Tutti (туті) – всі разом

U

Una corda (уна корда) – 1) на одній струні; 2) взяти ліву педаль на ф-но
Un poco (ун поко) – небагато, трохи

V

Vibrato (вібрато) – вібруючи
Violino (віоліно) – скрипка
Violoncello (віолончело) – віолончель
Vivace (віваче) – швидко, жваво; швидше, ніж Allegro, але повільніше за Presto
Vivo (віво) – жваво
Vocale (вокале) – вокальний
Voce (воче) – голос
Volume (волюме) – гучність

W

Walzer (вальцер) – вальс

X

Xilofono (ксилофоно) – ксилофон

Z

Zimbal (цимбал) – цимбали
Zusammen (цузамен) – разом, в унісон

Додатки

Дієзні тональності мажора та мінора

До мажор та ля мінор

Натуральний   Гармонічний   Мелодичний

VII   VI VII

Соль мажор та мі мінор

VII   VI VII

Ре мажор та сі мінор

VII   VIVII

Ля мажор та фа # мінор

VII   VI VII

Мі мажор та до # мінор

VII   VI VII

Сі мажор та соль # мінор

VII   VI VII

Фа # мажор та ре # мінор

VII   VI VII

До # мажор та ля # мінор

VII   VI VII

Бемольні тональності мажора та мінора

До мажор та ля мінор

	Натуральний	Гармонічний	Мелодичний
			
		VII	VI VII

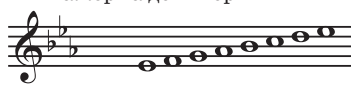

Фа мажор і ре мінор

			
		VII	VI VII

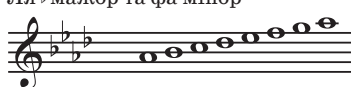

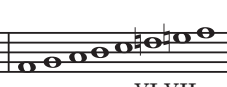
Сі[♭] мажор та соль мінор

			
		VII	VI VII

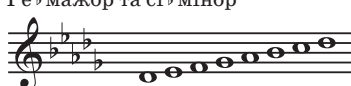

Мі[♭] мажор та до мінор

			
		VII	VI VII

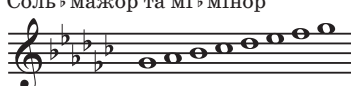

Ля[♭] мажор та фа мінор

			
		VII	VI VII

Ре[♭] мажор та сі[♭] мінор

			
		VII	VI VII

Соль[♭] мажор та мі[♭] мінор

			
		VII	VI VII

До[♭] мажор та ля[♭] мінор

			
		VII	VI VII

Ключові знаки тональностей у скрипковому ключі

Дієзні тональності

Мажорні:

Мінорні:

До мажор (C-dur)

ля мінор (a-moll)

Соль мажор (C-dur)

мі мінор (e-moll)

Ре мажор (D-dur)

сі мінор (h-moll)

Ля мажор (A-dur)

фа-дієз мінор (fis-moll)

Мі мажор (E-dur)

до-дієз мінор (cis-moll)

Сі мажор (H-dur)

соль-дієз мінор (gis-moll)

Фа-дієз мажор (Fis-dur)

ре-дієз мінор (dis-moll)

До-дієз мажор (Cis-dur)

ля-дієз мінор (ais-moll)

Ключові знаки тональностей у скрипковому ключі

Бемольні тональності

Мажорні:

До мажор (C-dur)

Фа мажор (F-dur)

Сі-бемоль мажор (B-dur)

Мі-бемоль мажор (Es-dur)

Ля-бемоль мажор (As-dur)

Ре-бемоль мажор (Des-dur)

Соль-бемоль мажор (Ges-dur)

До-бемоль мажор (Ces-dur)

Мінорні:

ля мінор (a-moll)

ре мінор (d-moll)

соль мінор (g-moll)

до мінор (c-moll)

фа мінор (f-moll)

сі-бемоль мінор (b-moll)

мі-бемоль мінор (es-moll)

ля-бемоль мінор (as-moll)

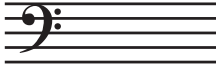

Ключові знаки тональностей у басовому ключі

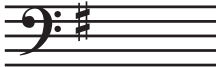
Дієзні тональності

Мажорні:

До мажор (C-dur)

Соль мажор (C-dur)

Ре мажор (D-dur)

Ля мажор (A-dur)

Мі мажор (E-dur)

Сі мажор (H-dur)

Фа-дієз мажор (Fis-dur)

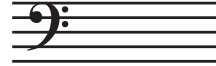

До дієз мажор (Cis-dur)

Мінорні:

ля мінор (a-moll)

мі мінор (e-moll)

сі мінор (h-moll)

фа-дієз мінор (fis-moll)

до-дієз мінор (cis-moll)

соль-дієз мінор (gis-moll)

ре-дієз мінор (dis-moll)

ля-дієз мінор (ais-moll)

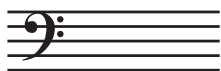

Ключові знаки тональностей у басовому ключі

Бемольні тональності

Мажорні:

До мажор (C-dur)

Фа мажор (F-dur)

Сі бемоль мажор (B-dur)

Мі-бемоль мажор (Eс-dur)

Ля-бемоль мажор (Aс-dur)

Ре-бемоль мажор (Dс-dur)

Соль бемоль мажор (Gс-dur)

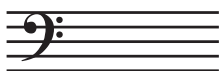

До-бемоль мажор (Cс-dur)

Мінорні:

ля мінор (a-moll)

ре мінор (d-moll)

соль мінор (g-moll)

до мінор (с-moll)

фа мінор (f-moll)

сі-бемоль мінор (b-moll)

мі-бемоль мінор (es-moll)

ля бемоль мінор (as-moll)

Таблиця 7-ступневих діатонічних ладів

Назва ладу	Особливості	Звукоряд
іонійський	як натуральний мажор	
дорійський	від натурального мінору відрізняє високий VI ступінь	
фрігійський	від натурального мінору відрізняє низький II ступінь	
лідійський	від натурального мажору відрізняє високий IV ступінь	
міксолідійський	від натурального мажору відрізняє низький VII ступінь	
еолійський	як натуральний мінор	
гіпофрігійський (локрійський)	від натурального мінору відрізняється низькими II та V ступенями	

**Допоміжний словник для визначення характеру
та настрою музичної теми чи музичного твору**

Мужня	Ніжна	Спокійна	Урочиста
безстрашна бойова смілива відважна рішуча богатирська грізна сувора строга впевнена хоробра	ласкава світла прозора лірична трепетна витончена тендітна замріяна поетична натхненна	наспівна м'яка плавна добра привітна неспішна протяжна лагідна умиротворена замислена завмираюча	маршова батьорова святкова поважна чітка карбована горда могутня переможна епічна піднесена
Весела	Таємнича	Страшна	Активна
радісна грайлива батьорова дзвінка жартівлива (скерцозна) смішна життерадісна сонячна сяюча усміхнена танцювальна легка граціозна жвава примхлива запальна пустотлива	казкова чарівна колюча ляклива обережна насторожена загадкова відривчаста	сердита зла груба важка незадоволена темна буркотлива	енергійна напориста динамічна стрімка дійова рішуча героїчна
	Сумна	Схвильована	Крім того
	жалібна засмучена зажурена скорботна похмура	тривожна неспокійна поривчаста палка збуджена	гнучка пластична романтична войовнича задириста агресивна космічна

Умовні позначення інтервалів та акордів

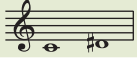

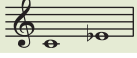
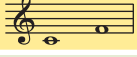
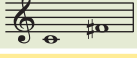
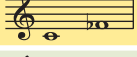
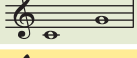
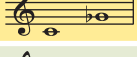
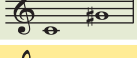
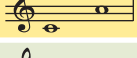
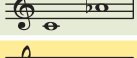
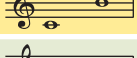
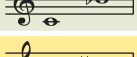
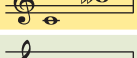

№	Умовне скорочення	Повна назва
Інтервали		
1	ч. 1	чиста прима
2	м. 2	мала секунда
3	в. 2	велика секунда
4	м. 3	мала терція
5	в. 3	велика терція
6	ч. 4	чиста кварта
7	ч. 5	чиста квінта
8	м. 6	мала секста
9	в. 6	велика секста
10	м. 7	мала септима
11	в. 7	велика септима
12	ч. 8	чиста октава
13	зб. 4	збільшена кварта
14	зм. 5	зменшена квінта
15	зб. 2	збільшена секунда
16	зм. 7	зменшена септима
17	зб. 5	збільшена квінта
18	зм. 4	зменшена кварта
Акорди		
19	T_3^5 або t_3^5	Тонічний тризвук
20	T_3^{5-5} або t_3^{5-5}	Неповний тонічний тризвук
21	T_6 або t_6	Тонічний секстакорд
22	T_6^H або t_6^H	Неповний тонічний секстакорд
23	T_4^6 або t_4^6	Тонічний квартсекстакорд
24	S_3^5 або s_3^5	Субдомінантовий тризвук
25	S_6 або s_6	Субдомінантовий секстакорд

26	S_4^6 або s_4^6	Субдомінантовий квартсекстакорд
27	D_3^5 або d_3^5	Домінантовий тризвук
28	D_6 або d_6	Домінантовий секстакорд
29	D_4^6 або d_4^6	Домінантовий квартсекстакорд
30	D_7	Домінантовий септакорд /домінантсепакорд
31	D_3^6	Домінантовий квінтсекстакорд
32	D_3^4	Домінантовий терцквартакорд
33	D_2	Домінантовий секундакорд
34	зм. VII $_3^5$	Зменшений тризвук на VII ступені
35	зм. II $_3^5$	Зменшений тризвук на II ступені
36	зм. VII $_7$	Зменшений увідний септакорд
37	м. VII $_7$	Малий увідний септакорд
38	II $_7$	Септакорд II ступеня
39	VI $_3^5$	Тризвук VI ступеня
40	B_3^5	Великий або Мажорний тризвук
41	B_6	Великий або Мажорний секстакорд
42	B_4^6	Великий або Мажорний квартсекстакорд
43	M_3^5	Малий або Мінорний тризвук
44	M_6	Малий або Мінорний секстакорд
45	M_4^6	Малий або Мінорний квартсекстакорд
46	Зм $_3^5$	Зменшений тризвук
47	Зб $_3^5$	Збільшений тризвук
48	м.В $_7$ або м.маж. $_7$	Малий мажорний септакорд
48	м.Зм $_7$	Малий септакорд зі зменшеним тризвуком
50	Зм $_7$	Зменшений септакорд

Примітка: у «Словнику-довіднику» збережені назви мажорного тризвуку («великий») і мінорного тризвуку («малий»), які стали традиційними і використовуються в педагогічній практиці.

Однак автор вважає за необхідне зазначити, що це не відповідає світовій практиці, де ці акорди позначаються лише як «мажорний тризвук» та «мінорний тризвук».

Таблиця основних інтервалів

Назва інтервалу	Цифрове позначення: кількість ступенів (ступенева величина)	Вид інтервалу	Скорочене позначення	Кількість тонів (тонова величина)	Приклад від ноти «До» угору
Прима	1	чиста	ч. 1	0	
Секунда	2	велика	в. 2	1	
Секунда		мала	м. 2	1/2	
Секунда		збільшена	зб. 2	1 1/2	
Терція	3	велика	в. 3	2	
Терція		мала	м. 3	1 1/2	
Кварта	4	чиста	ч. 4	2 1/2	
Кварта		збільшена	зб. 4	3	
Кварта		зменшена	зм. 4	2	
Квінта	5	чиста	ч. 5	3 1/2	
Квінта		зменшена	зм. 5	3	
Квінта		збільшена	зб. 5	4	
Секста	6	велика	в. 6	4 1/2	
Секста		мала	м. 6	4	
Септима	7	велика	в. 7	5 1/2	
Септима		мала	м. 7	5	
Септима		зменшена	зм. 7	4 1/2	
Октава	8	чиста	ч. 8	6	

Приклад партитури для симфонічного оркестру

Симфонія сі мінор «Незакінчена»

Франц Шуберт

Allegro moderato

2 Flauti

2 Oboi

2 Clarinetti in A

2 Fagotti

2 Corni in D

2 Trombe in E

1. 2.
3 Tromboni

3.

Timpani in H-Fis

Violini I

Violini II

Viola

Violoncello

Contrabasso

pp

pp

pp
pizz.

pp
pizz.

pp
pizz.

pp
pizz.

Акорди терцієвої будови

Види тризвуків

<p>Мажорний тризвук</p> <p>B_5_3</p>	<p>Міжорний тризвук</p> <p>M_5_3</p>	<p>Зменшений тризвук</p> <p>$3M_5_3$</p>	<p>Збільшений тризвук</p> <p>$3b_5_3$</p>
---	---	---	--

Тризвуки головних ступенів у мажорі

<p>C-dur</p> <p>I</p> <p>T_5_3</p> <p>(Тонічний тризвук)</p>	<p>IV</p> <p>S_5_3</p> <p>(Субдомінантовий тризвук)</p>	<p>V</p> <p>D_5_3</p> <p>(Домінантовий тризвук)</p>
--	--	--

Тризвуки головних ступенів у мінорі

<p>a-moll</p> <p>I</p> <p>t_5_3</p> <p>(Тонічний тризвук)</p>	<p>IV</p> <p>S_5_3</p> <p>(Субдомінантовий тризвук)</p>	<p>V</p> <p>D_5_3</p> <p>(Домінантовий тризвук)</p>
---	--	--

Обернення тризвуку в мажорі

<p>Основний вид</p> <p>B_5_3 Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>B_6 Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>B_{64} Квартсекстакорд</p>
---	--	---

Обернення тризвуку в мінорі

<p>Основний вид</p> <p>M_5_3 Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>M_6 Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>M_{64} Квартсекстакорд</p>
---	--	---

Домінантсептакорд у мажорі та його обернення

C-dur

V ст.	I обернення (VII ст.)	II обернення (II ст.)	III обернення (IV ст.)
			
D ₇ (септакорд)	D _{6₅} (квінтсектакорд)	D _{4₃} (терцквартакорд)	D ₂ (секундакорд)

Домінантсептакорд у мінорі та його обернення

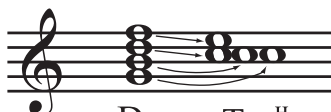
a-moll

(гармонічний)

V ст.	I обернення (VII # ст.)	II обернення (II ст.)	III обернення (IV ст.)
			
D ₇ (септакорд)	D _{6₅} (квінтсектакорд)	D _{4₃} (терцквартакорд)	D ₂ (секундакорд)

Розв'язування доміантсептакорду та його обернень

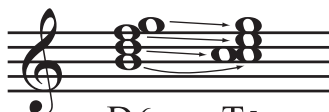
C-dur V

D₇ T_{5₃}^H

розв'язується в неповний
тонічний тризвук
з потроєним основним
тоном (примою)

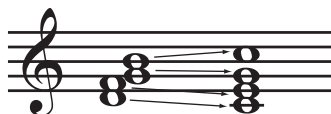
I обернення

D_{6₅} T_{5₃}

розв'язується в повний
тонічний тризвук
з подвоєним основним
тоном (примою)

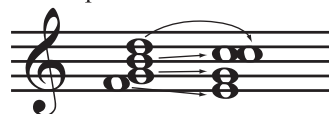
II обернення

D_{4₃} T_{5₃}

розв'язується в повний
розгорнутий тонічний
тризвук

III обернення

D₂ T₆

розв'язується в тонічний
сектакорд із подвоєним
основним тоном (примою)

Список використаної літератури

1. Безклубенко С. Мистецтво: терміни та поняття: енцикл. вид.: у 2 т./ Акад. мист. України, Ін-т культурології. Київ : Ін-т культурології АМУ, 2008. Т.1: А–Л, 240 с.; 2010. Т. 2: М–Я, 256 с.
2. Бодак Я. Історія західноєвропейської музики від найдавніших часів до XVII століття: навч. посіб./ред. колегія Я. Кеньо, З. Лельо, Б. Пиц. Дрогобич : Коло, 2017. 280 с.
3. Видатні українці. Культура, мистецтво, освіта/упоряд. і ред. М. І. Преварська. Київ : Велес, 2016. 368 с.
4. Єнтіс Л. Мистецтво від А до Я: словник. Миколаїв: Атол, 2002. 185 с.
5. Залеський О. Мала українська музична енциклопедія. Мюнхен : Видавництво «Дніпрова хвиля», 1971. 125 с.
6. Історія української культури/за ред. І. Крип'якевича. Вид 4-те, стереотипне. Київ : Либідь, 2002. 656 с.
7. Історія української культури: у 5 т./гол. ред. Б. Є. Патон. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1. 1135 с.; Т. 2. 847 с.; 2003. Т. 3. 1246 с.; 2008. Т. 4, книга 1. 1008 с.; 2005. Т. 4, книга 2. 1293 с.; 2010. Т. 5, книга 1. 864 с.; 2011. Т. 5, книга 2. 1032 с.; 2012. Т. 5, книга 3. 950 с.; 2013. Т. 5, книга 4. 944 с.
8. Історія української музики: У 7 т./редкол.: Г. А. Скрипник (голова) та ін. Т. 1. Кн. 1: Від найдавніших часів до XVIII століття. Народна музика/О. В. Богданова, С. Й. Грица, Р. Д. Гусак, Є. В. Єфремов та ін.; редкол. тому: О. Ю. Шевчук (відп. ред.), Б. М. Фільц (відп. ред.), О. П. Прилепа (відп. секретар), О. М. Летичевська (відп. секретар). Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. 440 с.
9. Корінний М. М., Потапов Г. Г., Шевченко В. Ф. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. Київ : Україна, 2000. 184 с.
10. Корній Л. Історія української музики. Ч. 1. Від найдавніших часів до середини XVIII ст. Київ–Харків–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1996. 314 с. Ч. 2. Друга половина XVIII ст. Київ–Харків–Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. 387 с.
11. Корній Л., Сюта Б. Українська музична культура : Погляд крізь віки. Київ : Музична Україна, 2014. 592 с.
12. Мистецтво України: біографічний довідник/упоряд. А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський; за ред. А. В. Кудрицького. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1997. 700 с.
13. Муха А. І. Композитори України та української діаспори: довідник. Київ : Музична Україна, 2004. 352 с.
14. Павлюченко С. Музиканту-любителю: короткий словник-довідник. Київ : Мистецтво, 1965. 187 с.

15. Словник іноземних музичних термінів та виразів: посіб. для вищ. навч. закл. культури і мистецтв I–IV рівнів акредитації/ред.-упоряд. В. В. Павленко. Вінниця : Нова книга, 2005. 384 с.
16. Словник-довідник музичних термінів за книгами Ю. Є. Юцевича: вебсайт. URL: <http://term.in.ua/>
17. Смаглий Г. А., Маловик Л. В. Основи теорії музики: підручник для навч. закл. освіти, культури і мистецтв. Вид 2-ге, допов. і переробл. Харків : Факт, 2001. 384 с.
18. Теліженко О. В. Основи національної культури: навч. посіб. Київ : УБС НБУ, 2012. 443 с.
19. Українська енциклопедія джазу/укл. В. С. Симоненко. Київ : Центрмузінформ, 2004. 231 с.
20. Українська загальна енциклопедія. Книга Знання. В 3-х т./під гол. ред. І. Раковського. Львів–Станіслав–Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», 1933 – 1935. Т. 1 (А–Ж). 1312 с.; Т. 2 (З–Р). 1312 с.; Т. 3 (С–Я). 694 с.
21. Українська музична енциклопедія: у 6 т./гол. редкол. Г. Скрипник. Київ : Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2006. Т. 1 (А–Д). 680 с.; 2008. Т. 2 (Е–К). 664 с.; 2011. Т. 3 (Л–М). 628 с.; 2016. Т. 4 (Н–О). 554 с.; 2018. Т. 5 (П–Р) 536 с.; 2023. Т. 6 (Р–С). 676 с.
22. Українські композитори. Біо-бібліографічний довідник/упоряд. М. Дитиняк. Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1986. № 14. 300 с.
23. Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2009. 352 с.
24. Baker's Biographical Dictionary of Musicians. Revised by Slonimsky N. New York : G. Schirmer, 1958. 2577 p.
25. Die Musik in Geschichte und Gegenwart : website. URL: <https://www.mgg-online.com/>
26. Encyklopedia muzyczna PWM : 12 t. Krakow : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1979 – 2012.
27. Grove Music Online: website. URL: <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>
28. Reiss J. W. Mała encyclopedia muzyki. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. 922 s.
29. Sachs C. Historia instrumentow muzycznych/Przeloz. z angel S. Oledzki. Krakow : Polskie wydawnictwo muzyczne, 1989. 492 s.
30. Thompson O. The International Cyclopedia of Music and Musicians. Edited by Nicolas Slonimsky. Seventh Edition. New York : Dodd, Mead & Co, 1958. 2394 s.

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

І

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Навчальне видання

Алла Величко

СЛОВНИК-ДОВІДНИК ЮНОГО МУЗИКАНТА

Обкладинка, оригінал-макет
Володимир Кушніренко
Ольга Мартинюк

Підписано до друку 01.01.2025
Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 7.625
Тираж 5750 пр. Зам. № 227

Видавництво:
ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-Прим»
Адреса: м. Київ, вул. Сурікова, 3, корпус 3
Тел. моб.: +38 (044) 251 27 68
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №5152 від 19.07.2016
Надруковано ФОП Бонь Т.Ю.

У виданні використані ілюстративні матеріали,
які викладено у вільному доступі в мережі інтернет